

SADRŽAJ

TEMA BROJA	TRGOVINA LJUDSKIM BIĆIMA
	Trgovina ženama u Srbiji i okolnim zemljama: obim, karakteristike i uzroci <i>Dr Vesna Nikolić-Ristanović</i> 3
	Trgovina ljudskim bićima kao specifična forma ženske migracije <i>Dr Nataša Mrvić-Petrović</i> 13
	Krivično delo trgovine ljudskim bićima - međunarodni dokumenti, savremena zakonska rešenja i Krivični zakon SR Jugoslavije <i>Mr Sanja Čopić,</i> <i>Dr Vesna Nikolić-Ristanović</i> 35
OSTALE TEME	
	Žena general - san ili java? <i>Biljana Milenković</i> 47
PRIKAZI KNJIGA I RADA NEVLADINIH ORGANIZACIJA	
	Crime in context: A Critical Criminology of Market Societies <i>Mr Biljana Simeunović-Patić</i> 51
	Krijumčarenje ljudi, krijumčarenje žena i dece <i>Biljana Mihić</i> 54
	ASTRA Ko smo mi i kako smo počele? 57

Trgovina ljudskim bićima

DR VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ*

Trgovina ženama u Srbiji i okolnim zemljama: obim, karakteristike i uzroci

Uradu se analiziraju obim, karakteristike i uzroci trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije. Analiza se odnosi na trgovinu ženama u Srbiji i zemljama iz njenog neposrednog i posrednog okruženja. Analiziraju se raspoloživi podaci o rasprostranjenosti i kanalima trgovine ženama, kao i načini namamljivanja, transfera i viktimizacije žena, uz istovremeno ukazivanje na karakteristike učinilaca ovog oblika kriminaliteta. Poseban deo teksta posvećen je izlaganju faktora koji doprinose javljanju trgovine ženama i koji su klasifikovani u tri grupe: faktori guranja (push factors), faktori privlačenja (pull factors) i faktori koji olakšavaju trgovinu ženama. Najzad, u zaključku je ukazano na značaj izloženih podataka za izgradnju efikasnog sistema suzbijanja i prevencije trgovine ljudskim bićima uopšte i, posebno, trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije.

Ključne reči: trgovina ženama, Srbija, Centralna i Istočna Evropa, faktori guranja, faktori privlačenja, žrtve, organizovani kriminal.

Uvod

Od završetka hladnog rata broj žena iz Centralne i Istočne Evrope koje rade kao prostitutke u zapadnoj Evropi i SAD rapidno se povećavao. Kao dobra ilustracija ovog trenda mogu da posluže podaci STV (Fondacije protiv trgovine ženama) iz Holandije o ženama žrtvama trgovine koje se nalaze u ovoj zemlji - jednoj od glavnih destinacija žrtava trgovine u Evropi. Broj žrtava iz postkomu-

nističkih zemalja kojima je STV pružila pomoć povećao se više od 10 puta od početka tranzicije tako da su u 1997. godini one činile dve trećine ukupnog broja žrtava koje su se obratile STV-u za pomoć.¹ Slična situacija je i u Engleskoj gde, prema procenama londonske policije, prostitutke iz Istočne Evrope čine 70% prostitutki u Soho-u. Međutim, veoma je teško dobiti preciznu (i zvaničnu) statistiku, kako u zemljama destinacije, tako i u zemljama porekla žrtava, i to prvenstveno zbog oklevanja žrtava trgovine da se obrate policiji za pomoć. Upravo stoga, utvrđivanje obima i karakteristika trgovine ženama zahteva korišćenje različitih izvora, pri čemu su podaci organizacija koje pružaju pomoć žrtvama, posebno iskazi dati od strane žena, kao i izveštavanje medija, posebno dragoceni.

Cilj ovog rada jeste sagledavanje rasprostranjenosti, karakteristika i faktora koji utiču na javljanje trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije, u Srbiji i njenom okruženju (koje uključuje pre svega okolne zemlje, ali i druge zemlje Istočne i Centralne Evrope). Pri tome će posebno biti ukazano na uticaj promena u svakodnevnom životu i rodnom identitetu muškaraca i žena, izazvanih tranzicijom i ratom, na izloženost žena trgovini ljudskim bićima. Pored faktora vezanih za pojedine zemlje, biće sagledani i faktori koji su povezani sa globalizacijom i produbljivanjem ekonomskih nejednakosti među bogatim i siromašnim zemljama u savremenom svetu. Analiza je bazirana na podacima prikupljenim istraživanjem *Društvene promene i nasilje nad ženama u postkomunističkim i ratom pogođenim zemljama* na kome sam radila u perio-

* Dr Vesna Nikolić-Ristanović je predsednica Viktimološkog društva Srbije i viši naučni saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu.

1 Bruinsma, G. J. N., Meershoek, G. (1999) "Organized Crime and Trafficking in Women from Eastern Europe in the Netherlands", *Transnational Organized Crime*, Special Issue, "Illegal Immigration and Commercial Sex - the New Slave Trade" (ed. Williams, P.), Vol. 3-4, str. 108.

du 1999-2002. godina, kao i na podacima prikupljenim tokom rada na projektu Viktimološkog društva Srbije *Model novih zakona o trgovini ljudskim bićima*.² Osnovu analize čine sekundarni podaci, odnosno različite (uglavnom neoficijelne) procene, istraživanja koja su nedavno sprovedena u našem regionu, novinski izveštaji, poruke dobijene preko različitih mailing lista, studije slučaja, podaci Međunarodne organizacije za migracije kao i intervjui koje sam vodila sa aktivistkinjama ženskih grupa, istraživačicama i stručnjakinjama iz zemalja obuhvaćenih istraživanjem. Pod trgovinom ženama u ovom radu se podrazumeva namamljivanje, prodaja, transport i drugi oblici predaje ženskog lica drugome (unutar i van granica jedne zemlje) u cilju seksualne eksploatacije, koja uključuje različite oblike nasilja i kompletnu kontrolu, odnosno ropski odnos prema žrtvi.

Raspostranjenost trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije

Žene iz Srbije i okolnih zemalja trafikovane su u zemlje zapadne Evrope ali i u druge, ili preko drugih istočnoevropskih zemalja. Takođe, ove zemlje su i zemlje tranzita, a ponekad i zemlje destinacije za žrtve trgovine.

Među zemljama u našem neposrednom okruženju, ali i šire među zemljama Istočne i Centralne Evrope, Bugarska je jedna od najvećih "izvoznica" trafikovanih žena. Procenjuje se da je oko 10, 000 bugarskih žena postalo žrtva trgovine poslednjih godina. Pri tome, trgovina ženama je najintenzivnija u delovima koji su najbliži granici. Kanali trgovine ženama iz Bugarske vode u mnoge zemlje i to: u Nemačku, Belgiju i Holandiju preko Srbije, Rumunije, Češke, Poljske i Mađarske, kao i preko Makedonije na Kosovo, u Albaniju, Italiju, Grčku, Tursku, Ujedinjene Arapske Emirate i Saudijsku Arabiju. Broj Bugarki prodatih u Italiju 1998. godine je nadmašio broj prodatih Albanci, koje su ranije bile najbrojnije žrtve trgovine u Italiji. Prema podacima dobijenim istraživanjem koje je u Bugarskoj 2000. godine sprovedla Međunarodna organizacija za migracije, na uzorku od 1068 žena, više od trećine ispitanih znalo je za konkretan slučaj trgovine ženama iz svoje neposredne oko-

line, dok je 6% izjavilo da lično poznaje ženu koja je prisiljena na prostituciju u inostranstvu. Kao najugroženije kategorije ovo istraživanje je identifikovalo maloletne Romkinje, devojke sa sela koje nemaju perspektivu u Bugarskoj, devojke koje su smeštene u institucijama i mlade ambiciozne žene koje znaju strane jezike i koje su zaslepljene oglasima o karijeri u inostranstvu.³

Prema podacima mađarskog centralnog statističkog biroa, najvažnija zemlja destinacije za mađarske žene je Austrija, a zatim slede Nemačka, Italija i Holandija,⁴ ali i Kosovo.⁵ Istraživanje koje je nedavno sprovedeno u Mađarskoj, na uzorku od 145 žena/devojčica, pokazalo je da je prisiljena prostitucija i trgovina ženama značajan društveni problem u ovoj zemlji. Dobijeni podaci pokazali su da 19% ispitanica lično zna bar jednu ženu koja je nasiljem bila prisiljena da se bavi prostitucijom. Takođe, 17% ispitanica je izjavilo da lično zna bar jednu ženu koja je bila prodana u inostranstvu. Isto istraživanje je, slično kao i napred pomenuto istraživanje u Bugarskoj, kao najranjivije kategorije identifikovalo devojke/mlade žene koje su smeštene u institucijama, među kojima preovlađuju Romkinje.⁶

O trgovini ženama iz Srbije (bez Kosova) i Makedonije veoma malo se zna. Informacije organizacija za borbu protiv trgovine ženama iz zapadnih zemalja pokazuju da ih ima među žrtvama trgovine, ali u manjem broju nego Mađarica i Bugarki, na primer⁷. Problem u utvrđivanju broja žena iz pojedinih zemalja bivše Jugoslavije predstavlja i okolnost da su one u statistikama ovih organizacija uglavnom predstavljene kao žene iz bivše Jugoslavije, bez bližeg specifikovanja zemlje porekla. Tako, na primer, prema podacima italijanske ženske grupe Casa della Donne, među žrtvama koje su dobile pomoć od ove grupe u toku 1997. godine, žrtve trgovine iz bivše Jugoslavije činile su 16% i zauzimale su treće mesto (iza

2 Istraživanje *Društvene promene i nasilje nad ženama u postkomunističkim i ratom pogođenim zemljama* realizovala sam kao samostalni istraživački projekat, koji je finansijski podržala Guggenheim fondacija iz New York-a. Istraživanje je obuhvatilo sledeće zemlje: Srbija, Makedonija, Bugarska i Mađarska. Rad na projektu *Model novih zakona o trgovini ljudskim bićima* je projekat Viktimološkog društva Srbije koji su finansijski pomogli ABA CEELI i US AID.

3 IOM Report, Bulgaria, 2000.

4 IOM (2000) "Information Campaign for the Prevention of Trafficking in Women in Hungary" (unpublished report), str. 3.

5 Poruka dobijena preko STOP-TRAFFIC@FRIENDS-PARTNERS.org liste 10. februara 2000.

6 IOM (2000) "Information Campaign for the Prevention of Trafficking in Women in Hungary" (unpublished report) str.11 i Forrai, J. (1999) "Strange Form of Poverty and Crime on the Streets of Budapest: Male and Female Prostitution", *International Review of Home Affairs*, 2.

7 Kootstra, T. (1997) "I Thought I would be the Lady-Companion of One Man" - the Background of Victims of Traffick in Women in the Netherlands", in *One year La Strada* (report), str. 13.

Ukrajinki i Albanci). Žene iz Srbije i Makedonije se prodaju uglavnom u Italiju, Holandiju, Nemačku, skandinavske zemlje, Grčku i Kipar (u ove poslednje dve zemlje češće se prodaju žene iz Srbije nego žene iz Makedonije). Takođe, žene iz Srbije se prodaju i u Makedoniji, gde obično ostaju neko vreme u tranzitu da bi kasnije bile prodate dalje u Grčku i na Kipar.

Zahvaljujući boljoj ekonomskoj situaciji na početku devedesetih godina, Srbija i Makedonija su neko vreme bile među glavnim destinacijama trafikovanih žena. Međutim, kako se ekonomska i politička situacija u njima pogoršavala, one su vremenom postale pretežno zemlje tranzita, preko kojih su vodili kanali u susedne zemlje bivše Jugoslavije (u kojima je zbog prisustva vojske stalno rasla potražnja za seksualnim uslugama), a preko njih dalje u različite zemlje Zapadne Evrope.

Većinu žena žrtava trgovine u Srbiji čine Ukrajinke, Ruskinje i Rumunke. One se najčešće neko vreme zadržavaju u Srbiji, gde su prisiljene da rade kao prostitutke, da bi kasnije bile prodate dalje, uglavnom u Italiju, i to najčešće preko Crne Gore. Delovi Srbije uz granice prema Makedoniji, Rumuniji, Bugarskoj, Mađarskoj i Bosni su oblasti u kojima ima najviše trafikovanih žena. Iako se veoma teško dolazi do podataka o broju žrtava trgovine u Srbiji, jedan od mogućih pokazatelja su podaci Međunarodne organizacije za migracije koja je tek odnedavno počela da pruža pomoć žrtvama trafikovanim u Srbiju. Tako, na primer, u periodu između kraja jula 2001. godine i 13. marta 2002. godine ova organizacija je pomogla 50 žena i došla u kontakt sa još 60 žena žrtava trgovine.⁸

Zahvaljujući svom geografskom položaju, velikom prisustvu međunarodnih vojnih snaga i jakoj albanskoj mafiji, Makedonija je, uprkos svojim ekonomskim teškoćama, postala jedna od glavnih zemalja tranzita, odnosno privremene destinacije, žrtava trgovine.⁹ Među 152 žrtve koje je u periodu

između 9. avgusta 2000. godine i 9. februara 2001. godine pomogla Međunarodna organizacija za migracije iz Skoplja peovlađuju devojke i mlade žene starosti između 18 i 24 godina (59,9%) i između 25 i 30 godina (19,08%). Takođe, čak 15% žrtava bilo je mlađe od 17 godina, a 3,29% ih je ispod 15 godina. Prema istom izvoru, među žrtvama preovlađuju žene sa srednjim obrazovanjem (50,66%) i one koje imaju samo osnovnu školu (27,63%). Međutim, ni udeo žrtava sa univerzitetskim obrazovanjem nije zanemarljiv (97,89%). Takođe, više od polovine žrtava trgovine je nezaposleno.¹⁰ U septembru 2001. godine broj žrtava kojima je pružena pomoć od strane Međunarodne organizacije za migracije dostigao je 328.¹¹ Među žrtvama trgovine ženama u Makedoniji preovlađuju žene iz Bugarske, Ukrajine, Mongolije, Moldavije, Rumunije i Albanije. One bivaju dalje prodate u zemlje zapadne Evrope i na Srednji Istok, uglavnom preko Grčke.

Makedonija i Srbija su najčešće zemlje tranzita i kada je u pitanju trgovina ženama koja je usmerena ka Kosovu. Barovi koji uključuju i prostituciju počeli su da se otvaraju na Kosovu već u julu 1999. godine, tj. neposredno po završetku rata i dolasku 45.000 vojnika KFOR-a. Većina barova se nalazi na jugu Kosova, između albanske i makedonske granice. Na taj način, Kosovo, koje je ranije bilo uglavnom tranzitna zona, transformisano je u destinaciju trafikovanih žena.¹² Prema podacima Međunarodne organizacije za migracije, 56% žena kojima je pomoć pružena na Kosovu, dospelo je tamo preko Srbije, 30,63% preko Makedonije, dok je 8,75 procenata došlo preko Crne Gore. U znatno manjem broju slučajeva žene su na Kosovo došle iz Albanije (2,5%). Većinu žena kojima je Međunarodna organizacija za migracije pružila pomoć čine žene iz Moldavije (62%), Rumunije (19%), Ukrajine (9%) i Bugarske (8%). žene iz Moldavije se uglavnom trafikuju preko Rumunije i one se onda dalje upućuju na Kosovo preko Mađarske i Srbije, ili preko Bugarske i Makedonije. Na sličan način, Ukrajinke se prodaju preko Mađarske, Rumunije ili Bugarske, a onda preko Srbije ili Makedonije, na Kosovo. Kanali za trgovinu Ruskinjama uglavnom idu preko Ukrajine, a zatim preko Moldavije, Bugarske i Makedonije. Žene

8 Podatke smo dobili iz kancelarije Međunarodne organizacije za migracije u Beogradu. Podatke o ženama žrtvama trgovine pokušale smo da dobijemo i od policije, ali oni takve podatke nisu bili u mogućnosti da nam daju. Takođe, podaci o osudama za krivična dela u vezi sa prostitucijom i prevozom lica u ropskom odnosu, koje smo dobili od Saveznog zavoda za statistiku, nisu se pokazali korisnim za procenu rasprostranjenosti trgovine ženama, s obzirom na sasvim retke osude za ova dela (npr. u periodu 1995-2000. godina nijedno lice nije bilo prijavljeno, optuženo ili osuđeno za krivično delo prevoz lica u ropskom odnosu, dok je broj osuda za krivično delo posredovanje u vršenju prostitucije u porastu, ali još uvek na zanemarljivo niskom nivou (7 osuda u 2000. godini, u poređenju sa jednom osudom u 1995. godini).

9 Intervju sa dr Ljubicom Čonevom, vođen 1999. godine.

10 Bačanović, O. (2001) "Ženi žrtvo na trgovija so luge", *Godišnjak Više škole za bezbednost*, Skopje, str. 110.

11 Poruka primljena preko STOP-TRAFFIC@FRIENDS-PARTNERS.org liste 11. Septembra 2001. godine.

12 "Zabava košta 100 maraka", *Blic*, 5. januar 2000.

obično bivaju prodate tri do šest puta dok ne dođu do Kosova.¹³ Međutim, nakon donošenja Kušnerovog zakona 2000. godine kojim su uvedene oštre mere protiv trgovine ljudima došlo je do povećavanja trgovine ženama u suprotnom smeru, odnosno sa Kosova u i preko Makedonije.¹⁴ Takođe, rat na Kosovu i bombardovanje od strane NATO-a iskorišćeni su od strane albanske mafije za trgovinu Albancima i Romkinjama. One su trafikovane u Italiju a zatim u druge zapadnoevropske zemlje.

Važna destinacija trafikovanih žena iz Istočne i Centralne Evrope je Bosna i Hercegovina. Prema nezvaničnim procenama nevladinih organizacija, oko 10, 000 žena se nalazi u seksualnom ropstvu u Bosni i Hercegovini.

Pored toga što je jedna od glavnih zemalja porekla trafikovanih žena, Bugarska je i važna zemlja tranzita s obzirom da preko nje ide jedan od najvažnijih kanala trgovine prema Makedoniji i Kosovu (i dalje prema Zapadnoj Evropi). Tako je, na primer, tokom 1999. godine bugarska pogranična policija privela (sic!) 1229 žena za koje je imala informacije da su bile seksualno zlostavljane. 561 žena bila je iz Rumunije, dok su ostale bile iz Moldavije, Ukrajine i Bugarske. Takođe, tokom prva dva meseca 2000. godine, bugarska pogranična policija uhapsila je 162 žene za koje se pretpostavlja da su bile žrtve trgovine.¹⁵

Za razliku od Srbije, Makedonije i Bugarske, Mađarska je poslednjih godina postala prvenstveno zemlja destinacije i tranzita dok je njena uloga kao zemlje porekla trafikovanih žena u opadanju. Ovo se može objasniti njenim bržim ekonomskim razvojem u poređenju sa većinom drugih zemalja Centralne i Istočne Evrope. To je imalo za posledicu da ona postane zemlja odredišta za trafikovane žene iz manje razvijenih zemalja Istočne Evrope, među kojima dominiraju Ukrajine i Ruskinje.¹⁶

Karakteristike trgovine ženama

Trgovina ženama u cilju seksualne eksploatacije po pravilu obuhvata tri glavne faze: namamljivanje, transport/transfer i različite oblike eksploatacije/viktimizacije. U daljem tekstu ukazaćemo na

osnovne karakteristike namamljivanja i viktimizacije žena kao i na neke karakteristike lica koja se pojavljuju kao izvršioci ovog krivičnog dela.

Načini namamljivanja

Analiza raspoloživih podataka o trgovini ženama iz Istočne i Centralne Evrope pokazuje da postoji nekoliko najčešćih načina namamljivanja žena žrtava trgovine. To su: ponude (navodno legalnog) posla, kidnapovanje, lažni pozivi ili aranžmani za put u inostranstvo i regrutovanje za pružanje usluga u okviru domaće prostitucije. Svi raspoloživi izvori ukazuju na to da su prevare u vezi sa prirodom posla, uslovima rada i platom najčešći oblik namamljivanja žena. Ove ponude vrše se preko oglasa u novinama ali veoma često i na sasvim neformalan način.

Daleko češće nego što se misli u ulozi izvršioca u ovoj fazi trgovine javljaju se porodični poznanici i prijatelji, mladići i članovi porodice žrtava.¹⁷ Takođe, žene čine značajan deo izvršilaca u ovoj fazi trgovine. Nije retkost da nekadašnje prostitutke počinju da rade kao namamljivačice i da aktivno učestvuju u trgovini ženama.¹⁸ Međutim, nekada, i to posebno u siromašnim selima, žene bivaju namamljene obećanjima boljeg života u inostranstvu. Prema navodima Kojouharove, koordinatorke Animus-a,¹⁹ radi se o mladim ženama i devojkama koje zbog finansijskih problema nemaju šanse da nakon osnovne škole nastave školovanje a nemaju mogućnosti ni da rade. Zbog toga ih je lako prevariti obećanjima da će u inostranstvu moći da postanu bogate, da imaju lepu odeću, skupa kola i sl.²⁰

Sledeći primer se može smatrati tipičnim načinom namamljivanja i transporta žena čija destinacija je, umesto obećane Zapadne Evrope, neka od zemalja iz našeg okruženja:

“Karmen i njene prijateljice javile su se na oglas za konobarice u Italiji. Oglas je bio objavljen u lokalnim novinama koje izlaze u mestu u kome su živele. Oglas je obećavao 150 funti mesečno i avionsku kartu - malo bogatstvo u zemlji gde je

13 IOM Pristina (2001) Return and Reintegration Project, situation report - February 2000 - May 2001 str. 6-7.

14 Bačanović, O., op. cit. str. 108.

15 Poruka dobijena preko STOP-TRAFFIC@FRIENDS-PARTNERS.ORG liste, 21. Aprila 2000. godine.

16 Forrai, op. cit. str. 2.

17 Wijers, M., Lap-Chew, L. (1997) *Trafficking in Women: Forced Labour and Slavery-like Practices in Marriage, Domestic Labour and Prostitution*, Utrecht: STV, str. 98-99.

18 Vintileanu, I., Babovic, B. (ur.) (2001) *Krijumčarenje ljudi: krijumčarenje žena i dece*, Beograd, CUPS, str. 76.

19 Ženska grupa iz Sofije koja pruža podršku žrtvama trgovine i deluje u okviru *La Strada* projekta.

20 Kojouharova, N. "Bulgarian Trafficking in Women: the Starting Point of La Strada Bulgaria" (neobjavljeno).

prosečna mesečna plata u iznosu ravnom 20 funti, ako uošte uspete da nađete posao. One su srele svog pratioca u baru u glavnom gradu Moldavije, Čisniu. On ih je zatim odveo preko granice u Rumuniju a zatim u Srbiju. Rečeno im je da će leteti iz Beograda. Vozač ih je napustio, odneviši sa sobom njihove pasoše. Nisu ga nikada više videle. Drugi muškarac je zatim došao po njih. Naterao ih je da legnu na zadnje sedišta kola u kojima je bilo užasno hladno i odveo ih je u Bosnu.”²¹

I dok se u slučajevima namamljivanja lažnim obećanjima radi o devojka i ženama koje žele, makar na neko vreme, da odu u inostranstvo, u slučajevima kidnapovanja radi se o ženama koje takvu nameru uopšte nemaju. Slučajevi kidnapovanja devojaka zabeleženi su u Bugarskoj i Makedoniji, a bili su naročito rasprostranjeni na Kosovu u toku i neposredno nakon konflikta i NATO bombardovanja.²² Takođe, Albanke i Romkinje koje su uspele da se spase od srpskih snaga i NATO bombi, a koje su našle utočište u Makedoniji, čestu su dočekivane od strane albanske mafije koja ih je surovo zlostavljala i eksploatisala.²³ Primeri koji slede dobra su ilustracija za to.

“U jednom makedonskom gradu, petnaestogodišnja devojka je oteta u toku dana od strane grupe trafikera iz SR Jugoslavije. Prvo su je istukli a onda ubacili u kola. Kada su joj naredili da izađe iz kola, ona je počela da plače i da traži pomoć od prolaznika. Trafikeri su tada pobegli u strahu da ne budu otkriveni. Radi se o grupi koja je kidnapovala i primoravala na prostituciju i druge devojke.”²⁴

“Posle dvadesetčetvoročasovne vožnje preko brdovite kosovske granice, dva autobusa sa preko 100 žena, dece i starih izbeglica zastala su u selu blizu albanske obale. U predvečerje, 50 naoružanih muškaraca opkolilo je autobuse. “Preživete ste Srbe”, vikao je ogromni Albanac sa mobilnim telefonom i kalašnjikovim u rukama. Sada ćemo mi da radimo sa vama šta hoćemo: uzećemo devojke.”²⁵

Trgovina koja se vrši od strane članova porodice je slična kidnapovanju, pošto uključuje

21 Holt, K., “Captive Markets”, *The Sunday Times Magazin*, 18. Februar 2001.

22 “Bitka tokom cele noći”, *Glas javnosti*, 14. januar 2000., str. 2.

23 Bačanović, O. op. cit., str. 106.

24 P.A.L. “Kidnaperite žpokusiz za edna ubava devojka”, *Večer*, 23. februar 1999.

25 Montgomery, L., “Albanians sell Kosovo women into prostitution”, *Miami Herald*, 22-28 jun 1999.

odsustvo volje devojaka koje se prodaju radi vršenja prostitucije. Jedan od tipičnih slučajeva ove vrste je slučaj sedamnaestogodišnje Romkinje iz Bugarske:

U toku svojih 17 godina, devojka je bila prodana nekoliko puta i to od strane sopstvenih roditelja. Pošto je provela tri godine u Nemačkoj, vraćena je kući nakon intervencije asocijacije Animus. U to vreme ona je bila u sedmom mesecu trudnoće, bolesna i bez dokumenata. Po povratku u Bugarsku, pošto je saznao da se bavila prostitucijom, gazda ju je izbacio iz stana. Ona je tada pala u depresiju i pokušala samoubistvo nekoliko puta.²⁶

Žene koje žele da rade u okviru prostitucije u sopstvenoj zemlji često bivaju prodane drugim licima, najpre unutar zemlje a kasnije i u inostranstvu. Kako dobro primećuje Kojouharova “bez obzira da li to žele ili ne, prostitutke bivaju trafikovane van zemlje.” Međutim, uprkos činjenici da su svesne onoga čime će se baviti, njima biva oduzeta svaka autonomija tako da su izložene nasilju i viktimizirane od strane trafikera na isti način kao i svaka druga žrtva trgovine ljudskim bićima.

Oblici viktimizacije

Nakon što su uhvaćene u zamku trgovine ljudima, žene obično bivaju više puta preprodavane. Transnacionalna trgovina se po pravilu prepliće sa regionalnom i nacionalnom. Drugim rečima, transnacionalna trgovina često biva transformisana u nacionalnu i regionalnu i obrnuto. Na primer, Ruskinje i Ukrajinke često bivaju više puta preprodavane unutar Srbije (po ceni koja se kreće od 150 do 1500 EUR-a) pre nego što budu prodane u Italiju po daleko višoj ceni (preko 5000 EUR-a).

“Ljudmila, dvadeset trogodišnja Ukrajinka, radila je kao prostitutka u Istambulu. Preprodavana je pet puta pre nego što je došla u “Night club international” u Slatini (Kosovo). Tu je radila zajedno sa petnaest žena. “Naši klijenti su bili Albanci i Makedonci, ali i ruski i američki vojnici”, kaže Ljudmila. Katarina, takođe Ukrajinka, stara dvadeset dve godine, rekla je da je bila kidnapovana u Bugarskoj i potom prisiljena da radi u bordelu u Makedoniji, gde je živela u lošim uslovima.”²⁷

26 Koeva, D., “Beli robini v cerni premimi”, *Nie zenite*, 22-28 jun 1999.

27 “Zabava košta 100 maraka”, *Blic*, 5. januar 2000.

U makedonskim selima u blizini bugarske granice uobičajeno je da se žene iz Istočne Evrope prodaju na "crnom tržištu." One u Makedoniji uglavnom rade kao plesačice i "konobarice" u motelima i noćnim barovima. Kasnije obično bivaju preprodane u Grčkoj i to posebno na ostrvima gde je njihova cena po pravilu viša. Devojke se obično prodaju u aprilu i maju, tj. pre početka turističke sezone. Neke od devojaka kasnije bivaju ponovo prodane u Italiju, preko Albanije.²⁸ Sudeći prema izveštaju Međunarodne organizacije za migracije, albanska mafija je izuzetno brutalna i u tom pogledu može se uporediti jedino sa nigerijskom mafijom. Poznati su slučajevi njihovog kažnjavanja "neposlušnih" žrtava gašenjem cigareta na njihovom telu, potapanjem u vodu i korišćenjem drugih oblika nasilja koji su uobičajeni repertoar paramilitarnih formacija u vreme rata:

*"Sve je počelo u njenom siromašanom selu u bivšoj sovjetskoj republici Moldaviji, sa obećanjem posla konobarice u Italiji. To ju je odvelo u tragičnu odiseju preko Turske, Bugarske, Rumunije, Jugoslavije i Albanije. Bila je silovana, tučena, prisiljena da se bavi prostitucijom, krijumčarena preko granica i preprodavana 18 puta. Sve se završilo 11 meseci kasnije kada je na jadranskoj obali u Italiji policija oslobodila uplakanu ženu u mini suknji i sa modricama na nogama, i uhapsila njenog dvadeset jednogodišnjeg trafikera, Albanca." Izgubila sam glas od silnog vrištanja, seća se ona. 'Bila sam na ivici ludila.'*²⁹

Istraživanje koje je bilo bazirano na upitniku koji je popunila 41 nevladina organizacija iz različitih delova sveta (više od polovine, tj. 21 organizacija je bila iz Evrope) pokazalo je da žrtve trgovine bivaju podvrgnute sledećim oblicima nasilja:

1. Psihičko nasilje;
2. Stalni strah od policijskog hapšenja;
3. Fizičko nasilje;
4. Nezakonito lišenje slobode;
5. Neredovno plaćanje/plaćanje manje od ugovorenog iznosa/potpuno odsustvo plaćanja;
6. Silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja;
7. Radni dan u trajanju dužem od 12 sati;

8. Dužničko ropstvo;
9. Oduzimanje dokumenata.³⁰

Kako je dobro primetila Corrin, neformalno vrbovanje preko poznatih ljudi često dovodi do toga da se žene nađu u dužničkom odnosu prema trafikeru ili vlasniku kluba kada dođu u zemlju destinacije. Uobičajeno je da im se oduzima pasoš, da im se maksimalno ograničava ili potpuno oduzima sloboda i da bivaju izložene pretnjama nasiljem.³¹ Nasilje i pretnje njime su uobičajeno sredstvo držanja žena pod kontrolom, tako da je sasvim očigledno da se radi o modernom obliku ropstva. Ili, da se poslužimo rečima jednog od najvećih boraca protiv modernog ropstva, Kevina Bales-a, "svi oblici ropstva uključuju nasilje koje drži roba pod kontrolom". Ropstvo uključuje "gubitak kontrole nad sopstvenim životom i konstantnu 'obavezu' prema robovlasniku."³²

Prema podacima koje iznosi kancelarija Međunarodne organizacije za migracije iz Prištine, životni i radni uslovi u kojima se nalaze žene žrtve trgovine na Kosovu su dramatični. U većini slučajeva, žene su tučene (57%) i seksualno zlostavljane (60%) od strane trafikera i njihovih prijatelja. 52% žena je primorano na seks bez zaštite. Takođe, žene najčešće stanuju u barovima gde spavaju na stolicama ili po nekoliko njih na jednom krevetu. Higijenski uslovi su veoma loši a hrana ograničena. U 83,75% slučajeva žene nisu uopšte plaćene, dok samo 33,75% povremeno dobija manje količine novca sa kojim treba da plati zakup, hranu, odeću i da kupi kondome.³³

"Kada odbijem klijenta vlasnik me istuče ili siluje. Nije bitno što sam bolesna."(26-godišnja Moldavka).

"Pre nego što sam bila prodana i dovedena u bar u Prizrenu, držana sam u jednom stanu u Gnjilanu četiri dana. Čuvari su me silovali nekoliko puta. Žene koje su bile u tom stanu bile su primoravane da se bave prostitucijom. Jedna od njih je bila trudna osam meseci, ali je i dalje morala da radi kao prostitutka". (21-godišnja Moldavka koja je pobjegla iz bara u Prizrenu).

30 Wijers, M., Lap-Chew, op. cit. str. 92.

31 Corrin, C. (1996) (ed) *Women in a Violent Word: Feminist Analyses and Resistance Across "Europe"*, Edinburgh: Edinburgh University Press, str. 211.

32 Bales, K. (1999) *Disposable people*, Berkley, Los Angeles, London: University of California Press, str.19.

33 IOM Pristina (2001), str. 10.

28 N. N. "Bugarki za vo motel, studentki za na deloven ruček", *Makedonija denes*, 16. avgust 1999.

29 Bourdeaux, R., "Journey into sex slavery", *Los Angeles Times*, 17. avgust 2001.

Nasilje kome su trafikovane žene izložene kada se nađu u Bosni često je veoma slično nasilju koje je vršeno u ratu:

“ Prošle godine nađena su gola tela dve žene u reci u blizini Arizona marketa³⁴. Na oba tela nađeni su tragovi koji ukazuju na ubistvo uobičajeno za mafiju - ruke su im bile vezane na leđima, stopala pričvršćena za beton. Traka vezana preko usta nosila je natpis: Organizacija za bezbednost i saradnju u Evropi.” Simbol zaštite je iskorišćen da uguši njihove krike. Bilo je nemoguće utvrditi njihov identitet.”³⁵

Žene koje su bile izložene surovom nasilju obično kažu da su ga trpele iz straha da ne budu uhvaćene i deportovane. Taj strah je posebno izražen među Albancima što je razumljivo kada se zna da albanska zajednica seksualno zlostavljanu ženu smatra obeleženom i bezvrednom, a njena porodica je po pravilu odbacuje. Na primer, jedna Albanka koja sada živi u Karitasovom skloništu u Italiji, kaže da se jednako plašila Artmana (trafiker) i italijanske policije. “Mislila sam da će me policija poslati kući, a to je poslednje mesto gde bih želela da odem.”

Faktori koji doprinose javljanju trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije: uticaj društvene tranzicije, globalizacije i rata

Slično trgovini ženama iz drugih delova sveta, na pojavu trgovine ženama iz Istočne i Centralne Evrope utiču faktori koji postoje kako u zemljama porekla žrtava (faktori guranja - push factors) tako i faktori koji postoje u zemljama destinacije (faktori privlačenja - pull factors). I jedni i drugi faktori su tesno povezani sa strukturalnim promenama nastalim posle hladnog rata - u postkomunističkim zemljama ali i u svetu u celini, odnosno posmatrano u širem kontekstu promena nastalih usled procesa globalizacije. Ili, preciznije rečeno, uticaj faktora guranja i faktora privlačenja je tesno povezan i isprepleten, i pojačan je sve većim produbljivanjem razlika između

34 Arizona market je uspostavljen od strane mirovnih snaga sa ciljem da olakša trgovinu između Srba, Hrvata i Muslimana u posleratnom periodu, a izrastao je u ogroman prostor na kome se prodaju žene iz Istočne Evrope. Arizona market je lociran u blizini Brčkog i Tuzle. Nalazi se u neposrednoj blizini mesta na kome su skoncentrisani: ogroman broj međunarodnih policijskih snaga, poslatih da uspostave red i zakon u Bosni, jedna od najvećih američkih baza i jedan od najvećih humanitarnih “paketa” Ujedinjenih nacija u posleratnom periodu. (Holt, K., ibidem).

35 Holt, K. ibidem.

razvijenih i nerazvijenih zemalja i drugim procesima povezanim sa globalizacijom. Faktori guranja i privlačenja međusobno su povezani preko ekonomskih, političkih i vojnih odnosa između zemalja porekla i zemalja prijema trafikovanih žena, koji služe kao neka vrsta “mostova” između njih.³⁶

Sva raspoloživa saznanja ukazuju na postojanje sledećih grupa faktora povezanih sa odgovarajućim društvenim promenama u zemljama porekla, koji bi se mogli smatrati glavnim faktorima guranja žena u viktimizaciju trgovinom u cilju seksualne eksploatacije:

a) Socio-ekonomski faktori (siromaštvo i nezaposlenost koji dovode do feminizacije migracije, tržišna ekonomija i sa njom povezan razvoj seks industrije i komodifikacije ženskog tela);

b) Politički faktori (politička nestabilnost, otvaranje granica);

c) Kulturni faktori (re-tradicionalizacija društvenih očekivanja u vezi rodni uloga i seksualnosti);

d) Faktori povezani sa militarizmom i ratom (izbeglički status, odsustvo perspektive, bezakonje i sl.).

Pored navedenih faktora koji su u vezi sa širim društvenim procesima, važan faktor guranja žena u prostituciju i viktimizaciju trgovinom je i nasilje u porodici i seksualno nasilje.

Gore navedenim faktorima guranja komplementarni su faktori privlačenja koji postoje u zemljama porekla ili su na neki drugi način sa njima povezani:

a) Socio-ekonomski faktori (veća mogućnost zapošljavanja i zarade);

b) Kulturni faktori (re-tradicionalizacija društvenih očekivanja u pogledu rodni uloga i seksualnosti na globalnom nivou, odnosno kolonizacija i komodifikacija seksualnosti koja ima značajnu ulogu u kulturi savremenih tržišnih društava širom sveta i koja pothranjuje mit da je raditi u seks industriji veoma atraktivno);

c) Mitovi o zemljama destinacije koji postoje u zemljama porekla žrtava.

d) Rat i militarizacija kao faktori koji kreiraju potražnju za seksualnim uslugama (prisustvo vojske uvek deluje kao faktor privlačenja i kreira pogodno tlo za ekspanziju prostitucije, pri čemu se pripadnici vojnih (aktivnih i mirovnih) snaga pojavljuju ne samo kao klijenti već i aktivno učestvuju u trafikovanju žena).³⁷

36 Konig, I. (ur.) (1997) *Trafficking in women*, Vienna: Federal Chancellery, str. 81.

37 Bačanović, O. op. cit. i mnogi napisi u novinama sa Kosova i iz Bosne.

Pored faktora pritiska i faktora privlačenja, koji bi se mogli smatrati uzrocima pojave trgovine ženama, važno je ukazati i na postojanje drugih faktora koje bismo nazvali faktorima koji olakšavaju trgovinu ženama. Jedan od važnih faktora ove vrste svakako je postojanje organizovanog kriminala, koji se, takođe, razvio u tesnoj vezi sa globalizacijom i koji ima važnog udela u razvoju seks industrije.³⁸ Imigracioni zakoni i politika u zemljama destinacije, zakoni i politika u vezi sa radom migranata, migracijom i prostitucijom, kao i korumpirani službenici kako u zemljama porekla tako i u zemljama destinacije, dodatno doprinose razvoju trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije samom činjenicom da olakšavaju posao organizovanom kriminalu.³⁹ Takvi faktori su, na primer, zakoni i politika prema trgovini ženama u nekim zemljama koji, umesto da sprečavaju, ustvari ohrabruju trgovinu ženama. Wijers je dobro primetila da:

“Dok na jednoj strani broj žena koje traže zaposlenje u inostranstvu raste, na drugoj strani, mnoge zemlje destinacije, a posebno zemlje članice Evropske unije, uvele su restriktivniju imigracionu politiku, čime su dalje umanjile mogućnosti legalne migracije čak i onda kada postoji potražnja za radom u neformalnom sektoru. Rezultat je povećavanje raskoraka između zvanične politike u zemljama destinacije i svakodnevne prakse. Upravo tu organizovani kriminal nalazi svoje mesto, popunjavajući prazninu koju je ostavila zvanična politika.”⁴⁰

Dodatno, činjenica da je prostitucija kažnjiva u većini zemalja destinacije čini žene marginalizovanim, stigmatizovanim i nezaštićenim od nasilnih namamljivača, vlasnika bordela i korumpiranih službenika. Svodnici/trafikeri po pravilu koriste zakone koji zabranjuju prostituciju za ucenjivanje prostitutki, što sve čini njihov položaj beznađežnim jer im gotovo u potpunosti umanjuje šanse da dobiju pomoć. Ukoliko se usude da se obrate policiji za pomoć, njihove šanse da budu uhapšene i deportovane daleko su veće od šansi da dobiju pomoć i zaštitu. Ovo se posebno odnosi na post-komunističke i ratom pogođene zemlje, ali

treba ukazati i na to da ni konzularni službenici zapadnih zemalja nisu imuni na korupciju, što još više olakšava planove trafikera.⁴¹

Umesto zaključka: od razumevanja do suzbijanja i prevencije

Napred izložena analiza, a posebno izloženi primeri, rečito govore o ozbiljnosti problema trgovine devojkama i ženama u Srbiji i zemljama iz njenog neposrednog i posrednog okruženja. Sagledavanje karakteristika i uzroka trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije (fenomenologije i etiologije) osnovni je preduslov izgradnje efikasnog sistema suzbijanja i prevencije svakog oblika kriminaliteta, pa i ovog. Upravo stoga, analiza koja je data u ovom tekstu i koja će, nadamo se, biti dalje razrađivana i potkrepljena rezultatima budućih empirijskih istraživanja, treba da posluži kao osnova izgradnje celovitog društvenog odgovora na trgovinu ženama u Srbiji. Saznanja o kanalima trgovine, načinima namamljivanja, transfera i viktimizacije treba da budu iskorišćena za kreiranje odgovarajućih pravnih propisa i politike krivičnog gonjenja učinilaca trgovine ljudskim bićima i zaštite žrtava.

Ova saznanja, zajedno sa saznanjima o uzrocima ove pojave treba, takođe, da budu iskorišćena i u izgradnji kako kratkoročnih tako i dugoročnih mera prevencije. Pri tome, mere prevencije treba da obuhvate, pre svega, upoznavanje devojaka i žena sa rizicima i načinima njihovog izbegavanja, ali i uklanjanje uzroka koji ih dovode u situacije da te rizike minimizuju ili u potpunosti previđaju. Osim toga, ne treba izgubiti iz vida ni okolnost da ekonomski problemi i rat generišu i organizovani kriminalitet kao takav, ali i čitavu armiju nezaposlenih i na druge načine frustriranih muškaraca i žena spremnih da novac zarađuju i na način koji za mnoge devojke i žene predstavlja seksualno ropstvo sa nesagledivim posledicama po fizičko i psihičko zdravlje. Upravo stoga, efikasan društveni odgovor na trgovinu ženama ne sme se svesti na represiju i na lokalne akcije, već mora obuhvatiti koordiniranu međunarodnu saradnju i kombinaciju mera represije, prevencije i zaštite.

38 Nurmi, R. (1999) “Mobile Russian Prostitution in Finland”, paper presented at the 32nd Triennial Conference of the International Abolitionist Federation, “Breakdown of Borders”, December 2-4, Copenhagen, Denmark., str. 10.

39 Konig, I., op. cit. str. 17.

40 Wijers, M. (1998) “Između represije i osnaživanja”, *Temida*, br. 4, godina 1., str. 10.

41 Jedan od poznatijih slučajeva dogodio se u francuskoj ambasadi u Bugarskoj, kada je otkriveno da je u periodu od dve godine izdato na desetine hiljada ilegalnih viza. Zbog toga su dva službenika izgubila posao a bilo je i spekulacija da je ambasador zbog toga zamenjen (Sabljaković, Dž., “Prostitutke smenile ambasadora”, *Danas*, 30. avgust 2001. godine).

Literatura

- Bačanović, O. (2001) "Ženi žrtvo na trgovija so luge", *Godišnjak Više škole za bezbednost*, Skopje.
- Bales, K. (1999) *Disposable people*, Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Bruinsma, G. J. N., Meershoek, G. (1999) "Organized Crime and Trafficking in Women from Eastern Europe in the Netherlands", *Transnational Organized Crime*, Special Issue, "Illegal Immigration and Commercial Sex - the New Slave Trade" (ed. Williams, P.), Vol. 3-4.
- Corrin, C. (1996) (ed) *Women in a Violent World: Feminist Analyses and Resistance Across "Europe"*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Forrai, J. (1999) "Strange Form of Poverty and Crime on the Streets of Budapest: Male and Female Prostitution", *International Review of Home Affairs*, 2.
- IOM (2000) "Information Campaign for the Prevention of Trafficking in Women in Hungary" (unpublished report).
- IOM Pristina (2001) Return and Reintegration Project, situation report - February 2000 - May 2001.
- Kootstra, T. (1997) "I Thought I would be the Lady-Companion of One Man" - the Background of Victims of Traffick in Women in the Netherlands", in *One year La Strada* (report).
- Konig, I. (ur.) (1997) *Trafficking in women*, Vienna: Federal Chancellery.
- Kojouharova, N. "Bulgarian Trafficking in Women: the Starting Point of La Strada Bulgaria" (neobjavljeno).
- Nurmi, R. (1999) "Mobile Russian Prostitution in Finland", paper presented at the 32nd Triennial Conference of the International Abolitionist Federation, "Breakdown of Borders", December 2-4, Copenhagen, Denmark.
- Vintileanu, I., Babovic, B. (ur.) (2001) *Krijumčarenje ljudi: krijumčarenje žena i dece*, Beograd, CUPS.
- Wijers, M, Lap-Chew, L. (1997) *Trafficking in Women: Forced Labour and Slavery-like Practices in Marriage, Domestic Labour and Prostitution*, Utrecht: STV.
- Wijers, M. (1998) "Između represije i osnaživanja", *Temida*, br. 4., godina 1.

Dr Vesna Nikolić-Ristanović

Trafficking in women in Serbia and neighboring countries: scope, characteristics and causes

In this paper scope, characteristics and causes of sex trafficking in women are analyzed. The analysis considers trafficking in women in Serbia and in its direct and indirect surrounding. Available data about distribution and channels of trafficking in women, as well as about methods of recruitment, transfer and victimization of women are analyzed. Also, some of characteristics of traffickers are considered. The special chapter deals with factors that contribute to sex trafficking in women. These factors are classified in three groups: push factors, pull factors and facilitating factors. In the conclusion, the author points out the importance of data exposed in this paper for building efficient system of struggle against as well as prevention of trafficking of human beings in general, and, of sex trafficking in women, in particular.

DR NATAŠA MRVIĆ-PETROVIĆ*

Trgovina ljudskim bićima kao specifična forma ženske migracije

Uradu se analizira trgovina ljudskim bićima kao poseban oblik ženske (ilegalne) migracije. Autorka daje iscrpnu analizu međunarodnih standarda i aktivnosti različitih međunarodnih organizacija (OUN, Saveta Evrope, EU, OEBS-a), koje su se proteklih godina odvijale na planu sprečavanja trgovine ljudskim bićima, regulisanja statusa stranih migranata i uopšte na području zaštite ljudskih prava žena. Na osnovu tih dokumenata i analize stanja u pojedinim zakonodavstvima, ona preporučuje promene postojećih propisa o kretanju i boravku stranaca radi usaglašavanja zakonodavstva sa međunarodnim standardima i obavezama prihvaćenim potpisivanjem Konvencije iz Palerma.

Ključne reči: trgovina ljudskim bićima, žrtve, žene, nelegalna migracija, privremena dozvola boravka.

Uvod

Iako se nikako ne može smatrati novom pojavom u ljudskom društvu, trgovina ljudskim bićima i zasnivanje ropskog položaja u savremenim društvima predstavlja »oživljavanje starog zla«, čemu pogoduje globalizacija i upotreba modernih tehnologija. Atributi savremene trgovine ljudskim bićima su: nevidljivost, mobilnost i organizovanost u međunarodnim razmerama¹.

Fenomen trgovine ljudskim bićima može se posmatrati sa različitih aspekata: krivično-pravnog, prekršajnog, radnopravnog, kriminološkog, vikti-

mološkog, moralnog, psihološkog i slično. Između ostalog, trgovina ljudskim bićima tiče se i ostvarenja prava stranih migranata i ljudskih prava žena, posebno onih koje su izložene seksualnoj eksploataciji. Na ove aspekte fenomena trgovine ljudskim bićima ukazuje se u ovom radu.

Promene prirode (i)migracije u Evropi

Da bi se bolje objasnilo zbog čega su potrebne celovite izmene nacionalnih zakonodavstava kada je u pitanju zaštita žrtava trgovine ljudskim bićima, neophodno je podsetiti se na činjenicu da se u Evropi, poslednjih deset godina, istovremeno sa padom «Berlinskog zida» i krahom socijalizma, bitno izmenila priroda migracije. Tome su doprinele nove političko-geografske okolnosti, koje su uslovile pojavu novih tipova migranata, a posredno dovele do značajnih odstupanja između postojeće pravne regulative kojom se na nacionalnim nivoima regulisao status stranaca i prakse u kojoj su se, zbog velikog priliva nelegalnih migranata, ispoljile sve negativne posledice takvih nesklada. Neke od posledica bile su štetne za samu određenu zemlju (porast organizovanog kriminala, tzv. konvencionalnog kriminala, prostitucije i slično), a takođe i za same nelegalne migrante koji su često postajali žrtve trgovine ljudskim bićima i krijumčarenja migranata, ostajući na taj način izvan mogućnosti formalnog zapošljenja, socijalne sigurnosti i pravne zaštite u zemlji u kojoj borave. Primera radi, pod pritiscima «sa istoka» u Holandiji je od 1990. do 1997. godine proporcija imigranata iz zemalja tzv. Trećeg sveta i istočne Evrope sa prvobitnih 7% porasla na 30%².

* Dr Nataša Mrvić-Petrović je viši naučni saradnik u Institutu za uporedno pravo u Beogradu.

1 Zamfiresku, D. G. (2001) «Harmonizacija nacionalnih zakonodavstava sa standardima Unije u vezi sa trgovinom ljudima», u: *Krijumčarenje ljudi, krijumčarenje žena i dece*, Beograd – Bukurešt: Centar za unapređivanje pravnih studija, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Rumunije i Centar za pravna pitanja, str. 15.

2 Engbersen, G., van de Leun, J. (2001) Panopticum Evrope and the Criminalisation of Undocumented Immigrants, paper presented at the 6-th International Metropolis Conference, Rotterdam, 26–30th November, na Internet adresi: www.international.metropolis.net/events/rotterdam/papers/23_Engbersem.htm

Na povećani priliv žena iz jugo-istočne Evrope, razvijene zemlje (pre svega članice Evropske unije) najpre su odgovorile primenom restriktivnih mera emigracione politike. Sa stanovišta državljana razvijenih zemalja, primena restriktivnog zakonodavstva treba da spreči migraciju, a posebno ilegalnu, koja bi mogla dodatno da dovede do kriminalizacije društva. Sa aspekta samih žena migranata problem se postavlja u vidu opredeljenja da se, pošto poto, makar ilegalno, pređe granica, kako bi se nešto zaradilo u stranoj zemlji. Ovaj «jaz» između zvanične politike u zemljama odredišta i potreba žena, koje u masovnom broju nastoje da nelegalno emigriraju, popunjava organizovani kriminal³.

Potrebno je istaći da kategorija migranata koji iz jugo-istočne Evrope teže da se trajno nasele ili da privremeno borave u zemljama Zapada nije jedinstvena. Neki od njih, u pokušaju da dobiju trajnu dozvolu boravka, koriste se pravom na podnošenje zahteva za politički azil. Drugi su oni koji se kraće vreme zadržavaju u određenoj zemlji, ali je njihovo trajno odredište neka treća zemlja. Relativno novi tip migranata, koji se pojavio sa početkom građanskog rata vođenog na prostorima nekadašnje SFRJ su nelegalni imigranti koji dobijaju status izbeglica. Prema nekim podacima, u četiri najveća grada u Holandiji njihov broj se kreće oko 40 000⁴.

Poistovećujući prevenciju trgovine ljudima sa sprečavanjem pojava nepoželjne i nelegalne (i)migracije (bez obzira na izložene razlike u statusu migranata), državni organi ekonomski razvijenih zemalja pribegavali su taktici sprečavanja ulaska u zemlju potencijalnih žrtava trgovine ljudima. To je značilo pre svega primenu represivnih emigracionih mera, kao što su: zaoštavanje politike viza, pojačana granična kontrola, striktnije nadgledanje mešovitih brakova i kriminalizacija trećih strana koje olakšavaju ilegalan ulazak ili boravak u zemlji, a ponekad i samih legalnih emigranata⁵. Na taj način se problem trgovine ljudskim bićima sagledavao samo parcijalno - sa aspekta zaštite interesa države od migranata, pri čemu se stranci (posebno iz zemalja Trećeg sveta i istočne Evrope) ne prihvataju kao dobrodošli gosti, nego kao neko ko želi da izvuče profit od ostalog sveta i ko na razne, legalne ili nelegalne načine, nastoji po svaku cenu da uđe u zemlju⁶.

Međutim, primena restriktivne taktike kontrole priliva imigranata i onemogućavanja nelegalne imigracije ne može bitnije da utiče na sprečavanje trgovine ljudskim bićima, koja se organizuje uz učešće međunarodno povezanih organizovanih grupa kriminalaca. Pokazalo se da restriktivno migraciono zakonodavstvo pogoduje jačanju nelegalne trgovine ženama, jer primena prekršajnih i krivičnih mera protiv nelegalnih migranata direktno sprečava saradnju žena – žrtava trgovine sa policijom, a osim toga, takve mere, ne retko, pogađaju same žene, a ne i onoga ko je organizovao trgovinu⁷. Zbog toga se, od 1996. godine menja pristup regulisanju statusa stranih migranata, s obzirom na potrebe sprečavanja trgovine ljudskim bićima, s jedne strane, i saglasno međunarodnim standardima u pogledu zaštite prava stranaca i zahtevima za harmonizacijom politike viza među zemljama Evropske unije, s druge strane.

Prava i status stranih radnika – nelegalnih migranata

Promene na polju migracija i imigracija uslovile su potrebu drugačijeg regulisanja položaja i zaštite prava stranih radnika. Prava stranaca na rad u drugoj zemlji kreiraju se u skladu sa dva standarda:

1. prema principu jednakog tretmana sa domaćim državljanima (što podrazumeva zabranu diskriminacije stranaca u pogledu njihove nacionalne pripadnosti),
2. saglasno principu poštovanja minimalnih međunarodnopravnih standarda humanog postupanja sa strancima.

Na osnovu ovih koncepata razvijaju se osnovna prava koja se garantuju svim radnicima, a takođe se odnose i na migrante. Problem u zaštiti migrantskih radnika nastupa zbog toga što nacionalno pravo koje reguliše prava stranaca ignoriše status nelegalnih migrantskih radnika, uskraćujući im bilo kakve mogućnosti zaštite njihovih prava i kažnjavajući ih zbog činjenice da nelegalno borave i rade u zemlji. Konstatuje se da je ovakva pravna situacija u oštroj suprotnosti sa činjenicom da nelegalni migranti danas čine najbrojniji deo ukupnog broja migrantskih radnika⁸.

3 Wijers, M., Lap-Chew, I. (1997) op. cit., str. 206.

4 Engbersen, G., van de Leun, J. (2001), op. cit.

5 Wijers, M. (1998) «Između ugnjetavanja i osnaživanja», *Temida*, br. 1, godina 3, str. 10-11.

6 Haveman, R. (1995) «Traffic in Persons as a Problem», in: (Klap, M. i dr., ed.), *Combating Traffic in Persons*, Utrecht: Netherlands Institute of Human Rights, str. 144.

7 Boidi, Ch., Wistcil, S., Cordova, D., Garza, A.M., Benitez, T., Harasser, E., Jauk, B. (1977) «Migration of Women Reflection of an Unjust World», Report, (str. 7-120) in: *Trafficking in Women*, Publication Series vol. 4. Beč: Savezno ministarstvo za ženska pitanja i zaštitu, str. 22.

8 Perruchoud, R. (1997), «Legal Standards for Protection of Migrant Workers» na adresi: www.eclac.el/celade/proyectos/migration/perrochoud.doc

Osnovno ljudsko pravo migrantskih radnika na život (u sklopu toga i zabrana ropstva, trgovine ljudima, zabrana primene torture ili zabrana retroaktivne primene krivičnih kazni) garantovano je brojnim međunarodnim konvencijama, koje, međutim, većinom nisu ratifikovane.

«Pravnu nadgradnju» izvedenu iz ovog osnovnog prava čine ostala prava, kao što su:

1. pravo da se napusti neka zemlja i da se vrati u svoju,
2. pravo stranca da izražava svoja politička i verska opredeljenja,
3. zabrana arbitrarnog postupanja prema stranom radniku ili nezakonitog zadiranja u njegovu ličnu i porodičnu privatnost,
4. pravo na mirno uživanje imovine,
5. pravo na slobodu i bezbednost,
6. pravo da, u slučaju lišenja slobode, bude humano tretiran i u skladu sa uvažavanjem ličnog dostojanstva i kulturnog identiteta,
7. pravo na jednaki tretman pred sudom (bez diskriminacije zbog nacionalne pripadnosti) itd.⁹

Društveni odnos prema prostituciji i problem zaštite stranih prostitutki

Osnovni međunarodni politički dokumenti pokušavaju da naprave razliku između trgovine ljudima i prostitucije, ali se pokazuje da je nemoguće izvršiti jasno razgraničenje, jer je trgovina ljudima uvek rezultat seksualne eksploatacije prostitutki, kao što se generalno temelji na društvenoj nejednakosti žena¹⁰.

Takođe, međunarodni konsenzus o prostituciji ne postoji i to otežava donošenje bilo kakvog međunarodnog dokumenta koji bi predstavljao usaglašeni odgovor na pitanje na koji način treba sprečavati prostituciju. To znači da će moralni stav i društveni odnos prema prostituciji u konkretnoj sredini presudno uticati na kreiranje odgovarajućeg zakonodavstva, koje se primenjuje i na strane prostitutke – žrtve trgovine ljudima. U tim okvirima razlikuju se sistemi: zabrane (prohibicije) ili kriminalizacije prostitucije, čiji je najbolji predstavnik SAD, zatim regulacionisti ili legalisti (gde se dozvoljava bavljenje prostitucijom u posebnim oblastima uz dozvolu, registraciju prostitutki i uz obavezu podvrgavanja zdravstvenim kontrolama – Nemačka, Holandija, takođe delimično i Mađarska), dok treći

sistem čine zakonodavstva koja dekriminalizuju, odnosno abolicioniraju prostituciju, tj. krivično se kažnjavaju podvođači i organizatori prostitucije, čak i klijenti (na primer u Švedskoj, na Kosovu) a ne i same prostitutke.¹¹ U mnogim zemljama Evropske unije, međutim, postoje «mešoviti» sistemi i režimi koji se primenjuju u zavisnosti od nacionalnosti prostitutki. Tako, na primer u Nemačkoj u kojoj se inače dozvoljava prostitutkama da se registruju za obavljanje prostitucije, strane prostitutke su zbog svog nelegalnog statusa u svakom slučaju izložene primeni mere deportacije.¹²

U zemljama u kojima se prostitutke krivično ili prekršajno kažnjavaju interes društva usmeren je na njihovu trenutnu deportaciju ili optuženje (iako su žrtve trgovine). U tim nacionalnim zakonodavstvima pokušava se napraviti razlika između «slobodne» i «prinudne» prostitucije, ali se tako prenebregava okolnost da činjenica slobodnog opredeljenja za bavljenjem prostitucijom nema ničeg zajedničkog sa pristankom na viktimizaciju trgovinom, tj. sve žene objekti trgovine jednake su u svom položaju, jer su kao takve uvek prisiljene na bavljenje prostitucijom (o čemu bi inače slobodno odlučivale).¹³

U sistemu legalizacije prostitutka se ne kažnjava, ali se kažnjava organizovanje prostitucije. Smatra se da je legalizovanje prostitucije u Holandiji doprinelo smanjenju stope kriminaliteta, a statistički izveštaji pokazuju i značajan pad rizika prenosa zaraznih bolesti (posebno prenošenja *SIDE*), što je svakako važno u poređenju sa sistemima kriminalizacije prostitucije u kojima se u strahu od kazne zaražene prostitutke ustručavaju da kontaktiraju sa državnim organima i na taj način šire zarazne bolesti¹⁴. Umesto kažnjavanja prostitutke, propisuju se i primenjuju kazne i odgovara-

11 O krivičnopravnim sistemima regulisanja prostitucije i uticaju takvih zakonodavstava na položaj stranih prostitutki vidi: Wijers, M. (1995) «Supporting Victims of Trafficking». in: Klap, M. i dr., *Combatting Traffic in Persons*, op. cit., str. 154-155.

12 Ashola, H. (2001) *Trafficking in Women and Prostitution in the Baltic States: Social and Legal Aspect*, International Organisation for Migration, Helsinki, str. 67 na adresi www.iom.fi/publication/Books/Trafficking%20Book.pdf od 08. 3. 2002.). U Velikoj Britaniji nije kažnjiva prostitucija sama po sebi, ali jeste svaka javna manifestacija prostitucije (pozivanje na prostituciju, sklapanje dogovora sa klijentima, držanje javnih kuća i bavljenje prostitucijom kao zanimanjem (v. O'Connell Davidson J. (1998), *Prostitution, Power and Freedom*, "Polity Press", London, str. 21).

13 Ashola, H. (2001) *ibid.*

14 Drexler, J. (1996) *Government's Role in Turning Tricks: World's Oldest Profession in the Netherlands and the United States*, Dickinson School of Law, str. 8.

9 Perruchoud, R. op. cit.

10 Kelly, L., Regan, L. (2000), "Stopping Traffic: Exploring the Extent of and Responses to Trafficking in Women for Sexual Exploitation in the UK", Home Office: Police Research Series, Paper 125, str. 1.

juće mere zabrane rada prema vlasnicima objekata u kojima se organizuje prostitucija, ako ne poštuju propise (o zabrani zapošljavanja nelegalnih migrantkinja, o sanitarno-higijenskim uslovima i slično).

Bez obzira na inače u društvu zastupljen stav prema prostituciji, položaj stranih prostitutki je uvek lošiji u odnosu na domaće državljanke, jer, u nastojanju da zadrže svoj legalni migrantski status one ne žele da se registruju kao prostitutke, odnosno, to ne mogu da učine upravo zbog toga što su ilegalni useljenici. Upravo nelegalni migrantski status u zemljama u kojima je prostitucija inače zabranjena čini da žene budu gonjene po dva osnova: zbog same prostitucije i zbog prekršaja, odnosno krivičnog dela nelegalnog ulaska, odnosno boravka. Čak i u, danas najbrojnijim, zemljama koje prihvataju tzv. abolicionistički sistem (na primer: Holandija, Belgija, Velika Britanija i sl.), u kome je inače položaj prostitutki olakšan jer se njihov rad ne sprečava, ne postoje načini zaštite prostitutki od izrabljivanja i eksploatacije od onoga ko organizuje prostituciju.¹⁵ Kada se radi o stranim prostitutkama, njihov nelegalni status upravo omogućava njihovu viktimizaciju trgovinom, jer je ilegalni rad uvek rad bez ikakvih prava i bez zaštite.¹⁶

Zato podaci iz zemalja koje su abolicionirale bavljenje prostitucijom, zbog nedostatka podataka ne ukazuju na značajnije suzbijanje trgovine, iako se pokazuje da su smanjene stope kriminaliteta (posebno onog koji se vrši u miljeu društvenog okruženja prostitutki), a naročito da je došlo do smanjenja rizika od pojave zaraznih veneričnih bolesti i širenja HIV infekcije. U pogledu suzbijanja trgovine ljudima, upozorava se da činjenica dekriminalizacije samo menja odnos konkurencije na tržištu seksa, te se ne vidi opredeljujući razlog zbog kog se «mušterija» ne bi pre opredelila za krajnje pasivnu žrtvu trgovine ljudima umesto za prostitutku koja slobodno radi i profitira na «mušteriji». Zbog toga se zaključuje da takvo zakonodavstvo može imati samo vremenski ograničene pozitivne efekte.¹⁷

Tipična mera za kojom se poseže kad su u pitanju strane prostitutke koje su nelegalno ušle u neku zemlju jeste mera proterivanja (deportacije), koja se po pravilu izvršava odmah. Slično rešenjima prihvaćenim u drugim zakonodavstvima, i u

jugoslovenskom prekršajnom zakonodavstvu predviđene su zaštitne mere udaljenja stranca sa teritorije SR Jugoslavije.¹⁸

Kako se deportacija izvršava po pravilu odmah, strane žene – nelegalni migranti, čak i onda kada su bile žrtve trgovine, ne mogu da računaju ni na kakve povlastice zasnovane na toj činjenici. Međutim, pokazalo se da politika proterivanja predstavlja važnu prepreku, kako za same žene koje su time sprečene da traže sudsku zaštitu u zemlji odredišta, tako i za državne organe koji pokušavaju da pokrenu postupke protiv organizatora i učesnika trgovine ljudskim bićima, jer su glavni svedoci obično deportovani. Prema tome, represivna politika prema prostituciji i/ili ženskoj migraciji koja se primenjuje u okviru mera na sprečavanju trgovine ljudskim bićima u stvari nije uopšte uspešan metod borbe protiv trgovine ženama.¹⁹ Stoga se u mnogim zemljama, a pre svega u državama članicama Evropske unije čine pokušaji da se žene – žrtve trgovine privole na saradnju sa državnim organima, kako bi prijavile organizatore trgovine ili svedočile u toku pokrenutog krivičnog postupka i sve češće se suspenduje primena mere deportacije ukoliko žrtva trgovine ljudi pristane na takvu saradnju.

Izvori međunarodnog prava

Regulativa Ujedinjenih nacija u pogledu zaštite prava stranih migranata

Najvažniji izvori međunarodnog prava stranih migranata na nivou Ujedinjenih nacija su:

- Univerzalna deklaracija o pravima čoveka od 10. decembra 1948. godine (Univerzal Declaration of Human Rights - UDHR), kojom se u čl. 1, 3. i 4 predviđa zabrana ropstva i trgovine robovima, a u čl. 5. da niko ne sme biti subjekt torture i nehumanih postupaka;
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima od 16. decembra 1966. godine i Opcioni protokol (UN International Covenant on Civil and Political Right - ICCPR) koji zabranjuje ropstvo u članovima 7. i 8., a osim

15 Wijers, M. (1995) op. cit., str. 155, Alexander, P. (1995) «Some Ideas Regarding Prostitution and Migration», op. cit., str. 103.

16 Wijers, M. (1995) op. cit., str. 151.

17 Kelly, L., Regan, L. (2000) op. cit., str. 38.

18 U članovima 40 i 45. Zakona o prekršajima kojima se povređuju savezni propisi (»Službeni list SFRJ«, br. 4/77, 36/77, 20/82, 14/85, 74/87, 57/89, 3/90 i 35/91 i u »Službenom listu SRJ«, br. 27/92, 50/93, 24/94 i 35/91). i čl. 43. Zakona o prekršajima (»Službeni glasnik SRS« br. 44/89 i »Službeni glasnik RS«, br. 21/90, 11/92, 20/93, 53/93, 28/94, 36/98 i 44/98).

19 Mijers, W. (1998), op. cit., str. 9.

- toga je podoban za neposrednu primenu u praksi;
- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights - ICESCR) od 16. decembra 1966 godine;
 - Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih postupaka od 10. decembra 1984. godine (Convention Against Torture and Other Cruel Inhuman or Degrading Treatment - CAT);
 - Međunarodna konvencija o zaštiti prava radnika migranata i članova njihovih porodica od 18. decembra 1990. godine (Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families - ICPRMW), prihvaćena u okviru rezolucije Generalne skupštine UN A/RES/45/158, (još nije na snazi);
 - Deklaracija o osnovnim pravima žrtve kriminaliteta i žrtve zloupotreba vlasti (Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, Res. A 40/34) od 29. novembra 1985. godine;
 - Model strategija i praktičnih mera na eliminaciji nasilja protiv žena na području kriminalne prevencije i pravosuđa (Model Strategies and Practical Measures on the Elimination of Violence Against women in the Field of Crime Prevention and Criminal Justice, Annex to General Assembly Resolution A/RES/52/86, februar, 1998. godine);
 - Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (u okviru rezolucije A/1/55/383) i Dopunski protokol protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom iz 2000. godine;
 - Konvencije Međunarodne organizacije rada o prinudnom ili obaveznom radu (MOR br. 29), od 28. juna 1930. godine i o sprečavanju prinudnog rada (MOR br. 105).²⁰

Sa aspekta sprečavanja trgovine ljudskim bićima (jer su objekti trgovine najčešće nelegalni migranti) najvažnije je na koji se način u međunarodnom pravu garantuje pravo na slobodno napuštanje vlastite zemlje, kao i vraćanja u nju. Ovo pravo predviđeno je članom 13. st. 1. i 2. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, kao i (potpunije) članom 12. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima u kome se objašn-

java da svako može slobodno napustiti svaku zemlju, uključujući i vlastitu i odabrati mesto boravišta. Takođe, pravo na slobodan izbor zemlje boravišta i nastanjivanja uz zabranu primene diskriminacije predviđeno je članom. 1.5.4. Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena iz 1979. godine i čl. 8. Međunarodne konvencije o zaštiti prava radnika migranata i članova njihovih porodica iz 1990. g.. U tom svom pravu pojedinac može biti ograničen samo izuzetno, ako je to predviđeno zakonom ili iz razloga nacionalne bezbednosti, javnog reda, zaštite javnog zdravlja, morala ili prava i sloboda drugih. Takođe, pojedinac ne sme biti arbitrarno deprivisan u svojim pravima u sopstvenoj zemlji. Ovo pravo uključuje i slobodu nastanjivanja izvan granica svoje države uz pravo na prihvatanje svih ljudi bez pravljenja razlika po nacionalnosti. Međutim, upravo ovo pravo ne odnosi se na nelegalne migrante. Stoga se, polazeći od potrebe zaštite osnovnih ljudskih prava migrantskih radnika, u Međunarodnoj konvenciji o zaštiti prava migranata i članova njihovih porodica izričito kaže da bi umesto kažnjavanja žrtava trgovine ljudskim bićima, države trebalo pre svega da rade na tome da uspostave efikasnu zaštitu ljudskih prava migrantskih radnika. Stoga je u članu 1.6.5-7. Konvencije o zaštiti prava migranata predviđeno i posebno pravo na informisanje o mogućnostima pravne zaštite (koje se garantuje bez obzira na legalni status migranata). Ovo pravo takođe je predviđeno čl. 10 (a) Modela strategija i praktičnih mera za eliminisanje nasilja protiv žena na području kriminalne prevencije i pravosuđa (rezolucija UN iz februara 1998. godine).

Konvencije Međunarodne organizacije rada, koje se odnose na zabranu i sprečavanje prinudnog ili obaveznog rada predviđaju zabranu prinudnog rada (čl. 2, 4. i 5. MOR br. 29) i pozivaju državne organe da preduzmu akcije za sprečavanje prinudnog rada (MOR br. 105).

Kako se najveći broj ilegalnih migranata, naročito žena, angažuje u seks industriji, interesovalo nas je na koji način se postiže zaštita njihovih prava. Primera radi, prema podacima Međunarodne organizacije za migraciju, 75% ulične prostitucije širom Nemačke, 80% ulične prostitucije u Milanu (Italija), 50% prostitutki u velikim gradovima Holandije čine danas strankinje koje su nelegalno ušle u te zemlje²¹. Što se tiče radnopravne zaštite, treba naglasiti da Međunarodna organizacija rada prihvata seksualni rad kao formu rada od 1998. godine, ali da u nacionalnim zakonodavstvima nije uobičajeno da se prostitutkama priznaju prava vezana za radni

²⁰ International Labor Organization Conventions, no. 29. Concerning Forced Labour and No. 125 Concerning Abolition of Forced Labour.

²¹ Wijers, M., Lap-Chew, L. (1997) op. cit., str. 193.

odnos (tek poslednjih mesec dana takvo pravo priznato je prostitutkama u Nemačkoj). Međutim, prostitutke koje nelegalno borave u zemlji odredišta ne mogu da se koriste ovim pravima, jer nemaju legalni boravišni status. Zato je bilo potrebno analizu dopuniti pregledom međunarodno pravnih standarda koji se odnose isključivo na zaštitu ljudskih prava žena (uopšte i kao objekata trgovine ljudima).

Regulativa Ujedinjenih nacija u pogledu zaštite ljudskih prava žena

Najvažniji međunarodnopravni izvori kojima se propisuje zabrana ropstva takođe se primenjuju i kada je u pitanju zaštita ljudskih prava žena (takođe i prostitutki od seksualne eksploatacije). To su sledeći dokumenti Organizacije ujedinjenih nacija:

- Univerzalna deklaracija o pravima čoveka;
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima;
- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima;
- Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih i ponižavajućih postupaka;
- Međunarodni sporazum za uspešnu zaštitu od kriminalne trgovine poznate pod imenom trgovina belim robljem - International Agreement for the Suppression of the Slave Trade (od 18. maja 1904. godine);
- Međunarodna konvencija za suzbijanje trgovine ženama i decom - Convention for the Suppression of Traffic in women and Children (od 30. septembra 1921. godine);
- Konvencija o ropstvu (Slavery Convention – SC) iz 1926. godine;
- Konvencija o zabrani svih oblika prakse slične ropstvu (Convention to Cover also so-called Slavery-like practices) iz 1926. godine;
- Međunarodna konvencija o suzbijanju trgovine punoletnim ženama - International Convention for the Suppression the Traffic in Women of Full Age (iz 1933. godine);
- Međunarodna konvencija o suzbijanju trgovine belim robljem - International Convention for the Suppression of white Slave Traffic (od 4. maja 1910. godine) sa

dodatnim Protokolom od 4. maja 1949. godine;

- Konvencija za suzbijanje i ukidanje trgovine licima i eksploatacije prostituisanja drugih - Convention for the Suppression of the Traffic in Person and the Exploitation of of the Prostitution of Others (od 21. marta 1950. godine);
- Konvencija o ropstvu od 25. septembra 1926. godine sa Protokolom od 7. decembra 1953. godine;
- Dopunska konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem i ustanova i prakse sličnih ropstvu, sa Završnim aktom (Supplementary Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade and Institutions and Practices Similar to Slavery - SCAS) od 7. septembra 1956. godine;
- Deklaracija o eliminaciji nasija prema ženama (Declaration on the Elimination of Violence against Women) prihvaćena u okviru rezolucije A/RES/48/104.
- Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena - Convention on the elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW) - od 18. decembra 1979. godine u okviru rezolucije Generalne skupštine UN A/RES/54/4.;
- Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta (od 20. novembra 1989. godine) - Convention on the Right of the Child u okviru rezolucije A/RES/44/25;
- Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, specijalno ženama i decom (Protocol to Prevent, Suppress and Push Trafficking in Persons, Especially Women and Children) uz Konvenciju protiv međunarodnog organizovanog kriminaliteta (Convention Against Transnational Organized Crime) – A/1/55/383 od 15. novembra 2000. godine;

Konvencija za suzbijanje i ukidanje trgovine licima i eksploatacije prostituisanja drugih iz 1950. godine u članu 1. naglašava potrebu kažnjavanja onih lica koja se bave i organizuju trgovinu ljudima. U ovoj konvenciji prostitucija je shvaćena kao ponašanje nespojivo sa ljudskim dostojanstvom, te se jedino prinudna prostitucija tretira kao nešto «između» za šta bi prostitutka trebalo da bude oslobođena od kazne.²² U skladu sa takvim opredeljenjem o moralnoj nedopustivosti prostitucije, u članu 16. Konvencije naglašava se potreba primene mera radi prevencije prostitucije (za reha-

29 Bourdeaux, R., "Journey into sex slavery", *Los Angeles Times*, 17. avgust 2001.

30 Wijers, M., Lap-Chew, op. cit. str. 92.

31 Corrin, C. (1996) (ed) *Women in a Violent Word: Feminist Analyses and Resistance Across "Europe"*, Edinburgh: Edinburgh University Press, str. 211.

22 Prema: Ashola, H. (2001), op. cit., str.

bilicaciju i socijalnu reintegraciju prostitutki), dok se u članu 19. pominje repatrijacija žrtava trgovine ljudima. Ova odredba je kasnije kritikovana jer se smatralo da zadire u suverenu vlast nacionalnih država.

Drugim međunarodno pravnim dokumentima predviđena je zabrana zasnivanja ropskog odnosa (što obuhvata i žene), kao i zaštita ljudskih prava žena od svih oblika diskriminacije i od nasilja. Svi ovi dokumenti temelje se na osnovnim odredbama Univerzalne deklaracije o pravima čoveka, a prilagođeni su zaštiti ljudskih prava žena. U tom smislu zabranjuje se i trgovina ženama, kao i trgovina devojčicama starosti ispod 18 godina (Konvencija o pravima deteta). Retki su međunarodni pravni izvori kojima se neposredno reguliše zaštita prostitutki. Jedan od takvih dokumenata je Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije protiv žena gde je u članu 6. predviđeno da se odnosi na zabranu svih oblika trgovine ženama i eksploatacije prostitutki.

Na zaštitu žena koje su žrtve trgovine ljudima (uključujući i prostitutke) odnosi se i član 16.4. Međunarodne konvencije o zaštiti prava migranata i članova njihovih porodica. Ovim članom se predviđa zabrana držanja žrtve trgovine u zatvoru, pritvoru ili centrima za detenciju, bez obzira na vrstu dela koje im se stavlja na teret, i bez obzira na vrstu pokrenutog sudskog postupka (građanskog, odnosno krivičnog ili prekršajnog kažnjavanja). Osim toga, žrtve trgovine mogu se pozvati na zabranu objavljivanja njihovih ličnih podataka, lične istorije ili svih onih podataka koji se odnose na konkretan slučaj trgovine a koji bi mogli da im naškode.

Pravo na naknadu štete od učinioaca (materijalni i nematerijalne za pretrpljene patnje), regulisano je čl. 2.3. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, kao i Konvencijom o zaštiti prava migranata i članova njihovih porodica (čl. 22.6 i 9.68.2), Deklaracijom o osnovnim pravima žrtve (čl. 8-11) i Modelom strategija za suzbijanje nasilja prema ženama u kriminalnoj prevenciji i pravosuđu (čl. 10 (c)). Pravo na restituciju, kompenzaciju i rehabilitaciju žrtava čija su ljudska prava i sklobode kršeni prihvaćena je u Nacrtu osnovnih principa i uputstava za pravo naknade žrtvama teških kršenja ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava.²³

23 Videti izveštaj Ekonomskog i socijalnog saveta EU 1998, A/53/3 par. 202 i odgovarajuće odredbe Nacrta (Draft) Basic Principles and Guidelines on the Right to Reparation for Victims of Gross Violations of Human Rights and International Humanitarian Law, Commission on Human Rights, UN (E/CN.4/1997/104, April 1997).

Ključni napredak na području regulisanja trgovine ljudskim bićima vezan je za donošenje Dopunskog protokola za prevenciju suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom u okviru Konvencije protiv međunarodno organizovanog kriminaliteta od 15. novembra 2000. godine. Za razliku od Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i IV Protokola Evropske konvencije o ljudskim pravima (čl. 2), novi Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima ima suženu primenu i odnosi se samo na područje zaštite ljudskih prava protiv seksualne eksploatacije. Iako navedeni Protokol nije stupio na snagu, zbog nedovoljnog broja ratifikacija, SR Jugoslavija je potpisnik i Konvencije i Protokola. Članom 2. Protokola predviđeno je da treba da posluži prevenciji sprečavanja trgovine ljudima, a posebno se obraća pažnja na žene i decu žrtve trgovine. Drugi zadatak Protokola je da se pruži zaštita i pomoć žrtvama trgovine uz dužno poštovanjem njenih ljudskih prava, a treći da otvori moguću saradnju između država na formalnom planu.

Rezolucijom 1/55/383 uz koju je donesena Konvencija i dopunski protokoli nije definisana prostitucija, izuzev što se prinudna prostitucija podvodi pod širu definiciju trgovine ljudskim bićima. Ova definicija uključuje i trgovinu radi eksploatacije (koja u najužem smislu podrazumeva prostituciju i druge oblike seksualne eksploatacije, ali i sve druge vrste prinudnog rada ili usluga, zasnivanja ropstva, prisiljavanja na služenje drugima i slično).

Obaveze države da preduzmu mere zaštite žrtava konkretizovane su članovima 6. i 7. navedenog Protokola. Član 7. se odnosi na davanje dozvole za privremeni boravak. Član 8. Protokola tiče se brze repatrijacije koja se preduzima u slučaju da se žrtva ne odluči da saraduje sa državnim organima u zemlji destinacije, pri čemu se državnim vlastima sugeriše da se repatrijacija mora izvršiti obazrivo, uz vođenje računa o bezbednosti žrtve i njenom statusu u postupku koji se tiče činjenice da je ona žrtva trgovine. Međutim, ne postoji striktna obaveza države da se žrtvi mora dati dozvola boravka ukoliko postoji razumna bojazan da bi je deportacija izložila riziku po život ili ponovnoj viktimizaciji trgovinom u matičnoj zemlji, što se smatra nedostatkom ovog protokola.²⁴

Prema Protokolu predviđa se da se žrtvama trgovine ljudima može odobriti privremeni boravišni status u periodu do 6 meseci ukoliko žele da podnesu građansku tužbu ili se pridruže, odnosno saraduju

24 Ashola, H. (2001) op. cit., str. 29.

ju u krivičnom postupku koji se pokreće protiv organizatora trgovine. Ove odredbe u skladu su sa odredbama čl. 13. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i čl. 22.1-5 Međunarodne konvencije o zaštiti prava svih migrantskih radnika i članova njihovih porodica. Žrtvi će se takođe produžiti boravak tokom trajanja celog sudskog postupka, uključujući i žalbeni. Deportacija žrtava trgovine ne sme biti primenjena uz torturu, nego na zakonit način (u skladu sa odredbama Konvencije o sprečavanju torture). Takođe, repatrijacija žrtava ne sme biti skopčana sa rizikom po bezbednost same žrtve ili opasnošću po život, i u tom smislu trebalo bi da državni organi preispitaju postojanje uslova za dobijanje političkog azila iz Konvencije koja se odnosi na status izbeglica (čl. 1.2.).

Obezbeđenje odgovarajućeg privremenog boravišnog statusa žrtava, osim pružanja pravne pomoći i obaveštenja o toku sudskih i administrativnih postupaka, povezano je sa staranjem države o osiguranju sledećih dopunskih mera pomoći žrtvama trgovine:

1. odgovarajućeg i bezbednog smeštaja,
2. pružanjem saveta i informacija (posebno vezano za njihova zakonska prava) na maternjem jeziku ili jeziku koji mogu da razumeju,
3. lekarske, psihološke i socijalne pomoći,
4. davanja adekvatne materijalne podrške,
5. zaposlenje, mogućnosti obrazovanja ili obuke.

Protokolom je takođe predviđen postupak repatrijacije (bez neopravdanog ili nepotrebnog odlaganja) uz staranje o bezbednosti lica koje se vraća i stanju postupka koji se vodi u zemlji koju napušta, a u kojima je učestvovalo. Stoga se insistira, kada je u pitanju žrtva trgovine, na dobrovoljnom vraćanju. Repatrijacija takođe podrazumeva odgovarajuće isplate iz naročitog novčanog fonda za izdatke koje žrtva ima radi organizovanog povratka, kao i davanje pomoći žrtvi i obezbeđenje odgovarajućih dokumenata. U skladu sa odredbama Međunarodne konvencije o zaštiti prava migrantskih radnika reintegracija podrazumeva davanje pomoći i podrške radi uključivanja u zajednicu po povratku u matičnu zemlju (zapošljavanje, obuka i slično) ili drugih mera zaštite (preseljenje, promena identiteta) radi sprečavanja moguće osвете organizatora i obnavljanja ropstva (čl. 67.1. i 2).

Nevladine organizacije kritikuju Protokol zato što ne obavezuje striktno države na donošenje mera za zaštitu žrtava trgovine, čime bi se omogućila razlika u njihovom tretmanu od zaštite nelegalnih migranata (krijumčarenih lica)²⁵.

25 Ashola, H. (2001), op. cit., str. 28.

Osim međunarodnopravnih sporazuma koji obavezuju države – potpisnice, na zaštitu prava žena koje su objekti trgovine ili ropstva (uključujući i prostitutke) odnosi se i tzv. «meko» pravo Ujedinjenih nacija («Soft» law), kojim se prati stanje u oblasti trgovine ljudskim bićima i kreiraju planovi aktivnosti na njenom sprečavanju²⁶. Primera radi, u nizu izveštaja Ekonomskog i socijalnog saveta konstatovano je da se u mnogim zemljama izjednačava nelegalna migracija sa trgovinom ljudima, te se preporučuje primena mera zaštite žrtava, kao što su: zastoj sa deportacijom žrtava, oslobođenje od kazne i nekažnjavanje i obezbeđenje ostvarivanja prava na naknadu štete od učinioca²⁷. U tom okviru doneta je bečka Deklaracija i program akcije na Svetskoj konferenciji o ljudskim pravima održanoj 14-23. juna 1993. godine.²⁸

Na IV Svetskoj konferenciji posvećenoj ženama koja je održana dve godine kasnije u Pekingu usvojena je Platforma za akciju. I u ovoj Platformi se u paragrafu 114. definišu trgovina ljudima i prisilna prostitucija kao oblici nasilja nad ženama, dok se u par. 108. preporučuju specijalne preventivne mere (uključujući i dozvolu privremenog boravka strankinjama koje su bile žrtve trgovine). Zaključci iz Pekinga su da nacionalna prava ne zaštićuju žrtve trgovine van njihovih nacionalnih područja, da su žrtve u tim zakonodavstvima negativno fokusirane (da se tretiraju kao kriminalci te su zato izložene deportaciji), da ima veoma malo programa za zaštitu svedoka koji se primenjuju prema žrtvama trgovine ljudima među zemljama Evropske unije. Takođe, navedeno je da nacionalne vlade uglavnom preduzimaju kontraproduktivnu akciju prema stranim prostitutkama, koja njih dodatno izoluje i viktimizuje, a ne doprinosi ništa uspešnijem hvatanju i kažnjavanju organizatora trgovine ljudskim bićima. Jedini istaknuti pozitivni primeri odnosili su se na zakonodavstva Belgije, Italije i Holandije.²⁹

26 Videti, na primer, dokumente Ekonomskog i socijalnog saveta OUN (ESCOR, Un Doc.5/5544) iz 1974. godine i izveštaj radne grupe Saveta za savremene oblike ropstva (E/CN.4/Sub.2/1999/17/20 iz jula 1999. godine, E/CN.4/Sub.2/ 2000/23/21 iz jula 2000. g. i E/CN.4/Sub.2/ 2000/19 od 18. avgusta 2000. godine).

27 Ashola, H. (2001) op. cit., str. 32.

28 Viena Declaration and Programme of Action of the World Conference on Human Rights, 14-25 jun 1993, Declaration and Programme of Action, A/CONF.157/23.

29 Beijing, China, 1995, Platform from Action, A/CONF.177/20, na adresi www.unece.org/women/Beijing+5/meetdoc/e.ece.rw.2.2000.3.e.pdf, str. 11.

Takođe, 1996. godine Komisija za ljudska prava UN donela je specijalne preporuke za primenu ranije usvojenog Programa akcije za prevenciju trgovine ljudskim bićima i eksploatacije prostitutki.³⁰ S druge strane, u okviru svojih aktivnosti, Međunarodna organizacija za migraciju (IOM) dokumentom MC/EX/NF/58 definiše objekte trgovine ljudima (uključujući i prostitutke). Na osnovu navedenih međunarodnih dokumenata i vlastitog programa rada u proteklom periodu Međunarodna organizacija za migraciju razvila je u saradnji sa Organizacijom za evropsku bezbednost i saradnju kampanju u nizu zemalja koje su «izvori» trgovine ljudima, na primer: u Bugarskoj, Češkoj, Mađarskoj, Ukrajini, dok su servisi za zaštitu žrtava osnovani u Albaniji, na Kosovu, sada i u Srbiji i Crnoj Gori (i šire na Balkanu i u jugoistočnoj Evropi).

Međunarodnopravni dokumenti Saveta Evrope (COE)

U sklopu svojih aktivnosti na zaštiti ljudskih prava, Savet Evrope se bavi i zaštitom ljudskih prava žrtava trgovine ljudima. Na tom području Savet se posebno aktivirao od 1990. godine, kada je i počela masovna migracija iz zemalja istočne Evrope, uporedo sa zahtevima novoformljenih država za članstvo u Savetu. Međunarodni standardi koji se odnose kako na ljudska prava migranata i njihov status, tako i na trgovinu žena (i šire ljudska prava žena) su:

- Konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (European Convention for the Protection of human Rights and Fundamental Freedoms) od 4. novembra 1950. godine (stupila na snagu 3. septembra 1953. godine);
- Konvencija o kompenzaciji žrtava nasilja (Convention on the Compensation of Victims Violent Crime) iz 1983. godine;
- Evropska konvencija o ekstradiciji (European Convention on Extradition) iz 1957. godine;
- Evropska konvencija o saradnji u krivičnim stvarima (European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters) iz 1959. godine;
- Evropska socijalna povelja od 3. maja 1996. godine;
- Na ove oblasti takođe se odnosi tzv. «Soft» law – sledeće preporuke Saveta;
- Preporuka o akciji protiv trgovine ljudima radi

seksualne eksploatacije (Reccommendation No. R (2000) 11 on Action against Traffick in Human Beings for the purpose of Sexual Exploitation);

- Preporuka o seksualnoj eksploataciji, pornografiji i prostituciji i trgovini decom i mlađim punoletnicima (Reccommendation No. R (91) 11 on sexual exploitation, pornography and prostitution of, and trafficking in children and young adults);
- Preporuka o kriminalnoj politici u Evropi (Reccommendation No. R (96) 8 on crime policy in Europe);
- Preporuka koja se odnosi na položaj svedoka u odnosu na okrivljenikovo pravo odbrane (Reccommendation No. R (97) 13 on intimidation of witnesses and the rights of the defence);
- Preporuka o merama protiv organizatora trgovine (Reccommendation No. R (80) 10 on measures against the transfer);
- Preporuka o položaju žrtava u krivičnom pravu i krivičnom postupku (Reccommendation No. R (85) 11 on the position of the victim in the framework of criminal law and procedure);
- Preporuka o pomoći žrtvama i prevenciji viktimizacije (Reccommendation No. R (87) 21 on assistance to victims and the prevention of victimisation).

Najvažniji dokument ove vrste jeste 1997. godine doneta posebna rezolucija generalne skupštine Saveta Evrope o trgovini ženama i prisilnoj prostituciji u državama - članicama (Res. 1435 (1997) on traffic in women and forced prostitution in Council of Europe member states).

Dodatni Protokol br. 7. (22. novembar 1984. godine) uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda propisuje u članu 4. zabranu ropstva i prinudnog rada, a u članu 1. zaštitu stranca u postupku proterivanja koji legalno boravi na teritoriji druge države i izuzetne uslove pod kojima mu se može uskratiti gostoprimstvo.

Aktivnosti preduzete u okviru Evropske unije

Aktivnosti koje se preduzimaju u okviru Evropske Unije usmerene su na obezbeđenje čvršćeg ekonomskog i političkog povezivanja zemalja članica. U tom smislu, organi Evropske unije razvijaju aktivnosti na dva (međusobno povezana područja):

1. na stvaranju evropskog sistema slobodnog kretanja u okviru EU i zaštite spoljnih granica od

30 E/CN.4/RES/2000/44 (20 April 2000), E/CN.4/RES/1999/40 (26. April 1999.) i sl.

nelegalnih migranata, i 2. na sprečavanju trgovine ljudima (posebno ženama i decom u svrhe seksualne eksploatacije).

Kao jedna od četiri osnovne slobode garantuje se sloboda kretanja državljanima zemalja članica unutar Zajednice, što podrazumeva ne samo harmonizaciju zakonodavstava u pogledu prava stranaca – državljana drugih članica EU, nego i politike primene viza, prava azila i sprovođenja politike dozvole imigracije državljana iz tzv. trećih zemalja koje ne pripadaju Evropskoj uniji. Poslednjih godina, međutim, Evropska komisija (u okviru odeljenja za pravosuđe i unutrašnje poslove) razradila je smernice za ujednačavanje prava na politički azil, prava na slobodno kretanje, imigracionu politiku i prava zaštite spoljnih granica Unije.

Prekretnica u čvršćem povezivanju zemalja članica prethodne Evropske ekonomske zajednice jeste tzv. Amsterdamski ugovor³¹ iz 1999. godine, kojim je u članu 2. proklamovan cilj stvaranja područja slobode, bezbednosti i pravde, kao i obaveza država članica na preduzimanje odgovarajućih mera radi kontrole spoljnih granica, primene azila, imigracije i prevencije i sprečavanja kriminala. U članu 6.2. Ugovora izričito se predviđa da će se u oblastima prava stranaca primenjivati prioritarno i superiorno komunitarno pravo.

Amsterdamskim ugovorom koji je 1. maja 1999. godine stupio na snagu naglašava se odgovornost država – članica Evropske unije u pogledu garantovanja slobode kretanja i prava pripadnika nacija iz trećih zemalja. U slučaju da su njihova prava povezana sa slobodom kretanja prekršena postupkom neke države članice, pojedinci iz trećih zemalja ovlašćeni su da mogu postaviti pitanje njene odgovornosti pred Evropskim sudom pravde. Članovima 61, 62 i 63 ovog amsterdamskog Ugovora određuju se sledeće aktivnosti Unije:

- način kontrole i pravila kontrole na svim granicama Evropske unije,
- predviđa se (uz pravo slobodnog kretanja stranaca) da njihovo maksimalno zadržavanje u Evropskoj uniji može iznositi tri meseca,
- razrađuju se zajednički standardi prava azila koje svaka zemlja mora da propiše (kriterijumi za odobrenje boravka, mehanizmi odgovornosti države – članice, minimalni standardi koje mora da ispuni onaj ko traži azil, minimalni standardi za priznavanje izbegličkog

statusa, procedura garantovanja statusa izbeglica),

- utvrđuju se standardi usklađivanja interesa pojedine države i interesa izbeglica i raseljenih lica iz trećih zemalja na naseljavanje u zemljama Evropske unije (minimalni standardi za davanje vremenski ograničene dozvole boravka, mere zaštite interesa države i interesa izbeglica i slično),
- mere protiv nelegalne imigracije iz trećih zemalja (uključujući i mere repatrijacije osoba koje nelegalno borave u zemlji članici),
- imigracione mere koje sadrže uslove za ulazak i ostanak u zemlji članici (procedura dobijanja dugoročnih viza, uključujući i odobrenje zahteva za spajanje porodica i slično),
- određivanje prava i uslova pod kojima državljanima trećih zemalja mogu legalno regulisati svoj boravak u zemljama članicama Unije.

Potpisivanjem ovog Ugovora zemlje članice Unije obavezale su se da će navedene mere biti primenjene u roku do pet godina od stupanja na snagu Ugovora (sa izuzetkom poslednje dve mere koje se tiču sprečavanja nelegalne imigracije).

Na osnovu ovakvih opredeljenja, ministarski savet Evropske unije je na sastanku u Nici 7-9. decembra 2000. godine usvojio Povelju o osnovnim pravima (Charter of Fundamental Rights) koja u članu 5. sadrži zabranu ropstva i prinudnog rada (uključujući i trgovinu ljudima).³²

U okviru ukupnih aktivnosti Evropske unije, u pogledu regulisanja prava stranaca (naročito ilegalnih migranata) naročito je bio značajan skup u Beču (decembar 1998. g.). Zaključci sa ovog skupa pretočeni su u tzv. Bečki plan akcije (Action Plan), koji su ministarski Savet i Komisija usvojili 3. decembra 1998. godine. Plan sadrži predloge za najpodesniju primenu odredaba amsterdamskog ugovora u području slobode kretanja, bezbednosti i pravde³³.

Na narednom samitu u Tampereu (Finska) održanom u oktobru 1999. godine doneti su zaključci o usmeravanju politike Evropske unije u pogledu statusa migranata (u cilju stvaranja jedinstvenog područja slobode kretanja, bezbednosti i pravde). Evropski samit u Tampereu održan je posle šestomesečne prethodne debate u zemljama

31 Pregled standarda Evropske unije videti na adresi: www.europa.eu.int/comm/justice-home/unit/immigration_en.htm. Odredbe Ugovora u Amsterdamu odgovaraju tzv. non-EU Shengen Agreement kojim se u okviru Evropske unije reguliše pitanje kontrole spoljnih granica i primena režima viza prema državljanima trećih zemalja.

32 Videti ceo tekst (od 9. januara 2001. godine) na adresi: www.europa.eu.int/conm/justice-home/unit/Charte/pdf/charter_en.pdf

33 Objavljeno u: OJ C 19, 23. januar. 1999. godine.

članicama. U okviru te debate bile su iznete sugestije za kreiranje evropskog azilantskog sistema i politike migracije u Evropskoj uniji, sa ciljem reintegracije građana iz trećih zemalja i boljeg sagledavanja potreba i mogućnosti otvaranja granica Evropske unije za ekonomske migrante. U zaključcima samita u Tampereu nije napravljena razlika između trgovine ljudima i nelegalne migracije, nego se trgovina ljudima izjednačava sa kriminalnom aktivnošću, ali je upućen poziv na saradnju zemalja Evropske unije radi njenog suzbijanja (par. 22-26 zaključaka). Samit je značajan jer je na njemu usaglašen evropski sistem za ostvarivanje prava azila (*Common System Europe Asylum*). Ovaj sistem je osnova za primenu različitih aktivnosti Komisije EU na pomoći pojedinim državama članicama kako bi se olakšala legalna migracija. To se inače smatra najvažnijom preventivom trgovine ljudskim bićima. Ministarski savet EU se u tom smislu obavezuje da pruži pomoć prilikom dobrovoljnog vraćanja žrtava trgovine u matičnu zemlju i pri sprovođenju različitih akcija na sprečavanju trgovine ljudima u samim zemljama članicama. U tački 3. zaključaka sa ovog sastanka naglašava se potreba kontrole nelegalne imigracije i suzbijanja pokušaja međunarodno povezanih organizatora trgovine, dok se u tački 23. naglašava potreba sprečavanja tokova nelegalne imigracije, posebno povezane sa trgovinom ljudskim bićima i ekonomskom eksploatacijom migranata.

Okvirnom odlukom Komisije o opštoj politici protiv ilegalne imigracije iz 2001. godine predloženo je, u okviru mera za sprečavanje ilegalne migracije, da se primenjuje izdavanje dozvola kratkotrajnog boravka žrtvama trgovine koje pristanu da saraduju sa policijom, tužilaštvom i sudom u toku krivičnog postupka sprovedenog protiv organizatora i drugih učesnika u trgovini.³⁴

Najnoviji dokument koji se tiče suzbijanja ilegalne imigracije i trgovine ljudskim bićima je predlog posebne Direktive o kratkotrajnoj dozvoli boravka žrtvama ilegalne migracije ili trgovine ljudima koje pristanu na saradnju sa državnim vlastima od 11. februara 2002. godine.³⁵ Ovaj predlog urađen je na osnovu iskustava iz nacionalnih zakonodavstava Belgije, Italije, Holandije i Španije u kojima postoje odredbe o uslovi-

ma za suspendovanje brze deportacije žrtava trgovine ljudima. U okviru predloga ove Direktive posebno su važni članovi 63.(3) i član 78.

U članu 78. predviđa se da se dozvola boravka izdaje punoletnoj osobi – žrtvi trgovine (mada je moguće da se ovaj status odobri i maloletniku, pri čemu se status maloletnika procenjuje po uslovima domaćeg prava) koja je nacionalni pripadnik treće zemlje (van EU), a viktimizirana je aktivnostima nelegalne imigracije ili trgovine ljudskim bićima. Ukoliko policija dolazi u kontakt sa potencijalnim žrtvama trgovine, dužna je da ih informiše o mogućnostima dobijanja trenutne dozvole boravka. Žrtvama koje su prekinule sve veze sa osumnjičenim, garantuje se tridesetodnevni period u kome mogu da se odluče, procenjujući sve činjenice, da li žele ili ne da saraduju sa državnim organima. Tokom tog perioda, države–članice će preduzimati mere radi zadovoljavanja različitih potreba žrtve. Te mere su usmerene na obezbeđenje: smeštaja, medicinske i psihološke nege, socijalne pomoći i slično, sve u cilju da se postigne takva materijalna i psihološka samostalnost žrtve koja bi joj omogućila da donese odluku o saradnji sa državnim organima. U isto vreme, organi zaduženi da pokrenu istražni postupak ili podnesu optužni akt (sud, odnosno policija) mogu odlučiti da li je žrtva zaista spremna da saraduje sa njima i da li je potrebno ostvariti takvu vrstu saradnje koja može imati različite oblike (od jednostavnog, neformalnog davanja informacija do svedočenja pred sudom).

Kratkotrajni period boravka koji se žrtvi trgovine odobrava pošto je pokazala spremnost da saraduje sa državnim organima iznosi šest meseci i za to vreme žrtva treba da bude upućena na tržište rada, ili može pohađati kurseve za profesionalno osposobljavanje ili obrazovanje. Podrazumeva se da tokom tog perioda ona ima pravo na zdravstvenu zaštitu. Zemljama – članicama se prepušta da donesu tzv. integracione projekte za žrtve trgovine u cilju ohrabrenja žrtava da se vrate u vlastitu zemlju. Izričito se naglašava da žrtve trgovine ne smeju da dođu pod udar krivičnog zakona i suda, nego se prema njima primenjuje samo pravo stranaca, dok pravo trenutnog boravka dobijaju kao «poklon za saradnju». Zato ovo pravo može biti uskraćeno ukoliko se ustanovi da je žrtva obnovila kontakt sa osumnjičenim. S druge strane, dobijanje dozvole boravka predstavlja *de facto* zaštitu od trenutne deportacije.

Konkretne, druge specijalne akcije u okviru Evropske unije preduzete na planu sprečavanja trgovine ljudskim bićima (naročito ženama) i seksualne eksploatacije bile su usmerene na donošenje sledećih dokumenata, kao što su:

34 Communication for the Commission on a common policy on illegal immigration COM (001) 672 final, posebno tačka 4.7.2.

35 Proposal for a Council Directive on the short-term residence permit issued to victims of action to facilitate illegal immigration or trafficking in human beings who cooperate with the competent authorities - Commission of the European Communities, Proposal for Brussels, 11. 2. 2002 (COM/2002/0071) final (iz obrazloženja, str. 5-6).

- Rezolucija o eksploataciji prostitutki i trgovini ljudskim bićima iz 1989. godine;³⁶
- Rezolucija o trgovini ženama iz 1993. godine;³⁷
- Rezolucija o trgovini ljudskim bićima iz 1996. godine;³⁸
- Okvirna odluka Komisije ministarskom Savetu i Evropskom parlamentu o trgovini ženama naročito u cilju seksualne eksploatacije (od 20. novembra 1996. godine);³⁹
- Rezolucija o trgovini ženama iz 1997. godine i odgovarajuća Okvirna odluka Komisije o trgovini ženama posebno u cilju seksualne eksploatacije;⁴⁰
- Akcioni plan o sprečavanju trgovine i seksualne eksploatacije dece iz 1997. godine;⁴¹
- Ministarska Deklaracija o evropskim uputstvima za efektivne mere na prevenciji i sprečavanju trgovine ženama sa ciljem seksualne eksploatacije (usvojena aprila 1997. godine na samitu u Hagu);⁴²
- Okvirna odluka Komisije ministarskom Savetu i Evropskom parlamentu iz 9. decembra 1998. sa predlogom daljih akcija i borbi protiv trgovine ženama;⁴³
- Rezolucija o trgovini ženama iz 2000. godine.⁴⁴

36 Resolution European Parliament on the Exploitation of prostitution and the traffic of human being Resolution A 2-52/89, od 14. aprila 1989. g. (objavljeno u OJ C 120, 16. maja 1989. godine).

37 Resolution on Trade in Woman (Res. B3 – 1264, 1283, 1309/93), doneta 16. septembra 1993.g., objavljena u OJ C 268, 4. oktobra 1993. godine.

38 Resolution on Trafficking in Human Beings (Res. A 4 - 0326/95) doneta 18. januara 1996. godine, objavljena u: OJ C 032, od 5. februara 1996. godine.

39 Commission Communication to the Council and the European Parliament on trafficking in women for the purpose of sexual exploitation, 20. November 1996., COM (96), 567 final (nije publikovana u službenom listu EU).

40 Res. A4 – 0372/1997, and the Commission Communication to the Council and the European Parliament on Trafficking in women for the purpose of sexual exploitation, 16. December 1997.

41 A Joint Action (JA) on action to combat both trafficking and the sexual exploitation of children - JA, 97/154/JHA, objavljeno u: OJ L 63, 04. 03. 1997. godine.

42 Ministerial Declaration on European Guidelines for Effective Measures to Prevent and Combat Trafficking in Women for the Purpose of Sexual Exploitation, 24-26. April 1997.

43 COM (98) 726 final.

44 Resolution on Trade in Women (Res. A-50127/2000 od 19. maja 2000. godine, objavljeno u: OJ C 59, 23. februara 2001. godine.

Već 1989. godine evropski parlament doneo je Rezoluciju o eksploataciji prostitutki i trgovini ljudskim bićima. U okviru ove Rezolucije istaknuto je da bi žrtve trgovine trebalo da budu oslobođene straha od deportacije.⁴⁵ Ova rezolucija sadržala je predlog primene novih mera (koje državni organi treba da primene u saradnji sa nevladinim organizacijama) radi prevencije, istraživanja, sprečavanja trgovine ljudima i evaluacije uspeha primenjenih mera. U tom okviru predlaže se davanje privremene dozvole boravka žrtvama trgovine do okončanja sudskog postupka u kome učestvuju, uz poruku da takva mera treba da bude prihvaćena u svim zakonodavstvima zemalja Evropske unije, uz pojačanu međusobnu saradnju na sprečavanju trgovine ljudima kroz tzv. STOP i DAPHNE programe.

Narednom Rezolucijom o trgovini ženama, donetom 1993. godine, formulisana je politika sprečavanja nelegalne imigracije i regulisanja prava boravka. U Rezoluciji se posebno naglašava potreba obezbeđenja zaštite žena – migranata koje su svedoci nasilja i to u periodu pre, tokom i posle sprovođenja sudskih postupaka koji su u vezi sa trgovinom ljudskim bićima. Takođe, ističe se da žrtvama međunarodno organizovane trgovine ljudima treba dozvoliti da ostanu na teritorije zemlje – članice, posebno ako bi vraćanje žrtava u matičnu zemlju ugrozilo njihovu ličnu bezbednost ili dovelo do ponovne eksploatacije.⁴⁶

Unapređenje postavljenih međunarodnih standarda usledilo je narednih godina, donošenjem Rezolucije o trgovini ljudskim bićima 1996. godine i odgovarajuće Okvirne odluke Komisije upućene Savetu i Evropskom parlamentu. Rezolucijom je preporučeno da se mere obezbeđenja fizičke sigurnosti i zaštite dostojanstva žrtava trgovine ljudima primenjuju u praksi na osnovu prethodno podnetog izveštaja policije o licima koja su u toj trgovini učestvovala. Žrtvi se garantuje pravo na pokretanje građanskog postupka radi naknade štete od lica koje ju je eksploatisalo, dok se istovremeno iz humanitarnih razloga obezbeđuje dozvola boravka tokom tog perioda, kao i zaštita žrtava – svedoka tokom i posle suđenja (bez razlike da li se radi o krivičnom ili građanskom postupku). U Uputstvu Komisije izričito je navedeno da će žrtvama trgovine ljudima i prisilne seksualne eksploatacije biti dozvoljen boravak tokom trajanja sudskog pos-

45 Resolution on the Exploitation of Prostitution..., posebno tačka 8.2.

46 Resolution on Trade in Woman (Res. B3 – 1264, 1283, 1309/93, 16. September 1993., OJ C 268, 4. October 1993, str. 141. I sl., posebno tačke 2. I 10.

tupka u kome učestvuju kao procesni subjekti ili svedoci, dok o potrebi njihove zaštite odlučuju tokom međusobne saradnje pravosudni i policijski organi.

Već naredne godine Evropski parlament je u posebnoj Rezoluciji, praćenju odgovarajućom Okvirnom odlukom Komisije, naveo niz specifičnih mera usmerenih na zaštitu žrtava trgovine ljudskim bićima, kao što su: dozvola vremenski ograničenog boravka u zemlji, pravo na socijalnu zaštitu, zdravstvenu negu i psihološku pomoć, dozvola rada tokom perioda odobrenog boravka i (moguća) primena mera obuke ili profesionalnog osposobljavanja u istom periodu.⁴⁷

U ministarskoj Deklaraciji prihvaćenoj 26. aprila 1997. godine u Hagu takođe se ističe ideja o vremenski odobrenom boravku žrtvama trgovine, kao jedna od mera koja bi trebalo da ohrabri žrtve na saradnju sa policijom i na davanje podataka. Standardi sadržani u ministarskoj Deklaraciji donetoj u Hagu, kao i odredbe ranije navedene Konvencije o zaštiti prava migranata i članova njihove porodice, predviđaju obaveze države u pogledu sprečavanja trgovine ljudima kao i obaveze prema migrantskim radnicima. Status vremenski dozvoljenog boravka (*temporary residence status*) za žrtve trgovine predviđa se i na osnovu *Joint Action* od 24. februara 1997. godine⁴⁸ prihvaćenog od Komisije po osnovu čl. K, 3. Ugovora o Evropskoj uniji, u kome se predviđaju dalje mere za sprečavanje trgovine ljudima i seksualne eksploatacije dece. Primena ovog plana akcije u stvari predstavlja implementaciju DAPHNE programa zajedničke akcije (2000-2003. godine) koji je u prethodnom periodu bio namenjen suzbijanju nasilja protiv dece, mladih i žena.

Prateći stanje u oblasti sprečavanja trgovine ljudima Evropska komisija je 1998. godine podnela Parlamentu posebnu Okvirnu odluku o daljim akcijama na borbi protiv trgovine ljudima.⁴⁹ U ovom saopštenju insistira se na bliskoj vezi između potreba imigracione politike koja se odnosi i na žrtve trgovine ljudima i pitanja povećanja ovlašćenja sudova u suđenju organizatorima trgovine ljudima (posebno u pogledu uspostavljanja saradnje sa tužilaštvima i izgleda da žrtva ostane u zemlji radi zaštite). Već tada je, na osnovu iskustava Belgije,

Italije i Holandije, Komisija preporučila da bi odgovarajuće odredbe trebalo da budu prihvaćene i u drugim zakonodavstvima.

Rezolucija Evropskog parlamenta o trgovini ženama iz 2000. godine doneta je na osnovu podnetih kominikea Komisije u kojima je konstatovano da su sistemi direktne ili indirektna zabrane postitucije primenjeni u većini nacionalnih zakonodavstava država članica Evropske Unije, i da takvi sistemi doprinose pojavi «crnog seks tržišta» na kome monopol uspostavljaju organizovani kriminalci. Žrtve takve trgovine su nelegalni migranti, a njihov nelegalni status najvažnija je faktička okolnost koja pogoduje njihovoj društvenoj marginalizaciji i nekontrolisanoj primeni nasilja prema njima.⁵⁰

Evropska unija, kao najvažniji vid institucionalne integracije, proteklih godina je preko Komisije preduzimala različite akcije na sprečavanju trgovine ljudima i ujednačenju imigracione politike, prava azila i drugih prava stranaca. STOP program Evropske unije primenjivan je u periodu od 1996. do 2000. godine, a zatim produžen za još dve godine. Ovaj program je podrazumevao finansijsku podršku organizovanju obuke, edukacije i seminara radi prevencije trgovine ljudskim bićima. U okviru aktivnosti na sprečavanju trgovine ljudima najveću popularnost ima tzv. DAPHNE program, kojim rukovodi Evropska komisija, a primenjuje se u Francuskoj, Velikoj Britaniji, Italiji, Španiji, Austriji i Belgiji. Iz ovog programa finansiraju se nevladine organizacije, a treba da bude primenjen u periodu od 2000. do 2003. godine. Izvori komunitarnog prava, kao i celokupe aktivnosti preduzete u okviru Evropske unije u proteklom periodu doveli su do uspostavljanja zavidnog nivoa harmonizacije zakonodavstava država – članica, što ilustrujemo narednim primerima.

Primeri rešenja prihvaćenih u nacionalnim zakonodavstvima razvijenih zemalja

Problemi migracije i sprečavanja prostitucije nelegalnih migracija u zapadnoj Evropi prepoznati su kao problem u Belgiji i Holandiji od 1992. godine. Od tog perioda do maja 1995. godine teklo je istraživanje trgovine ljudima (nelegalnim migrantima i prostitutkama) u Belgiji, Holandiji, Švajcarskoj i Mađarskoj, u organizaciji Međunarodne organizacije za migraciju. Na osnovu rezultata ovog istraživanja preporučene su sledeće mere radi sprečavanja trgovine i harmonizacije prava:

47 Res. A4 – 0372/1997, the Commission Communication to the Council and the European Parliament on Trafficking in Women for the Purpose of Sexual Exploitation, 16. December 1997.

48 Objavljeno u: OJ L 63, 4 March 1997, p. 2 I sl.

49 Communication on further actions in the fight against trafficking in women, COM (1998), 726, 9. December 1998.

50 Resolution A-50127/2000 (19 May 2000), par I., nav. prema Ashola H. (2001), op. cit., str. 56.

- ujednačavanje politike viza i dozvola ulaska u zemlju (u cilju kontrole imigranata na granicama),
- aktivna saradnja policije i ustupanje recipročnih informacija između zemalja,
- harmonizacija i pooštrenje krivičnih sankcija prema organizatorima i učesnicima trgovine (isključujući žrtve),
- proširenje nadležnosti van teritorijalnog principa zbog povećanih mogućnosti da se delo izvrši u trećoj zemlji (na primjer, određite je Nemačka, a žrtva trgovine bude uhvaćena u Holandiji), ili situacije gde organizatori ostanu u trećoj zemlji (u Poljskoj i slično).⁵¹

Uporedo sa ovim zapažanjima, došlo je do promena u pristupu rešavanju problema prisustva nelegalnih migranata na teritoriji pojedinih država, naročito ako se radilo o žrtvama trgovine ljudima. U skladu sa važećim međunarodnopravnim dokumentima, u najvećem broju zemalja članica Evropske unije, bilo da su tranzitne ili i zemlje – odredišta danas se primenjuju mere zaštite prava stranaca koji su žrtve nelegalne trgovine ljudima. Značajne izuzetke u tom pogledu predstavljaju: Francuska, Grčka, Turska i Švedska u kojima se još uvek primenjuje deportacija strankinja (iako se u Švedskoj one ne zatvaraju, niti kažnjavaju), a takođe ne postoje posebne mere pomoći niti zaštite žrtava trgovine (u Švedskoj postoje samo u pogledu izbeglica sa Balkana). Radi bolje komparacije, uz evropske zemlje izloženo je i zakonodavstvo Sjedinjenih Američkih Država⁵².

Austrija

Zbog kršenja zakonskih odredbi o dozvoljenom ulasku u zemlju, nelegalni imigranti mogu biti krivično kažnjeni. Zakon o migraciji iz 1958. godine predviđa krivično delo prevare prilikom imigracije za koje je zaprećena kazna do 10 000 šilinga ili do dve godine zatvora. Maksimalna kazna izriče se onima koji uz prvo delo u sticanju vrše prenos droge, odnosno organizatorima trgovine ljudima. Ovakva kaznena politika smatra se neadekvatnom

za organizatore koji zarađuju milione na trgovini ljudima. Osim toga, sa okolnim zemljama postoje sporazumi oko brzog vraćanja migranata koji nemaju dozvolu boravka u Austriji, što treba da im jasno stavi do znanja da ne mogu uživati plodove svog putovanja.

Međutim, uvidelo se da vraćanje migranata u matičnu zemlju ima i negativne posledice ukoliko postoji potreba da se u krivičnom postupku oni pojave kao svedoci, umesto da budu proterani. U takvim slučajevima austrijska vlada izdaje potrebne dozvole boravka migrantima bez dokumenata koji su spremni da svedoče protiv organizatora trgovine ljudima. Žrtvama trgovine ljudima dopušta se pravo privremenog boravka u trajanju od 45 dana u kom se može odlučiti da li će ili ne saradivati sa državnim organima u otkrivanju odnosno optuženju učesnika i organizatora trgovine ljudima. U slučaju da se opredeli za saradnju, uz dozvolu boravka, žrtva trgovine dobija radnu dozvolu i ima izvesne mogućnosti da ostvari pravo trajnog nastanjanja u Austriji. Savezna vlada je takođe ovlašćena da kažnjava privatnike koji zapošljavaju (unajmljuju) ilegalne radnike, a osim toga zadužena je za izdavanje dozvola za turističke i privremene dolasku u Austriju.

Belgija

U Belgiji je već 1994. godine izmenjeno zakonodavstvo o strancima u tom cilju da se dozvoli boravak u zemlji žrtvama trgovine koje saraduju u istrazi ili u krivičnom postupku protiv organizatora trgovine davanjem odgovarajućih podataka ili svedočenjem⁵³. Kasnijim zakonom od 29. aprila 1999. godine izmenjen je čl. 77., st. 2. ranijeg Zakona o strancima (Foreigners (Entry, Residence, Establishment and Deportation) Act od 15. decembra 1980. godine, koji je već bio pretrpeo izmene 15. jula 1996. godine. Tim izmenama predviđeno je da se deportacija neće primeniti ukoliko stranac pristane da pruži pomoć ili saraduje sa državnim organima, a takvu odluku opravdavaju humanitarni razlozi.

Žrtve trgovine dobijaju dozvolu boravka za period trajanja krivičnog postupka uz uslov da aktivno saraduju sa nadležnim državnim organima. U tom periodu njima se obezbeđuje smeštaj, dnevni troškovi, medicinska pomoć i slično, a ako je neophodno, može im se pružiti posebna zaštita na osnovu zakonodavstva o merama zaštite svedoka. Osim dozvole boravka i obezbeđenja odgovara-

51 Sarona, E., di Nicole, A., de Col, G. (1996), Dynamics of Migration and Crime in Europa (New Patterns or an Old Nexus), paper prepared for ISPAC, International Conference on Migration and Crime, Global and Regional Responses, Courmayer, 5-8 oct, paper. no. 8.

52 Šire videti iscrpan izveštaj američke vlade o ispunjavanju minimalnih standarda u pogledu trgovine ljudima po pojedinim zemljama sveta na adresi www.usis.it/pdf/other/human.pdf. I podatke iz izveštaja Gaycar, A. 1999., str. 1-20, na adresi www.aic.gov.au/conferences/other/trafficking.pdf od 3. marta 2002. godine, kao i sajt OSCE – www.legislation.org/document.php.

53 Ministerial Circular in «Monitor Belge», July 1, 1994, January 13, 1997.

jućih uslova za život tokom tog perioda, žrtva koja se saglasi da saraduje sa državnim organima, u slučaju potrebe, može pohađati kurseve učenja jezika i dobiti dodatnu pomoć kako bi izgradila sopstveni život i prestala da se bavi prostitucijom.

Kraljevskim dekretom o zapošljavanju stranih radnika od 30. aprila 1999. (u primeni od 9. juna 1999. godine) predviđa se izdavanje posebne boravišne dozvole za strane studente, sportske radnike, umetnike, kao i privremene radnike u trajanju do 12 meseci (podeljene u kategorije od A–C). U ovom Dekretu nema posebnih pravila koja se odnose na trgovinu ljudima.

Luksemburg

Zakonom donetim 31. maja 1999. godine, kojim su uvedene mere protiv trgovine ljudskim bićima i seksualne eksploatacije dece izvršene su izmene Krivičnog i Zakona o krivičnom postupku. Nema podataka koji bi se odnosili na posebno regulisanje prava stranaca u vezi sa trgovinom ljudskim bićima i primeni suspenzije deportacije žrtava trgovine ljudima.

Italija

U Italiji se od 1998. godine primenjuju posebne odredbe o zaštiti žrtava trgovine koje na sebe preuzmu rizike saradnje sa policijom i sudovima. Tada je novim imigracionim zakonodavstvom (potvrđenim i kasnijim izmenama iz novembra 1999. godine) predviđena primena posebnog programa (koji se primenjuje od februara 1999.g.) prema žrtvama trgovine ljudskim bićima. Ovaj program podrazumeva davanje dozvole privremenog boravka (uz radnu dozvolu) žrtvama koje se odluče da saraduju sa organima vlasti tokom gonjenja i optuženja organizatora trgovine. U okviru mera pomoći država obezbeđuje smeštaj, odgovarajuće povlastice, usluge (saveti i medicinska pomoć) u saradnji sa nevladinim organizacijama. Žrtvama koje saraduju sa organima vlasti produžava se dozvoljeni boravak do kraja krivičnog postupka⁵⁴. U proteklom periodu, na osnovu izmenjenog zakonodavstva u Italiji se primenjuje čak 149 nacionalnih programa pomoći žrtvama trgovine.

Holandija

Na sličan način su u izmenjenom zakonodavstvu Holandije koje se odnosi na status

stranaca 1998. godine propisane mere zaštite žrtava trgovine ljudima, koje se primenjuju i prema prostitutkama sa nelegalnim statusom boravka⁵⁵. U skladu sa standardima Evropske unije, žrtvama trgovine ljudima garantuje se tromesečni period «za razmišljanje» u kome će doneti odluku da li žele ili ne da saraduju sa državnim organima. Tokom tog perioda i kasnije, tokom trajanja sudskog postupka protiv organizatora trgovine ljudima, njima se daje dozvola boravka, uz druge vrste pomoći (bezbedni smeštaj, socijalnu pomoć, osiguranje, zdravstvenu zaštitu, besplatnu pravnu pomoć itd.). Iz humanitarnih razloga (posebno ako se proceni da bi bila izložena životnoj opasnosti po povratku u zemlju) žrtvi trgovine ljudima može se odobriti pravo trajnog nastanjivanja u Holandiji. Od 1993. godine ova odredba se odnosi na prostitutke sa nelegalnim statusom u svojstvu svedoka optužbe u slučajevima trgovine ženama⁵⁶.

Posle perioda od tri meseca, ako se žrtva ne odluči da saraduje, deportuje se iz zemlje po osnovu nelegalnog boravka (zato što nema potrebna dokumenta), a ne zbog kršenja krivičnih odredbi.

Nemačka

Položaj i prava stranaca regulisana su Zakonom o ulasku i boravku stranaca na teritoriji Savezne Republike (Aliens Act). U Odeljku II, pod 2. propisani su uslovi za dobijanje i produženje dozvole boravka. U čl. 6 ovog odeljka propisano je ko može dobiti dozvolu (svaki stranac kome nije zabranjeno na osnovu čl. 10. st. 2 ili pod uslovima propisanim zakonom). Dozvola boravka može biti uskraćena:

1. ako ima razloga za deportaciju stranca,
2. ako stranac ne može da obezbedi vlastito izdržavanje (uključujući tu i zdravstveno i bolničko osiguranje), stipendiju, izdržavanje od drugog člana porodice, plaćanje za vreme nezaposlenosti i sl.,
3. ako njegovo prisustvo predstavlja povredu interesa SR Nemačke.

U čl. 42. reguliše se mera prinudnog udaljenja stranca. Deportuju se osobe koje nemaju dozvolu boravka ili njeno produženje. Moraju biti udaljene odmah ili najkasnije 6 meseci u slučaju kada im je istekla dozvola, posle toga mogu dobiti produženje samo u specijalnim slučajevima. U članu 45. i 46. propisani su posebni razlozi za deportaciju (ako je prisustvo stranca protiv interesima javne bezbed-

⁵⁴ Izveštaj na adresi www.usis.it/pdf/others/human.pdf (od 23 februara 2000 godine).

⁵⁵ Aliens Circular Ch. B 17 (1988, rev. 1993 and 1994), TBV 1996/3.

⁵⁶ Wijers, M. (1998), op. cit., str. 6.

nosti ili javnog reda, ako je vršio krivična dela protiv Nemačke, ako je vršio teška krivična dela u Nemačkoj ili van nje, a kao treći uslov predviđeno je bavljenje organizovanjem prostitucije.

Kazne predviđene za strance u čl. 57. su:

1. detencija (prekršajni zatvor) na 6 nedelja na osnovu odluke suda i deportacija,
2. preventivna detencija za onoga ko će biti kažnjen deportacijom (nije dozvoljeno samo ako je izvesno da deportacija neće biti izvršena u naredna tri meseca),
3. preventivna detencija može biti određena do 6 meseci, a najviše produžena do 12 meseci u ukupnom trajanju.

Na osnovu ovog i drugih nemačkih zakona (Sechstes Gesetz zur Änderung des Verwaltungsgericht Ordnung and anderes Gesetze na snazi od 1. jan. 1997. zakoni od 1. nov. 1996, uključuje Act of 26. maj 1997. (BgbI I p. 1,130) i Act of 18. june 1997 (BgbI I p. 1430), kao i *Asylum Procedure Act* of 26. juna 1992. godine u primeni od 1. jula 1997. godine) prema žrtvama trgovine isključena je primena kaznenih odredbi, a na osnovu propisa o statusu stranaca garantuje se četvoro-nedeljni period za oporavak žrtve i donošenje odluke o saradnji sa državnim organima. U tom periodu država joj pruža odgovarajući smeštaj. Po isteku tog perioda, žrtva će biti deportovana ako odluči da ne saraduje. U suprotnom, dobija pomoć (zdravstvenu i socijalnu) i dozvolu za ostanak u zemlji do pravosnažnog okončanja postupka.

Kipar

Najnovijim kiparskim zakonodavstvom predviđa se specijalna zaštita žrtava trgovine ljudskim bićima, u svemu u skladu sa međunarodnopravnim standardima. Kiparski Zakon o sprečavanju trgovine ljudima i seksualne eksploatacije dece (Law no 3 (1) donet je 2000. godine. U članu 7. st. 1. ovog Zakona žrtvama trgovine garantuje se pravo da tokom njihovog boravka na Kipru od države traže zaštitu i izdržavanje (što uključuje obavezu države da snosi troškove njihovog izdržavanja, medicinske nege i psihijatrijske pomoći sve dok se one ne bude oporavile od svojih traumatičnih iskustava). U članu 7. st. 2. predviđeno je da sud može obavezati osuđenog za krivična dela u vezi sa seksualnom eksploatacijom druge osobe da, pored kazne, plati troškove smeštaja i nege žrtve trgovine propisane st. 1. (u celosti ili delimično).

U članu 8. st. 1. predviđeno je pravo na naknadu štete i podnošenje tužbe na naknadu, tako što se

oštećenom garantuje da bez ikakvih ograničenja može podneti zahtev za naknadu štete od odgovornog lica koje je omogućilo njegovu seksualnu eksploataciju. U stavu 2. istog člana precizirano je da će sud u tom smislu doneti odluku na osnovu sledećih okolnosti:

1. činjenice da je nastavljeno sa eksploatacijom oštećenog i da je štetnik imao imovinske koristi od toga,
2. činjenica vezanih za buduće ponašanje žrtve (posebno ako je žrtva doprinela obnavljanju vlastite seksualne eksploatacije),
3. stepena odgovornosti učinioca,
4. okolnosti da je do seksualne eksploatacije došlo iskorišćavanjem odnosa dominacije učinioca u odnosu na žrtvu ili zloupotrebom odnosa poverenja.

Zapošljavanje stranih žrtava regulisano je članom 9. Prema članu 9. st. 1. svaki stranac koji legalno stupi na teritoriju Kipra a kasnije bude prisiljen nečovečnim postupanjem da radi nelegalno i tako bude eksploatisan može tražiti od ministra zaštitu. Ta zaštita podrazumeva preinačenje nelegalno u legalno zasnovan radni status i korišćenje svih prava koja mu po osnovu takvog radnog odnosa pripadaju. U stavu 2. predviđene su konkretne ministrove radnje kojima će to biti postignuto.

Švedska

Položaj stranaca regulisan je Zakonom o strancima (Alien Act). U odeljku 4. (čl. 2. st. 2). predviđeni su razlozi uskraćivanja boravka strancu i primene mera deportacije prema migrantu bez dozvole boravka. Zbog međusobne saradnje skandinavskih zemalja, mera deportacija izrečena Švedskoj odnosi se i na boravak u drugim nordijskim zemljama, a izriče se ukoliko stranac ne raspolaže izvorima časno pribavljenih prihoda ili preduzima nedozvoljene aktivnosti, odnosno radi bez dozvole.

Španija

Od 2000. godine donela je posebne propise koji se odnose na zaštitu žrtava trgovine i uopšte, žrtava krijumčarenja nelegalnih migranata. Imigracionom pravnom regulativom izričito se zabranjuje trgovina ljudima, odnosno radnom snagom. Žrtvi se prepušta da u periodu od 40 dana odluči da li će ostati u Španiji (pod uslovom da saraduje sa državnim organima) ili se vrati u svoju zemlju. Tokom tog perioda ima pravo na socijalnu i zdravstvenu pomoć, kao i pravo na besplatnu pravnu pomoć.

Švajcarska

Na saveznom nivou postoji od 1993. služba za pravnu pomoć i zaštitu žrtava trgovine ljudima u toku krivičnog postupka. Takođe se žrtvama garantuje pravo na naknadu štete od učinioaca krivičnog dela. Međutim, kantonalne vlasti često deportuju žene – žrtve trgovine zbog toga što se nelegalno bave prostitucijom. Federalna policija primenjuje odredbe o odlaganju deportacije kako bi se omogućilo svedočenje žrtava. Od marta 2000. godine primenjuju se posebne mere radi zaštite žrtava trgovine ljudima.

Velika Britanija

Žrtvama trgovine priznaje se pravo vremenski ograničenog boravka uz pravo na pravnu, medicinsku i psihološku pomoć u tom periodu. Žrtva se ne tretira kao kriminalci, niti se hapsi niti deportuje. Umesto formalnih mehanizama, integracija žrtava u društvo postiže se kroz neformalnu saradnju ovlašćenih državnih organa sa nedržavnim organizacijama zaduženim za pomoć žrtvama trgovine.

Sjedinjene Američke Države

U SAD je 2000. godine donet poseban Zakon o zaštiti žrtava trgovine i nasilja (Victims of Trafficking and Violence Protection Act). U Division A ovog Akta sadržana je definicija žrtve trgovine ljudima. U sec. 197 predviđena je zaštita i pomoć žrtvi trgovine. Stavom (c) (3) ovog člana predviđeno je da se može dati dozvola kontinuiranog prisustva u SAD strancu (u slučaju kada dozvolu daje savezni službenik žrtvi koja je žrtva nekog oblika trgovine ljudima ili je potencijalna žrtva), u okviru već pokrenutog sudskog postupka podnošenjem optužnice protiv odgovornih. Državni službenik koji je inače zadužen za pokretanje istrage i optuženje lica onih koji se bave trgovinom ljudima obavezan je da se stara i o bezbednosti žrtve uključujući tu i preduzimanje mera radi zaštite same nje i članova njene porodice od pokušaja osвете samih učinilaca ili drugih članova kriminalne organizacije koja se bavi trgovinom. Slično je predviđeno i za druge žrtve «običnih» krivičnih dela izvršenih u vezi sa trgovinom ljudima.

Posebno, u sec. 214. Zakona o imigraciji i nacionalnosti (Immigration and nationality Act) (8 U.C. S. 1184) regulišu se uslovi pod kojima se strancima, po izuzetku, dozvoljava ostanak u Sjedinjenim Državama, iako im nije odobren imigrantski status. Tako citirana odredba predviđa da «stranac neće doći pod primenu sec. 101 (a) (15) (T) ako postoje osnovani razlozi da je kao žrtva povezan sa nekom radnjom trgovine ljudima, pri

čemu se na godišnjem nivou određuje ukupan broj takvih lica koji ne može da pređe 5000, ali ne uključujući u taj broj članove porodice stranca».

Odredba sec. 245. istog statuta, koja se odnosi na davanje trajne boravišne dozvole strancima izmenjena je dodavanjem stavova A, B i C. Tako se dozvoljava boravak strancu u trajanju do tri godine, iako ne ispunjava uslove da emigrira u SAD, pod sledećim uslovima: da je prethodno kontinuirano fizički bio prisutan u SAD, da je osoba dobrih moralnih karakteristika i da je tokom tog perioda saradivala odgovorno sa islednikom i tužiocima povodom trgovine ljudima.

U drugom stavu je predviđeno da se bez obzira na prethodne uslove može takva dozvola boravka odobriti i osobi koja je izuzetno teško povređena ili bi bila teško povređena da napusti SAD. U tom slučaju dozvola boravka izdaje se samo na zahtev tužioca, a odgovarajući status ne odnosi se samo na stranca, nego i na njegovog supružnika, odnosno roditelje ili decu). Ovo pravo se strancu može uskratiti ako to zahtevaju opšti interesi. Za razliku od prethodnog slučaja, dozvola boravka se izdaje na 90 dana uz mogućnost produženja na narednih 180 dana. Ovaj status može se godišnje odobriti samo za ukupno 5000 lica (ne računajući članove njihovih porodica). U svakom takvom slučaju tužilac treba da inicira odluku imigrantskih vlasti tako što šalje izveštaj komisiji za strance sa zahtevom da se određenom licu i članovima njegove porodice izdaju dozvole boravka.

U par. 1593. istog Akta predviđa se pravo na naknadu štete (tzv. mandatory restitution) u korist žrtve trgovine ljudima. Žrtvi se garantuje da joj se može za sva krivična dela iz sec. 3663 ili 3663A dosuditi naknada štete (kao građanska ili krivična sankcija). Na naknadu štete i naknadu troškova žrtvi obavezuje se okrivljeni uz kaznu. Tzv. puna naknada žrtvinih gubitaka («Full amount of the victim's losses»), uključuje vraćanje imovinskog gubitka žrtvi koji je ostvarila svojim prethodnim radom za organizatora trgovine ljudi. Visina imovinskog gubitka procenjuje se na osnovu radnopravnih propisa (Fair Labor Standards Act (29. U.S.C. 201 et seq.)). Za žrtvu starosti ispod 18 godina prihode je ovlašćen da traži zakonski zastupnik, odnosno zakonski zastupnik poslovno nesposobne osobe.

Aktivnosti i dokumenti Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS)

Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, koja okuplja 55 država Evrope, Severne Amerike i Centralne Azije, od 1991. godine inten-

zivnije se bavi problemom trgovine ljudima. U njenom okviru deluje poseban Biro za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR), koji je doneo 1999. godine Osnovni izveštaj o trgovini ljudskim bićima («Background Paper on trafficking in human Beings»). Na tom osnovu skupština OEBS-a usvojila je 10. jula 1999. godine tzv. Petersburšku deklaraciju (Resolution on Trafficking in Women and Children). U članu 9. ove rezolucije države članice – potpisnice rezolucije obavezale su se da donesu neophodno zakonodavstvo i primene odgovarajuće mere protiv organizatora trgovine ljudi, kao i da unaprede zaštitu prava žrtava trgovine ljudima.

2000. godine generalna skupština OEBS-a potvrdila je prethodnu rezoluciju novom (tzv. Bukureškom deklaracijom) koja je u većoj meri usmerena na jačanje demokratije i međusobne saradnje u sprečavanju trgovine ljudima.⁵⁷

U okviru saradnje zemalja centralne i istočne Evrope na sprečavanju organizovanog kriminaliteta i trgovine ljudima, Biro za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) u okviru OEBS-a, razrađuje strategije za primenu odgovarajućih međunarodnopravnih standarda. ODIHR je bio organizator skupa u Beču održanog 18. septembra 2000. godine, i potom regionalnog ministarskog foruma zemalja istočne Evrope (u Palermu 13. decembra 2000. godine i u Trstu 26-27. marta 2001. godine). Na prvom sastanku donet je Plan akcije protiv trgovine ljudskim bićima. Ovaj plan primenjuje se od 16. marta 2001. godine i njime su obuhvaćeni: Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, SR Jugoslavija (Srbija, Crna Gora i Kosovo), Makedonija, Moldova, Rumunija. Između ostalog, predviđeno je organizovanje posebnih nacionalnih referalnih sistema, osnivanje skloništa za žrtve trgovine, saradnja u primeni programa povratka i reintegracije žrtava (što se odvija u saradnji sa Međunarodnom organizacijom za migracije).⁵⁸

Posle potpisivanja Konvencije iz Palerma, na trećem sastanku u martu 2001. godine usvojena je Deklaracija o pravosudnoj saradnji i harmonizaciji zakonodavstva.⁵⁹ Ovim sastancima prethodilo je

održavanje ministarske konferencije grupe zemalja centralnoevropske inicijative (CEI – Central European Initiative)⁶⁰ u Trstu 9-10. oktobra 1998. godine, na kojoj je usvojena Deklaracija o organizovanom kriminalu, što je olakšalo kasnije potpisivanje Konvencije iz Palerma. Deklaracija se poziva na preporuke Trščanskog centra o organizovanom kriminalitetu (koji deluje u okviru grupe za centralno-evropsku inicijativu) donete oktobra 1997. godine. Deklaracijom su se države – potpisnice po prvi put sporazumele da je potrebno istraživački fokus usmeriti na sprečavanje međunarodnog delovanja kriminalnih organizacija na njihovim teritorijama, uključujući i trgovinu ljudima, kao i različite oblike krijumčarenja i eksploatacije migranata i sprečavanje trgovine ženama i decom kao subjektima prostitucije. Na tim temeljima doneta je nova Deklaracija, usmerena na harmonizaciju zakonodavstva i razvoj međusobne saradnje pravosudnih organa.

Aktivnosti u zemljama centralne i istočne Evrope

Nasuprot razvijenim zemljama zapadne i severne Evrope, u zemljama centralne i istočne Evrope zakonodavstva pretežno ne ispunjavaju tzv. minimalne standarde u pogledu sprečavanja trgovine ljudima. Ti minimalni standardi bili bi: postojanje odgovarajućih krivičnopravnih odredbi kojima bi se predvidela kažnjivost trgovine ljudskim bićima, postojanje odgovarajuće prakse procesuiranja ovih krivičnih dela i (u saradnji sa nevladinim sektorom) primena državnih programa za pomoć žrtvama trgovine. U tom pogledu situacija u pojedinim zemljama nije jednoobrazna: lošija je u zemljama istočne i jugoistočne Evrope od kojih su Albanija⁶¹, Poljska, Kazahstan, Rumunija, Ukrajina, Moldavija, Rusija istovremeno i najvažniji «izvorišta» trgovine ljudima, u odnosu na zemlje centralne Evrope (Poljska, Češka⁶², Mađarska,

57 Bucharest Declaration «Good Governance: regional cooperation strengthening democratic institutions, promoting transparency enforcing the rule of law and combating corruption», charter III, democracy human rights and humanitarian questions», 10. July 2000.

58 Multiyear Anti-trafficking Action Plan for South Eastern Europe, Task Force on trafficking in Human Beings, 16. march 2001., www.OSCE.org.

59 Trieste Declaration on Judicial Cooperation and Legislative Harmonisation, adopted by the Conference of the CEI ministers of Justice, Trieste, 26-27. March 2001.

60 Grupu zemalja čine: Albanija, Austrija, Belorusija (čiji predstavnik nije prisustvovao ovoj konferenciji), Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Češka, Mađarska, Italija, Makedonija, Moldavija, Poljska, Rumunija, Slovačka, Slovenija i Ukrajina.

61 Primećeno je da albanska država uopšte ne pomaže repatrijaciju svojih državljana koji su kao žrtve trgovine ljudima deportovani iz stranih zemalja ili se nalaze u skloništim za žrtve tokom trenutne dozvole boravka.

62 Postoji mogućnost da se stranim državljanima, umesto deparacije u roku od 30 dana, odobri ostanak u Češkoj ako pristanu da svedoče protiv organizatora trgovine ljudima.

Slovenija⁶³, Litvanija⁶⁴, Estonija) u kojima su u međuvremenu doneta zakonodavstva kojima se reguliše trgovina ljudima, ali iz različitih razloga se primena tih zakona još nije uobičajila u praksi. U zemljama sa područja nekadašnje SFRJ (Makedonija, Bosna i Hercegovina, SR Jugoslavija⁶⁵) takve zakonodavne inicijative se tek razvijaju. U nekim zemljama dozvola vremenski ograničenog boravka stranca ne odnosi se na žrtve trgovine. Na primer, u Estoniji se od 1993. godine predviđa izdavanje dozvole privremenog boravka strancima, ali zato da bi se na taj način rešio problem statusa ruskog stanovništva koje je ostalo na teritoriji Estonije po njenom osamostaljenju (što je bila prepreka prijemu Estonije u Savet Evrope). U pogledu suzbijanja trgovine ljudima Estonija saraduje sa Finskom, a na osnovu sudske odluke strancima se garantuje pravo na ostanak u Estoniji i zaštita od trenutne deportacije dok se ne okonča postupak. U skladu sa reformom zakonodavstva o izbeglicama od 1997. godine daje se dozvola boravka licima koji traže azil (na osnovu međunarodnih sporazuma).⁶⁶

U okviru aktivnosti na sprečavanju trgovine ljudima u zemljama jugo-istočne Evrope uspostavlja se bilateralna saradnja (na primer, između Poljske i Ukrajine, Ukrajine i Rumunije i u okviru zemalja jugoistočne Evrope) ili šira saradnja sa zapadno-evropskim zemljama (na primer između Nemačke, Poljske i Ukrajine). Saradnja između ove tri zemlje intenzivirala se od aprila 1996. godine, posle saznanja da ilegalna migracija i trgovina ljudima teku novim rutama («severnom», «istočnom» i «južnom») i da su ograničenja legalnog ulaska u zemlje Zapada posle pada «berlinskog zida» dovela do ekspanzije «sivog» i «crnog» tržišta rada u svim zemljama Evrope, kao i do pojave novih oblika eksploatacije ljudi, šireći se tzv. domino efektom sa područja zemalja bivšeg socijalizma na zapadne evropske zemlje.⁶⁷

63 Primenjuje se mera deportacije stranaca, a pomoć, preko nevladinih organizacija, obezbeđuje se samo slovenačkim državljanima koji su žrtve trgovine ljudima.

64 Iako postoje zakonske mogućnosti, ne primenjuje se tzv. *temporary residency* u praksi, niti ima mera pomoći žrtvama.

65 Početnim koracima u zaštiti žrtava trgovine smatraju se legistativne aktivnosti UNMIK-a na Kosovu.

66 Izveštaj o stanju ljudskih prava u Estoniji (report for 1999). Adresa na Internetu: www.nationbynation.com/Estonia/Human.html.

67 Germany-Poland-Ukraine: The Domino Effect (od 1. marta 2002 godine), <http://www ffm-berlin.de/English/publik/domino-e.pdf>

Primera radi, u Ukrajini, koja je najvažnije «izvorište» resursa žena potencijalnih žrtava trgovine, sproveden je nacionalni plan akcije u periodu od 1997. do 2000. godine, a kasnije je prihvaćen Program prevencije suzbijanja trgovine ženama i decomp (25. septembra 1999. godine) na osnovu kog je razvijena saradnja sa ostalim zemljama istočne Evrope, Turskom, Grčkom i Nemačkom. Takođe u Češkoj, Poljskoj i Nemačkoj su tokom 1995. godine uspešno primenjeni programi nevladine organizacije «La Strada», tako da su narednih godina prošireni i na okolne zemlje (Bugarsku i Ukrajinu).⁶⁸

Činjenica da je Srbija zemlja u kojoj se regrutuju žrtve, kao i tranzitna zemlja, a u pojedinim slučajevima i konačno odredište takvih žrtava (posebno iz Rumunije, Moldavije i Ukrajine), nameće potrebu da se ispitaju mogućnosti bolje kontrole prelaska granice i boravka stranaca u našoj zemlji.⁶⁹

S obzirom na geografsku blizinu i slične ekonomsko-socijalne uslove, veoma je važno bilo izneti primere okolnih država sa kojima se graniče Srbija i Crna Gora u pogledu suzbijanja trgovine ljudima.

Izveštaji međunarodnih organizacija pokazuju da se u politici pojedinih država često ne pravi razlika između drugih migranata i izbeglica, nego se i prema jednim i prema drugima preduzimaju mere usmerene na smanjenje nezakonite migracije. U pokušaju da se u većoj meri zaštite izbeglice – potencijalne žrtve trgovine ljudima, Međunarodna organizacija predložila je primenu državnih programa za zaštitu žrtava trgovine, njihovu reintegraciju u postojeće društvo ili vraćanje u zemlju po izboru. Međunarodna organizacija za migraciju u tom slučaju pruža pravnu pomoć izbeglici sa ciljem da ostvari pravo na politički azil. Jedan od primera primene takvog programa, usmerenog na praćenje individualnih žrtava trgovine ljudskim bićima, jeste program koji se ostvaruje na Kosovu. Nedostatak ovog programa jeste što ne obezbeđuje zaštitu žrtava trgovine, nego samo kratak obrazovni tretman pre nego što žrtve budu vraćene u zemlju iz koje potiču. Iskustva iz primene sličnog programa u Albaniji, na primer, pokazuju da mnoge žrtve trgovine (uključujući tu i maloletne devojčice) nemaju drugog pravnog načina da se zaštite ili

68 Nacionalni izveštaji za Ukrajinu (Lidia Gorbanova), i Češku (Barbel Bulterwech) u okviru projekta sprečavanja trgovine ljudskim bićima – pitanja regionalne kooperacije.

69 O Srbiji kao «raskrscnici» puteva trgovine ljudima, a naročito o posledicama nepotpune kontrole nad teritorijom i propusnim granicama prema Kosovu i Bosni - videti u izveštaju jugoslovenskih eksperata u: *Krijumčarenje ljudi...* (2001), op. cit., str. 142-143.

obezbede svoja prava osim ako ne zatraže politički azil, jer nedostaju ustanove u kojima bi mogle biti smeštene. To znači da će se sve one tretirati kao izbeglice, kako ne bi i dalje bile izložene osveti kriminalaca koji organizuju trgovinu ljudima.⁷⁰

Prema opštem izveštaju o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini za 2000. godinu konstatuje se da je u okviru mirovne misije Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini i delatnosti Visokog komesara za ljudska prava tokom 2000. godine, konstatovano da se od pojave prvih slučajeva trgovine ljudima 1998. godine do 2000. godine ovaj problem postaje sve izraženiji. Problem je što se deportacija stranih žena sprovodi na lokalnom nivou, te se događa da se deportacija završava na proterivanju iz jednog kantona u drugi, što omogućuje obnavljanje trgovine ženama. Takođe problem komplikuje nedostatak čvrste kontrole granica. Zbog toga je UN misija u saradnji sa OHCHR-om pristupila razradi Trafficking projecta od marta 1999. godine.

Prema izveštaju iz Bosne i Hercegovine od 15. marta 2002. godine, Biro UNHCR-a primenjuje posebni program sprečavanja trgovine ljudima. Međutim, praktično delovanje UNHCR-a otežano je legislativnim rešenjima (posebno konstitucionalnim kojima je predviđena komplikovana podela teritorije na dva entiteta i poseban kanton Brčko), «poroznim» granicama na kojima ne postoji dovoljno obučena i motivisana granična policija (naročito prema Hrvatskoj), kao i činjenicom da strani migranti koji dospevaju na područje Bosne i Hercegovine ostvaruju kontakt sa lokalnim vlastima, a da retko imaju direktnog kontakta sa UNHCR-om. Poseban problem jeste što u oba entiteta i u kantonu Brčko nema posebnog administrativnog tela zaduženog za pitanja migracije i odobrenja prava azila⁷¹.

Zaključak

Trgovina ljudskim bićima predstavlja specifičan vid ekonomske migracije žena. Uzroci te migracije istovremeno uslovljavaju pojavu i obim trgovine ženama. Ilegalni status žena – migranata, koje se najvećim delom angažuju u seks industriji, otežava mogućnost njihove bilo kakve pravne zaštite, kao i saradnje sa nadležnim državnim organima zaduženim za otkrivanje i procesuiranje slučajeva

trgovine ljudima. U pokušaju da se ovaj problem prevaziđe, sve se češće preporučuje odlaganje trenutne deportacije strankinja u slučajevima kada su spremne da, kao svedoci, sarađuju sa državnim organima u toku krivičnog postupka pokrenutog za organizovanje trgovine ljudima. U tom slučaju njima se obezbeđuje smeštaj, odgovarajuće dozvole boravka, zaštita i pomoć (materijalna i psihička) tokom boravka vremenski ograničenog na završetak sudskog postupka u kome učestvuju. Ovakvim odredbama trebalo bi da bude dopunjena postojeća regulativa koja se odnosi na kretanje i boravak stranaca u našoj zemlji, čime bi se izašlo u susret ne samo međunarodnopravnim obavezama prihvaćenim potpisivanjem Konvencije iz Palerma, nego i praktičnim i humanim razlozima koji se tiču suzbijanja trgovine ljudskim bićima na ovim prostorima i radikalne promene društvenog odnosa prema ženama žrtvama takve trgovine. Takođe, nameće se potreba da se preispitaju postojeća zakonska rešenja po kojima se inkriminiše prostitucija kao prekršaj protiv javnog reda i mira, u cilju pronalaženja adekvatnijih odredbi.

Literatura

Alexander, P. (1995) «Some Ideas Regarding Prostitution and Migration», str. 103-107. In: Yvonne Klerk, Jacqueline Smith (1995), *Combating Traffic in Persons* (proceedings of the Conference on Traffic in Persons held from 15 – 19 November 1994). Utrecht and Maastricht: Studie- en Informatiecentrum Mensenrechten, Netherlands Institute of Human Rights, SIM special No. 17.

Ashola, H. (2001) *Trafficking in Women and Prostitution in the Baltic States: Social and Legal Aspect, International Organisation for Migration*, Helsinki, na adresi www.iom.fi/publication/Books/Trafficking%20Book.pdf od 08. marta 2002.

Boidi, Ch., Wistcil, S., Cordova, D., Garza, A. M., Benitez, T., Harasser, E., Jauk, B. (1977) «Migration of Women Refelction of an Unjust World», Report, (str. 7-120) in: *Trafficking in Women*, Publication Series vol. 4. Beč: Savezno ministarstvo za ženska pitanja i zaštitu.

Drexler, J. (1996) *Government's Role in Turning Tricks: World's Oldest Profession in the Netherlands and the United States*, Dickinson Shool of Law.

Gaycar, A. (1999) «Trafficking in Human Beings» (1-20), paper presented at the International Conference on Migration, Culture and Crime, Israel, 7. juli, na adresi: www.aic.gov.au/conferences/other/trafficking.pdf

*** (2002), «Germany-Poland-Ukraine: The Domino Effect», <http://www ffm-berlin.de/English/publik/domino-e.pdf> (od 1. marta 2002 godine).

Engbersen, G., van de Leun, J. (2001), «Panopticum Evrope and the Criminalisation of Undocumented Immigrants», paper presented at the 6-th International Metropolis Conference, Rotterdam, 26 – 30. November, na Internet adresi: [www.international.metropolis.net/events/rotterdam/papers\(23_Engbersen.htm](http://www.international.metropolis.net/events/rotterdam/papers(23_Engbersen.htm)

70 Iz izveštaja UNHCR-a i IOM-a pod naslovom «Refugee protection and Migration Control: Perspectives from UNHCR and IOM», II Meeting, 31. may 2001., na adresi www.unhcr.ch/prewcom/standocs/eglish/gc01-11.e.pdf.

71 UNHCR Office – report on 15. march 2002., The interface between migration and asylum in Bosnia and Herzegovina, www.jha.ac/articles/u044.htm.

Feher L. (1995), «Forced Prostitution and Traffic in Persons», str. 67-78. In: Yvonne Klerk, Jacqueline Smith (1995), *Combatting Traffic in Persons* (proceedings of the Conference on Traffic in Persons held from 15 – 19 November 1994). Utrecht and Maastricht: Studie- en Informatiecentrum Mensenrechten, Netherlands Institute of Human Rights, SIM special No. 17.

Haveman R. (1995), «Traffic in Persons as a Problem», str. 137 - 148. In: Yvonne Klerk, Jacqueline Smith (1995), *Combatting Traffic in Persons* (proceedings of the Conference on Traffic in Persons held from 15 – 19 November 1994). Utrecht and Maastricht: Studie- en Informatiecentrum Mensenrechten, Netherlands Institute of Human Rights, SIM special No. 17.

Kelly L. and Regan L. (2000), "Stopping Traffic: Exploring the Extent of and Responses to Trafficking in women for Sexual Exploitation in the UK", Home Office: Police Research sries.

Krijumčarenje ljudi, krijumčarenje žena i dece (2001). Beograd-Bukurešt: Centar za unapređenje pravnih studija, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Rumunije, Centar za pravna pitanja.

Limanowska B. (1995), «Trafficking in Women - Report from Poland», str. 59-66. In: Yvonne Klerk, Jacqueline Smith (1995), *Combatting Traffic in Persons* (proceedings of the Conference on Traffic in Persons held from 15 – 19 November 1994). Utrecht and Maastricht: Studie- en Informatiecentrum Mensenrechten, Netherlands Institute of Human Rights, SIM special No. 17.

O'Connell Davidson J. (1998), *Prostitution, Power and Freedom*, "Polity Press", London, .str. 21).

Perruchoud R., (1997), "Legal Standards for Protection of Migrant Workers" na adresi www.eclac.el/celade/proyectos/migration/perrochoud.doc.

Sarona E., A. di Nicole, G. de Col (1996), "Dinamics of Migration and Crime in Europa (New Patterns or an Old Nexus)", paper prepared for ISPAC, International Conference on Migration and Crime, Global and Regional Reponses, Courmayer, 5-8 October, paper. no 8.

UNHCR-a and IOM, report "Refugee protection and Migration Control: Perspectives from UNHCR and IOM", II Meting, 31. may 2001., www.unhcr.ch/prewcom/standocs/english/gc01-11.e.pdf.

UNHCR Office – report on 15. march 2002., "The interface between migration and asylum in Bosnia and Herzegovina", www.jha.ac/articles/u044.htm.

Wijers M. (1995), «Supporting Victims of Trafficking» (str. 149-163). In: Yvonne Klerk, Jacqueline Smith (1995), *Combatting Traffic in Persons* (proceedings of the Conference on Traffic in Persons held from 15 – 19 November 1994). Utrecht and Maastricht: Studie-en Informatiecentrum Mensenrechten, Netherlands Institute of Human Rights, SIM special No. 17.

Wijers, M., Lap-Chew, L. (1977), *Trafficking in Women, Forced Labour and Slavery-like Practices (in Marriage, Domestic Labour and Prostitution)*, Utrecht: Foundation Against Trafficking in Women and Global Alliance Against Traffic in Women.

Wijers, M. (1998), «Između ugnjetavanja i osnaživanja», *Temida*, br. 1, godina 3, str. 5-11.

Zamfiresku, D. G. (2001) «Harmonizacija nacionalnih zakonodavstava sa standardima Unije u vezi sa trgovinom ljudima» (str. 15-24). U: *Krijumčarenje ljudi, krijumčarenje žena i dece*. Beograd-Bukurešt: Centar za unapređenje pravnih studija, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Rumunije, Centar za pravna pitanja.

Dr Nataša Mrvić-Petrović

Trafficking in human beings as a specific form of women's migration

The author is analyzing trafficking in human beings as a specific form of women's (illegal) migration. The author is presenting detailed analysis of the international standards and recent activities of different international organizations (UN, Council of Europe, European Community, OSCE), concerning prevention of trafficking in human beings, regulation of foreign migrants' status and protection of victims of trafficking. Starting from the analysis of international documents and national legislations dealing with migration and prostitution, the author is proposing changes of existing domestic laws concerning movement and residence of foreigners. The aim of such changes is to harmonize our legislation with international standards and obligations accepted by signing the Palermo Convention.

MR SANJA ČOPIĆ*
DR VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ

Krivično delo trgovine ljudskim bićima - međunarodni dokumenti, savremena zakonska rešenja i Krivični zakon SR Jugoslavije

Zbog velike društvene opasnosti i dalekosežnih posledica, trgovina ljudskim bićima, kao oblik organizovanog, transnacionalnog kriminaliteta, iziskuje sveobuhvatan međunarodni pristup problemu u zemljama porekla, tranzita i destinacije. To podrazumeva primenu efikasnih mera na planu prevencije i suzbijanja, kažnjavanja učinilaca i zaštite žrtava. S tim u vezi, sam kraj XX veka obeležili su intenzivni napor međunarodne zajednice na suzbijanju ovog fenomena, oličeni u nizu međunarodnih dokumenata i drugih aktivnosti, koji posebno ukazuju nacionalnim zakonodavstvima na potrebu inkriminisanja trgovine ljudima kao posebnog krivičnog dela. U radu se analiziraju međunarodni dokumenti koji se direktno ili indirektno bave ovom problematikom, kao i pojedina nacionalna rešenja. Cilj ovakvog pristupa je da se kroz prizmu savremenih tendencija sagledaju pozitivnopravna rešenja i ukaže na određene nedostatke, kao i potrebu usaglašavanja našeg zakonodavstva sa međunarodnim standardima i zahtevima međunarodne zajednice. Prvi korak ka tome bilo bi uvođenje krivičnog dela trgovine ljudskim bićima u KZ SRJ. Viktimološko društvo Srbije dalo je predlog inkriminacije trgovine ljudskim bićima koja je prezentovana u ovom radu.

Ključne reči: trgovina ljudskim bićima, međunarodnopravna regulativa, krivično zakonodavstvo.

Uvod

Iako se još *Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima*¹ iz 1948. godine zabranjuje držanje lica u ropskom odnosu i potčinjenom položaju, kao i trgovina ljudima u svim oblicima, ni pola veka kasnije ova pojava, na žalost, nije iskorenjena. Ona postaje dublja, opasnija, dobijajući sve šire razmere. Trgovina ljudskim bićima predstavlja savremeni oblik ropstva koji podrazumeva čitav niz različitih oblika ponašanja, načina izvršenja, aktera, kao i svrhe koja se želi time postići. Ona vodi kršenju osnovnih ljudskih prava i sloboda. Međutim, trgovinom se ne pogađa samo pojedinac/pojedinka koji se nađu u kanalima trgovine, već ovaj fenomen ima niz negativnih implikacija na socijalni, ekonomski, organizacioni život savremenog društva u celini, bivajući podstaknuta procesima globalizacije i brzim razvojem modernih tehnologija.

Trgovina ljudskim bićima često se posmatra kao »agresivnija varijanta prostitucije«², što može da rezultira pogrešnim ili neadekvatnim sagledavanjem pravne prirode samog fenomena. Naime, trgovina ljudima je višeslojan, kompleksan socijalni problem koji je moguće posmatrati u različitim kontekstima: psihološkom, kriminološkom, viktimološkom, krivičnopravnom, moralnom, migracionom, radnom i tako dalje. Zbog svoje velike društvene opasnosti, rasprostranjenosti i efekata koje ostvaruje, ovaj oblik organizovanog, transnacionalnog kriminaliteta iziskuje sveobuhvatan međunarodni pristup problemu u zemljama porekla, tranzita i destinacije, odnosno primenu efikasnih

* Mr Sanja Čopić je generalni sekretar Viktimološkog društva Srbije i istraživač-saradnik Instituta društvenih nauka u Beogradu. Dr Vesna Nikolić-Ristanović je predsednica Viktimološkog društva Srbije i viši naučni saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu.

1 Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, u: *Osnovni dokumenti o ljudskim pravima*, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 1998.

2 *Krijumčarenje ljudi – krijumčarenje žena i dece*. Beograd, 2001: str. 119.

mera na planu prevencije i suzbijanja, kažnjavanja učinilaca i zaštite žrtava.

Poslednjih godina čine se intenzivni naponi na iznalaženju modela za njegovo suzbijanje. Na međunarodnoj sceni, pitanje trgovine ljudskim bićima aktuelizuje se naročito tokom 90-tih godina XX veka, o čemu svedoče brojne ministarske konferencije, sastanci i aktivnosti Evropskog parlamenta, Saveta Evrope, Saveta za evropsku bezbednost i saradnju, Pakta za stabilnost jugoistočne Evrope, kao i donošenje niza dokumenata u toj oblasti (preporuka, rezolucija, konvencija, protokola, deklaracija). Njihova suština je u tome da se obezbedi bolja zaštita žena i dece na prvom mestu, i to kroz eliminisanje svih vidova diskriminacije, nasilja, seksualne eksploatacije i trgovine ljudima uopšte, uz izmene ili dopune postojećih zakonskih rešenja, kojima bi trebalo da se obezbedi kažnjavanje učinilaca. Njihov zajednički cilj je podsticanje daljih akcija država, njenih organa i institucija, nevladinih organizacija, grupa, pokreta, privatnog sektora, kao i same međunarodne zajednice u oblasti prevencije, gonjenja učinilaca i pružanja odgovarajuće pomoći i podrške žrtvama trgovine. Međunarodnim dokumentima se, između ostalog, sugeriše državama da se u nacionalnim zakonodavstvima trgovina ljudskim bićima uvede kao posebno krivično delo. Imajući to u vidu, cilj rada je da se, kroz pregled međunarodnih instrumenata i pojedinih nacionalnih zakonodavstava, iznađe najadekvatnije rešenje za inkriminisanje trgovine ljudskim bićima i u našoj zemlji. Ovo predstavlja neophodan korak u procesu daljeg usklađivanja pozitivnog zakonodavstva sa međunarodnim standardima i zahtevima međunarodne zajednice.

Međunarodnopravna regulativa trgovine ljudskim bićima

Pored Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, držanje u ropskom odnosu, potčinjenom položaju, trgovinu ljudima (robljem), prinudan i obavezan rad izričito zabranjuju i *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966)* i *Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950)*.³

Generalna skupština Ujedinjenih Nacija je 1949. godine usvojila *Konvenciju o sprečavanju trgovine ljudima i eksploatacije prostitucije drugih*, kojom se predviđa kažnjavanje za podvođenje, vrbovanje ili

odvođenje drugog lica radi bavljenja prostitucijom, bez obzira na njegovu saglasnost, kao i za eksploataciju prostitucije drugih, čak i uz njihov pristanak.

Raspoloživa saznanja govore da su žene i deca najčešće žrtve trgovine, pa tako postaju dve najugroženije kategorije stanovništva. Ova pojava biva indukovana siromaštvom, neobrazovanjem, nezaposlenošću, jednom rečju, socio-ekonomskim faktorima, koji često rezultiraju diskriminacijom i marginalizacijom žena, ali i dece. Sa druge strane, prostitucija, trgovina ljudima, nasilje neminovni su pratoci ratova, oružanih sukoba i okupacije. Upravo s toga, tokom 80-tih i 90-tih godina proteklog veka doneto je niz međunarodnih dokumenata koji se posebno bave pitanjem trgovine i seksualne eksploatacije žena i dece.

Tako se u članu 6. *Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena*⁴ iz 1979. godine kaže da države potpisnice treba da preduzmu sve odgovarajuće mere uključujući i zakonske kako bi se sprečila trgovina ženama u bilo kom obliku, njihova eksploatacija i prostitucija. Slična odredba sadržana je i u *Generalnoj preporuci Komiteta za eliminisanje diskriminacije prema ženama br. 19* iz 1992. godine⁵.

U Hagu je 1997. godine održana Ministarska konferencija Evropske Unije, na kojoj je usvojena *Haška ministarska deklaracija o evropskim smernicama za efikasne mere u suzbijanju trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije*.⁶ Ovim aktom se trgovina ženama definiše kao svako ponašanje koje olakšava legalni ili ilegalni ulazak, tranzit, boravak ili izlazak žena sa teritorije zemlje, u cilju seksualne eksploatacije, radi sticanja profita, upotrebom prinude, posebno nasilja i pretnji, obmane, zloupotrebe položaja ili drugih oblika pritiska koji su takvi da osoba nema realan i pristupačan izbor, već je prinuđena da se potčini pritisku i zloupotrebi.

Iste, 1997. godine, Parlament Saveta Evrope je doneo *Preporuku 1325 o trgovini ženama i prisilnoj prostituciji u državama članicama Saveta Evrope*⁷,

3 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima; Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, u: *Osnovni dokumenti o ljudskim pravima*, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 1998.

4 Više u: Mršević, Z. (1998) *Ženska prava u međunarodnom pravu*. Beograd: Jugoslovenski komitet pravnika za ljudska prava: str. 94.

5 Više u: Mršević, Z. (1998) op. cit. str. 115.

6 Nikolić-Ristanović, V. (2000) "Međunarodni dokumenti o zaštiti prava žrtava krivičnih dela", u: *Neka praktična pitanja kaznenog zakonodavstva Jugoslavije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja: str. 149.

7 Preuzeto 14. marta 2002. godine sa web site-a Pakta stabilnosti: www.legislationline.org

shodno kojoj se trgovina ženama i prisilna prostitucija određuju kao svaki ilegalni ili legalni transport žena i/ili prodaja žena, sa ili bez njihovog prethodnog pristanka, radi profita, a u cilju kasnije prisilne prostitucije, prisilnog zaključenja braka ili drugog vida prisilne seksualne eksploatacije. Primena sile u ovom kontekstu označava fizičko, psihičko i/ili seksualno nasilje nad žrtvom, uključujući zastrašivanje, silovanje, zloupotrebu položaja ili poziciju zavisnosti.

*Preporuka Komiteta ministara br. R (2000) 11 državam članicama o akciji protiv trgovine ljudskim bićima u svrhu seksualne eksploatacije*⁸, doneta maja 2000. godine, trgovinu ljudskim bićima definiše kao podvođenje, organizovanje eksploatacije, transporta i/ili migracije (legalne ili ilegalne), upotrebom prinude, posebno nasilja ili pretnji, obmane, zloupotrebe položaja ili posebne ranjivosti žrtve, a u cilju seksualne eksploatacije. Učinioci mogu da budu fizička i pravna lica, a prethodni pristanak žrtve nije od značaja, tj. ne isključuje postojanje krivičnog dela, odnosno odgovornost učinilaca.

Na osnovu pregleda pojedinih međunarodnih dokumenata, zapaža se da najveći broj njih reguliše samo pojedine forme trgovine, i to prvenstveno u cilju seksualne eksploatacije (prostitucije) žena, ne određujući pri tome precizno radnju izvršenja. Zato se u *Pekinškoj deklaraciji i Planu akcije* iz 1995. godine kaže da trgovina ženama predstavlja oblik nasilja nad njima i čini suštinski deo međunarodnog organizovanog kriminaliteta, dobijajući nove oblike (ne zadržavajući se samo na seksualnoj eksploataciji žrtve), što ujedno iziskuje i preispitivanje postojećih međunarodnih dokumenata.⁹

Međutim, zbog složenosti fenomena trgovine ljudskim bićima, teško je odrediti precizne pravne okvire ove pojave, odnosno jasno definisati ovo krivično delo. Najznačajniji korak u tom pravcu, na globalnom nivou, učinjen je donošenjem *Protokola o prevenciji, eliminisanju i kažnjavanju trgovine ljudskim bićima, posebno ženama i decom*, 2000 godine. Ovaj dokument čini dopunu Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta, kojim je, po prvi put, postignut konsensus u pogledu definisanja trgovine ljudskim bićima. Njime se uvodi novi pristup problemu trgovine ljudima u okvirima međunarodnog prava. On daje pravni okvir nacionalnim zakonodavstvima, sadržeći standarde u pogledu kriminalizacije ovog ponašanja, njegovog kažnjavanja,

zaštite žrtava, prevencije, saradnje među državama.

Države bi, pre svega, trebalo da inkriminišu sve forme trgovine ljudskim bićima, posebno ženama i decom, kao posebno krivično delo, i predvide kažnjavanje za pokušaj, saizvršilaštvo, podstrekanje, pomaganje, organizovanje i naređivanje njegovog izvršenja.

Prema članu 3. ovog Protokola, trgovina ljudskim bićima podrazumeva čitav niz ponašanja, tj. modaliteta radnje izvršenja, i to: vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje i primanje lica. Ključni element bića krivičnog dela su sredstva koja se primenjuju i koja ovom delu daju obeležje trgovine, razdvajajući ga tako od krijumčarenja.¹⁰ Trgovina ljudskim bićima tako podrazumeva upotrebu pretnje ili sile ili drugih oblika prinude, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlašćenja ili teškog položaja ili davanja ili primanja novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem. Sa druge strane, konstitutivni element bića krivičnog dela čini i svrha, cilj koji se preduzimanjem radnje izvršenja želi postići, a koji se sastoji u eksploataciji i zloupotrebi žrtve. S tim u vezi, veoma je važno što se eksplicitno navodi da pristanak žrtve na nameravanu eksploataciju ne isključuje postojanje krivičnog dela, u svim slučajevima u kojima je korišćeno bilo koje navedeno sredstvo. Eksploatacija obuhvata eksploataciju prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili službu, ropstvo ili odnos sličan ropstvu, kao i uklanjanje organa.

U cilju obezbeđivanja adekvatnije zaštite dece, kao posebno osetljive kategorije, Protokolom je predviđeno kažnjavanje trgovine decom čak i ako nije upotrebljeno neko od navedenih sredstava (elemenata prinude, prisile, zloupotrebe). I u ovom, kao i u mnogim drugim aktima, a saglasno *Konvenciji o pravima deteta* iz 1989. godine, detetom se smatra osoba mlađa od 18 godina.

Zaključak koji nam se nameće je da je trgovina ljudima krivično delo kojim se ugrožavaju ljudsko dostojanstvo, sloboda, fizički, psihički i seksualni integritet, zdravlje, dovodeći u opasnost i život žrtava. Tek posredno, ono znači i kršenje državne suverenosti, ali pod uslovom da u konkretnom

8 Preuzeto 14. marta 2002. godine sa web site-a Pakta stabilnosti: www.legislationline.org

9 Beijing Declaration and Platform of Action, u: *Regional Women Lawyer's Conference*, Struga, Macedonia, 1998: str. 63-64.

10 Krijumčarenje se često naziva i "olakšana migracija", čiji je osnovni cilj prebacivanje osobe preko granice jedne ili više država, ilegalno, za određenu nadoknadu. Do ove pojave dolazi zbog želje neke osobe, koja nije u mogućnosti da dobije vizu, da ode u drugu državu i da tamo živi ili radi. Krijumčarenje tako ne podrazumeva primenu pretnje, sile, prinude ili drugih sredstava, niti za cilj ima eksploataciju, kako je to određeno kod trgovine ljudskim bićima. Krijumčarenje tako, na prvom mestu, predstavlja kršenje državnog suvereniteta.

slučaju ima elemente transnacionalnog kriminaliteta, s obzirom da se trgovina ljudima može odvijati i unutar granica jedne zemlje.

Sledeći, ne manje bitan korak u potpunijem regulisanju trgovine ljudskim bićima je donošenje *Predloga Okvirne odluke Komisije Evropske unije o borbi protiv trgovine ljudskim bićima 2001/0024 (CNS) od 22. januara 2001.* godine, koja pravi razliku između dva osnovna oblika trgovine ljudima s obzirom na svrhu koja se ostvaruje. Tako se u ovom dokumentu govori o trgovini ljudima za potrebe radne eksploatacije, s jedne, i trgovini ljudima u cilju seksualne eksploatacije, sa druge strane. Sama trgovina podrazumeva vrbovanje, prevoz i prebacivanje lica, skrivanje, primanje i vršenje kontrole nad osobom (muškog ili ženskog pola) a u cilju radne ili seksualne eksploatacije. S obzirom na radnju izvršenja, tj. njene modalitete nema razlike u odnosu na Protokol o prevenciji, eliminisanju i kažnjavanju trgovine ljudskim bićima, kao i s obzirom na sredstva koja se primenjuju: prinuda, pretnja upotrebom sile, otmica, prevara, obmana, zloupotreba položaja (vlasti, moći), uticaj, pritisak ili drugi oblik zloupotrebe. Što se, pak, svrhe tiče, ona je preciznije određena, i to tako što radna eksploatacija znači kršenje standarda koji se odnose na uslove za rad, zaradu, zdravstveno osiguranje i bezbednost, dok se pod seksualnom eksploatacijom podrazumeva korišćenje za vršenje prostitucije, pornografske predstave (performanse) ili proizvodnju pornografskog materijala.

U pogledu kažnjavanja, od država se traži propisivanje efikasnih, srazmernih i odgovarajućih kazni. Tako se sugerše da kazna lišenja slobode ne bi trebalo da bude kraća od 6 godina, odnosno od 10 godina ukoliko je krivično delo učinjeno pod otežavajućim okolnostima. Pod kvalifikatornim okolnostima bi se, saglasno ovom dokumentu, podrazumevalo pribavljanje znatne dobiti, izvršenje krivičnog dela u okviru organizovane grupe, tj. kriminalne organizacije ili ako je pri izvršenju krivičnog dela ispoljena posebna nemilosrdnost, shodno stepenu upotrebljene sile ili prinude, odnosno stepenu narušenosti zdravlja i fizičkog i psihičkog integriteta žrtve.

Ono što se čini veoma bitnim je zahtev da se predvidi odgovornost (krivična ili građanska) za trgovinu ljudskim bićima, u situacijama kada za pravno lice drugo (fizičko) lice izvrši ovo krivično delo, delujući samostalno ili kao organ pravnog lica. Odgovornost pravnog lica će da postoji i onda kada ono ne sprovodi odgovarajuću kontrolu nad osobom koja se nalazi u poziciji moći i koja za račun pravnog lica izvrši ovo krivično delo ili omogućiti njegovo izvršenje. U ovom slučaju ne

isključuje se odgovornost fizičkog lica niti vođenje sudskog postupka protiv njega. U pogledu kažnjavanja pravnog lica, predviđaju se novčane kazne, uz mogućnost gubitka prava na državnu pomoć i korist, privremena ili trajna zabrana obavljanja komercijalnih aktivnosti, stavljanje pod sudski nadzor, privremeno ili trajno zatvaranje objekata koji su korišćeni za izvršenje krivičnog dela i slično.

Krivično delo trgovine ljudskim bićima u savremenim nacionalnim zakonodavstvima¹¹

Sjedinjene Američke Države

U Sjedinjenim Američkim Državama se Zakonom o zaštiti žrtava trgovine iz 2000. godine (*Trafficking Victims Protection Act of 2000*) predviđaju dva oblika ovog krivičnog dela, s obzirom na svrhu koja se izvršenjem postiže, i oštećenu osobu (žrtvu) u konkretnom slučaju.

Novčanom kaznom ili zatvorom do 20 godina, ili obema kaznama, kazniče se lice koje, bez obzira na primenjena sredstva, namerno (s umišljajem) vrbuje, skriva, prevozi, obezbeđuje ili pribavlja lice u cilju zasnivanja ropskog odnosa ili prinudnog rada. Delo dobija teži oblik ukoliko je za posledicu imalo smrt oštećene osobe, ili je prilikom izvršenja došlo do otmice lica ili je ista pokušana, potom u slučaju dovršenog ili pokušanog težeg oblika seksualne zloupotrebe, kao i u slučaju ubistva u pokušaju. U ovim situacijama zaprećena je novčana kazna ili zatvorska kazna u bilo kom trajanju, čak i doživotno lišenje slobode, uz mogućnost njihovog kumulativnog izricanja.

Posebna pažnja posvećuje se deci kao žrtvama trgovine, putem inkriminisanja trgovine decom radi seksualne eksploatacije, ili primenom sile, prevare ili prinude. Ovo krivično delo vrši lice koje namerno (s umišljajem) učestvuje ili pomaže trgovinu preko granica države, odnosno regrutuje, vrbuje, skriva, prevozi, obezbeđuje ili pribavlja osobu bilo kojim sredstvima, ili, koje stiče dobit, finansijsku ili kroz druge vrednosti, putem učestvovanja u grupi koja je uključena u vršenje ovog krivičnog dela. Osim toga, zahteva se i svest učinioca o tome da će sila, prevara ili prinuda biti upotrebljeni u cilju komercijalne seksualne eksploatacije oštećenog/oštećene, ili da žrtva nije navršila 18 godina, a trgovina se vrši sa istim ovim ciljem. Što se tiče kažnjavanja, predviđene su dve situacije. Ukoliko je krivično delo

¹¹ U ovom delu rada mahom su korišćeni materijali preuzeti tokom februara i marta 2002. godine sa Interneta, i to web site-a Pakta stabilnosti: www.legislationline.org

izvršeno upotrebom sile, prevare ili prinude, ili je žrtva u vreme izvršenja krivičnog dela bila mlađa od 14 godina, propisana je novčana kazna ili kazna zatvora, koja je vremenski neodređena, tj. može se izreći i u doživotnom trajanju, uz mogućnost njihovog kumulativnog izricanja. Sa druge strane, ukoliko prilikom izvršenja krivičnog dela nisu primenjena navedena sredstva, a radi se o osobi starijoj od 14 ali mlađoj od 18 godina, predviđa se kažnjavanje novčanom kaznom ili lišenjem slobode u trajanju do 20 godina, uz mogućnost izricanja obe kazne.

Rešenje koje uglavnom ne sadrže evropska zakonodavstva, a koje je od velikog značaja u procesu sprečavanja trgovine ljudskim bićima i kažnjavanja učinilaca, odnosi se na kažnjivost protivpravnog ponašanja u vezi sa dokumentima u cilju potpomaganja trgovine, zasnivanja ropskog odnosa ili prinudnog rada. Ovo krivično delo čini lice koje s umišljajem uništi, sakrije, konfiskuje, ili zadrži pravi ili pretpostavljeni pasoš ili drugi imigracioni dokument, ili bilo koji drugi zvanični identifikacioni dokument druge osobe, a u nameri izvršenja nekog od predviđenih krivičnih dela, ili u nameri lišavanja ili ograničavanja slobode kretanja ili putovanja druge osobe (ili isto pokuša) kako bi obezbedio rad ili usluge te osobe (žrtve), a u situaciji kada je ta osoba zapravo žrtva trgovine. Učinilac će se kazniti novčanom kaznom ili zatvorom do 5 godina, ili obema kaznama. Međutim, odredbe ovog dela Zakona neće se primenjivati ukoliko ovo krivično delo izvrši lice koje je žtva trgovine, a njegovo/njeno ponašanje je prouzrokovano trgovinom ili je u vezi sa njom (na primer, korišćenje lažnih dokumenata, neposredovanje validne putne isprave i slično).

Pokušaj bilo kog od predviđenih krivičnih dela u vezi sa trgovinom ljudskim bićima se kažnjava, i to kao za dovršeno krivično delo. U svakom konkretnom slučaju, uz izrečenu kaznu, učinilac se obavezuje da isplati žrtvi pun iznos na ime štete, tj. gubitaka koje je žrtva imala. Pored toga, učiniocu se oduzimaju i sva prava, stvarna ili lična na imovini, kao i sama imovina koja je korišćena ili je trebalo da bude korišćena za izvršenje ili omogućavanje izvršenja krivičnog dela, ili koja je, neposredno ili posredno, stečena njegovim izvršenjem.

Zapadna Evropa

Belgija

U Belgiji se, shodno izmenama Zakona koji sadrži odredbe za borbu protiv trgovine ljudskim bićima i dečije pornografije (1995), predviđa kažnjavanje vrbovanja, namamljivanja, podmići-

vanja ili držanja punoletne osobe u cilju nemoralnog seksualnog ponašanja ili prostitucije, pa čak i ukoliko je to lice dalo svoj pristanak. Za osnovni oblik dela predviđene su kazna lišenja slobode u trajanju od 1 do 5 godina i novčana kazna od 500 do 25000 franaka. Istom kaznom kazniće se i lice koje ima agenciju (preduzeće) za pružanje seksualnih usluga ili za bavljenje prostitucijom, lice koje prodaje, iznajmljuje ili čini dostupnim sobe ili druge prostorije za bavljenje prostitucijom a u cilju sticanja protivpravne imovinske koristi, kao i lice koje koristi seksualne usluge ili usluge prostitucije druge osobe. Ovim Zakonikom predviđa se kažnjavanje pokušaja, i to kaznom lišenja slobode u trajanju od 6 meseci do 3 godine i novčanom kaznom u iznosu od 100 do 5000 franaka.

Ukoliko se delo izvrši primenom prevare, sile, pretnje ili drugog vida prinude, ili zloupotrebom teškog (specifičnog) položaja druge osobe koji je rezultat nelegalnog ili nesigurnog administrativnog statusa, trudnoće, bolesti, nemoći ili fizičkog ili psihičkog nedostatka, učinilac će se kazniti zatvorom u trajanju od 10 do 15 godina i novčanom kaznom od 500 do 50000 franaka.

Ukoliko je delo izvršeno od strane više lica (saizvršilaštvo) ili je realizovano kao rezultat delovanja organizacije, propisana je kazna zatvora u trajanju od 15 do 20 godina i novčana kazna od 1000 do 100000 franaka, bez obzira da li je učinilac istovremeno i vođa organizacije ili ne.

Posebna zaštita maloletnika obezbeđena je propisivanjem kazne strogog zatvora i novčane kazne od 500 do 25000 franaka u slučaju kršenja javnog reda (morala) putem izazivanja, favorizovanja ili podstrekavanja nemoralnog seksualnog ponašanja, podmićivanja, ili prostitucije maloletnika bez obzira na pol, a u cilju obezbeđivanja seksualnog zadovoljenja drugog lica. Ako je oštećeno lice mlađe od 16 godina, učinilac će se kazniti robijom u trajanju od 10 do 15 godina i novčanom kaznom u iznosu od 1000 do 100000 franaka, kao i svako ko lice ove starosne dobi regrutuje, namamljuje, podmićuje ili drži, bilo neposredno ili preko posrednika, čak i uz pristanak maloletne osobe, a u cilju pružanja seksualnih usluga ili radi bavljenja prostitucijom. U slučaju da je oštećeno lice mlađe od 10 godina, učinilac se kažnjava robijom od 15 do 20 godina i novčanom kaznom u iznosu od 1000 do 100000 franaka.

Holandija

U Holandiji se kažnjava svaki oblik regrutovanja (vrbovanja) osoba za bavljenje prostitucijom ili organizovanje prostitucije drugih primenom sile, prinude ili zloupotrebom moći. Tako će se kaznom

lišenja slobode od najmanje 6 meseci ili novčanom kaznom kazniti svako lice (muško ili žensko) koje upotrebom sile ili drugog oblika nasilja ili pretnjom silom ili drugim vidom nasilja, prinudi drugu osobu (mušku ili žensku) da stupa u seksualne odnose sa trećom stranom uz određenu nadoknadu, ili ko na drugi način zloupotrebi odnos dominacije, nadmoći nad drugim koji je obezbeđen primenom sile ili prevare, navede drugu osobu da to učini (pruža seksualne usluge trećoj strani uz nadoknadu), ili ko na drugi način, pod navedenim okolnostima, preduzima radnje za koje zna ili osnovano veruje da bi mogle da navedu drugu osobu da pruža seksualne usluge trećoj strani. Ista kazna propisana je i za slučaj regrutovanja, vraćanja ili otmice (oduzimanja) druge osobe u nameri da je navede na pružanje seksualnih usluga trećoj strani uz nadoknadu ali u drugoj zemlji.

Teži oblik ovo krivično delo dobija ukoliko se izvrši od strane dva ili više lica, prema maloletniku koji nije navršio 16 godina, ili je, usled primene sile ili drugog vida nasilja, nastupila teška telesna povreda. U ovom slučaju propisana je kazna zatvora od najmanje 8 godina ili novčana kazna.

Ukoliko se krivično delo izvrši od strane dva ili više lica i to prema maloletniku mlađem od 16 godina ili je došlo do teške telesne povrede, učinilac se kažnjava kaznom zatvora od najmanje 10 godina ili novčanom kaznom.

Nemačka

U Nemačkoj se inkriminiše trgovina ljudskim bićima samo radi bavljenja prostitucijom. Tako se predviđa kažnjavanje svakog lica koje, radi sticanja materijalne dobiti, utiče na drugo lice, znajući njegovu situaciju, navodeći ga tako na bavljenje prostitucijom ili ga zadržava u prostituciji, zloupotrebljavajući pri tome okolnosti u kojima se ono nalazi ili eksploatišući njenu bespomoćnost prouzrokovanu boravkom u stranoj zemlji.¹² U ovom slučaju propisana je kazna zatvora u trajanju od najviše 5 godina ili novčana kazna.

Pored toga, kažnjivo je i podstrekavanje drugog lica koje se nalazi u specifičnoj poziciji usled boravka u drugoj državi ili lica mlađeg od 21 godine na izvršenje ovog krivičnog dela, i to zatvorom od 6 meseci do 10 godina. U ovom slučaju kažnjava se i za pokušaj.

Ukoliko je pri izvršenju krivičnog dela došlo do upotrebe sile, pretnje ili prevare, otmice, ili se učini-

lac vrbovanjem bavi profesionalno, predviđena je kazna zatvora od 1 do 10 godina, dok će ona u manje ozbiljnim slučajevima biti od 6 meseci do 5 godina.

Nemački zakonodavac predviđa posebno krivično delo trgovine decom, gde se kaže da će se kaznom zatvora od 6 meseci do 10 godina kazniti učinilac koji se bavi trgovinom decom radi sticanja materijalne dobiti, profesionalno ili kao član organizovane grupe, koja se organizovala u cilju vršenja ovog krivičnog dela, ili koji na ovaj način dovodi dete ili osobu koju je podveo u opasnost od ozbiljnog narušavanja njenog fizičkog ili psihičkog razvoja.

Centralna i Istočna Evropa (postkomunističke zemlje)

Češka Republika

Članom 246. Krivičnog zakonika Češke predviđeno je da će se kazna lišenja slobode u trajanju od 1 do 5 godina izreći licu koje podstrekava, iznajmljuje ili prevozi žene u cilju pružanja seksualnih usluga drugim licima u mestu destinacije. Ovo krivično delo dobija teži oblik ukoliko je izvršeno u sklopu organizovane grupe, ako je izvršeno prema maloletnici (devojci mlađoj od 18 godina) ili ako je učinjeno s ciljem da se žena koristi za bavljenje prostitucijom. U ovim slučajevima zaprećena je kazna zatvora u trajanju od 3 do 8 godina.

Istim Zakonikom predviđeno je kažnjavanje trgovine ljudima, tj. prebacivanje osoba van granica države, i to kaznom lišenja slobode u trajanju od 3 do 8 godina. Ukoliko se ovo krivično delo izvrši u sklopu organizovane grupe, ili prema maloletnici ili osobi koja pati od duševne bolesti ili je mentalno retardirana, ili ako nastupe teške posledice po zdravlje, smrt ili neka druga veoma ozbiljna posledica, zakonodavac je predvideo kaznu zatvora od 5 do 12 godina.

Slovačka

Slovački zakonodavac predviđa kažnjavanje za trgovinu ženama, i to kaznom zatvora od 1 do 5 godina. Radnja izvršenja sastoji se u vrbovanju, skrivanju ili prevozu žene u inostranstvo u nameri njene seksualne eksploatacije (u formi pružanja seksualnih usluga drugim licima). U slučaju postojanja kvalifikatornih okolnosti, propisana je kazna lišenja slobode u trajanju od 3 do 8 godina, a kao takve smatraju se: izvršenje krivičnog dela u sklopu organizovane kriminalne grupe, izvršenje krivičnog dela prema maloletnici (devojci mlađoj od 18 godina), i ukoliko je krivično delo izvršeno radi daljeg uključivanja žrtve u prostituciju.

¹² Wijers, M., Lap-Chew, L. (1997) *Trafficking in Women, Forced labour and Slavery-like Practice in Marriage, Domestic Labour and Prostitution*. Utrecht: Foundation Against Trafficking in Women (STV): str. 151.

Poljska

Prema poljskom Kaznenom zakoniku (1997), u okviru poglavlja Krivična dela protiv državnog poretka predviđa se kažnjavanje za trgovinu ljudima, i to kaznom lišenja slobode od najmanje 3 godine, pri čemu se sama radnja izvršenja (mogući načini izvršenja, modaliteti) ne precizira, a učinilac i žrtva mogu da budu osobe oba pola.

Mađarska

Trgovina ljudskim bićima kao posebno krivično delo uvodi se u mađarsko krivično zakonodavstvo Krivičnim zakonikom koji je stupio na snagu 1. maja 1999. godine. Prema ovim odredbama kaznom lišenja slobode u trajanju do 3 godine kazniče se svako ko prodaje, kupuje, prevodi ili prima drugu osobu ili je razmenjuje sa drugim licem, ili bira osobu za nešto od toga za drugo lice.

Pored osnovnog, predviđeni su i teži oblici ovog krivičnog dela koji povlače i teže kazne, a kao kvalifikatorne okolnosti predviđaju se izvršenje krivičnog dela prema osobi koja je lišena slobode, prema maloletniku (licu mlađem od 18 godina), u cilju prisilnog rada ili za svrhe protivprirodnog bluda ili seksualnog odnosa.

Osim toga, delo dobija teži oblik i kada je preduzeto dve ili više navedenih radnji, ako je izvršeno u okviru organizacije, ili zloupotrebom odnosa tutorstva, starateljstva, nadzora ili medicinskog tretmana.

Zakonik predviđa kažnjavanje za pripremne radnje, i to kaznom zatvora od 2 godine.

Ruska Federacija

Krivičnim zakonikom Ruske Federacije predviđa se kažnjavanje trgovine maloletnicima. Kaznom prinudnog rada u trajanju od 180 do 240 sati, popravnog rada u trajanju od 1 do 2 godine, ograničenjem slobode za period do 3 godine, ili lišenjem slobode u trajanju od najviše 5 godina kazniče se lice koje kupuje ili prodaje maloletnika ili preduzima neke druge radnje radi prebacivanja maloletnog lica ili njegovog stavljanja pod kontrolu. Krivično delo dobija teži oblik ukoliko se ponavlja, ako je izvršeno prema dva ili više maloletnih lica, ako je izvršeno od strane grupe lica po prethodnom dogovoru ili od strane kriminalne organizacije, potom zloupotrebom službenog položaja, ilegalnim prebacivanjem maloletnika u inostranstvo ili njegovim ilegalnim dovođenjem u zemlju iz inostranstva, ako je izvršeno u cilju uključivanja maloletnika u vršenje krivičnih dela ili drugih nedozvoljenih oblika ponašanja, kao i radi preduzimanja radnji seksualne prirode od strane maloletnika, kao i u cilju uzimanja organa ili tkiva od maloletne osobe. U ovom slučaju

zakonodavac je predvideo kaznu zatvora u trajanju od 3 do 10 godina. Ukoliko je izvršenjem krivičnog dela učinilac stekao dobit, ili je usled njegovog nemara (nehata) nastupila smrt maloletnog lica ili neka druga teška posledica, predviđena kazna je lišenje slobode u trajanju od 5 do 15 godina.

Moldavija

Krivičnim zakonikom Moldavije inkriminisano je regrutovanje (vrbovanje) i organizovanje nelegalne trgovine ljudskim bićima preko granice, a u cilju ostvarivanja dobiti. Krivično delo nelegalne trgovine ljudskim bićima zaprećeno je kaznom zatvora u trajanju od 3 do 7 godina ili novčanom kaznom u iznosu od 3000 do 5000 minimalnih ličnih dohodaka, uz mogućnost konfiskacije nepokretne imovine.

Teži oblik ovog krivičnog dela postoji ukoliko se izvrši u cilju korišćenja osobe u oružanom sukobu, zasnivanja ropskog odnosa, seksualne eksploatacije ili korišćenja u pornografskoj industriji, u druge gnusne svrhe ili ako se izvrši od strane više lica. Zaprećena kazna je zatvor od 7 do 12 godina, uz konfiskovanje nepokretne imovine.

I na kraju, najteži oblik trgovina ljudskim bićima dobija ukoliko se izvršenje ovog krivičnog dela ponavlja, ako se radnja izvršenja preduzme prema dva ili više lica, zlostavljanjem, primenom sile, dovođenjem u opasnost života i zdravlja žrtve, ili ako se izvrši prema trudnoj ženi, ili zloupotrebom nemogućnosti žrtve da se sama odbrani, ili radi transplatacije ili davanja organa ili tkiva, ili ako je izvršeno od strane kriminalne organizacije. Zakonodavac je u ovim slučajevima predvideo kaznu zatvora od 15 do 25 godina uz obavezno konfiskovanje nepokretne imovine.

Ukrajina

Prema Krivičnom zakoniku Ukrajine, koji je stupio na snagu 1. septembra 2001. godine, predviđa se kažnjavanje za trgovinu ljudima ili drugi oblik postupanja (pogodba, sporazum) koji se odnosi na prevoz ljudi. U tom smislu, pod trgovinom ljudskim bićima podrazumeva se prodaja, ili drugi transfer lica za koji se dobija naknada, kao i svako drugo protivpravno postupanje, koje je povezano sa legalnim ili ilegalnim prevozom lica (muškog ili ženskog) sa ili bez njenog/njegovog pristanka preko granica Ukrajine i to za dalju prodaju ili predaju drugom licu (ili licima), a za svrhe seksualne eksploatacije, uključivanja u pornografsku industriju, kriminalne aktivnosti, ropski odnos, usvojenje iz koristoljubivih pobuda, učešće u oružanim sukobima, eksploataciju njenog/njegovog rada. Propisana je zatvorska kazna od 3 do 8 godina.

Teži oblik delo dobija ako se izvrši prema maloletnom licu, prema više lica, ako se ponavlja, ili ako

Krivično delo trgovine ljudskim bićima

je neka od navedenih radnji preduzeta na osnovu prethodnog sporazuma grupe ljudi, ili zloupotrebom službenog položaja, ili od strane osobe od koje žrtva zavisi finansijski ili na drugi način.

Ako je krivično delo izvršeno od strane organizovane grupe ili je povezano sa nelegalnim prebacivanjem dece u inostranstvo bez njihovog vraćanja u zemlju, ili u svrhe vađenja organa ili tkiva za transplantaciju ili prisilnu donaciju, ili ako je prouzrokovalo teške posledice, učinilac će se kazniti zatvorom od 8 do 15 godina, uz konfiskaciju imovine.

Albanija

Trgovina ljudskim bićima u Albaniji uvedena je kao krivično delo Krivičnim zakonikom od 27. januara 1995. godine. Ovim Zakonikom predviđa se kažnjavanje za trgovinu ljudskim bićima uopšte, ali se obezbeđuje i posebna zaštita žena i dece.

Trgovina ljudskim bićima u cilju pribavljanja materijalne dobiti ili bilo koje druge dobiti kažnjava se zatvorom od 5 do 15 godina. Ovo delo dobija teži oblik ukoliko je učinjeno od strane više lica ili se ponavlja, ili ako je praćeno zlostavljanjem ili prinudom (u smislu fizičkog ili psihičkog pritiska na žrtvu kako bi se ona naterala da nešto učini), ili ako su prouzrokovane ozbiljne posledice po zdravlje žrtve. U ovom slučaju zaprećena kazna je zatvor u trajanju od najmanje 15 godina. Ukoliko je izvršenje krivičnog dela za posledicu imalo smrt, zakonodavac je predvideo kaznu lišenja slobode u doživotnom trajanju.

Kao posebno krivično delo ovim Zakonikom predviđa se trgovina ženama radi vršenja prostitucije, u cilju pribavljanja materijalne ili neke druge dobiti, koja se kažnjava kaznom lišenja slobode u trajanju od 7 do 15 godina. Na ovaj način obezbeđuje se veća zaštita žena koje se najčešće nalaze u kanalima trgovine ljudima i to s ciljem bavljenja prostitucijom. Ovo krivično delo dobija kvalifikovani oblik ukoliko se izvrši pod napred navedenim okolnostima, pri čemu su i kazne iste.

I treće, posebna zaštita dece obezbeđuje se putem inkriminisanja namernog skrivanja ili razmene deteta koje izvrši medicinsko osoblje. U ovom slučaju učinilac će se kazniti kaznom zatvora u trajanju od 3 do 8 godina. Sa druge strane, u cilju sprečavanja trgovine decom radi vršenja prostitucije, a u cilju pribavljanja materijalne ili neke druge koristi, Krivični zakonik Albanije predviđa strožije kazne i to u trajanju od 10 do 20 godina zatvora.

Kosovo

UNMIK je 12. januara 2001. godine doneo Uredbu 2001/4 o zabrani trgovine ljudima na

Kosovu. Biće ovog krivičnog dela je identično onome što predviđa Protokol o prevenciji, eliminisanju i kažnjavanju trgovine ljudskim bićima (radnja izvršenja sa svim modalitetima, sredstvima i svrhom). Kaznom zatvora od 2 do 12 godina kazniće se svako ko je uključen ili pokuša da se uključi u trgovinu ljudima, a ukoliko je žrtva trgovine maloletno lice predviđa se kažnjavanje kaznom lišenja slobode u trajanju do 15 godina. Za organizovanje grupe za vršenje ovog krivičnog dela predviđa se kazna zatvora od 5 do 20 godina, dok će se osoba koja je iz nehata omogućila izvršenje trgovine ljudskim bićima kazniti lišenjem slobode u trajanju od 6 meseci do 5 godina. Osim toga, ovom Uredbom predviđa se i kažnjavanje svakog lica koje se ponaša kao ili tvrdi da je poslodavac, menadžer, ugovorna strana ili agent za zapošljavanje, i to za namerno zadržavanje ličnih dokumenata i/ili pasoša određenog lica (žrtve). Ovo krivično delo zaprećeno je kaznom zatvora od 6 meseci do 5 godina. Takođe se predviđa kažnjavanje svakog lica koje koristi seksualne usluge osobe za koju zna da je žrtva trgovine ili takvu osobu podvodi, i to lišenjem slobode od 3 meseca do 5 godina, odnosno zatvorom do 10 godina ukoliko je lice (žrtva trgovine) koja pruža seksualne usluge mlađe od 18 godina.

Republika Srpska

Krivičnim zakonikom Republike Srpske¹³ predviđa se kažnjavanje za trgovinu ljudima radi vršenja prostitucije. Radnja izvršenja sastoji se u navođenju, podsticanju ili namamljivanju drugog lica na pružanje seksualnih usluga, odnosno u omogućavanju na drugi način njegove/njene predaje drugome u cilju seksualne eksploatacije, kao i učestvovanje u organizovanju ili vođenju pružanja seksualnih usluga na neki drugi način. U ovom slučaju predviđena je kazna lišenja slobode od 6 meseci do 5 godina. Nešto teža kazna, tj. viši posebni minimum (od 1 do 5 godina), predviđa se u slučaju primene sile, pretnje, prinude ili prevare, kao i zloupotrebe teške situacije u kojoj se žrtva nalazi usled boravka u stranoj državi, ili profesionalnog angažovanja drugog lica za navođenje na pružanje seksualnih usluga. Ukoliko je žrtva trgovine dete ili mlađe punoletno lice (lice mlađe od 21 godine), učinilac će se kazniti kaznom lišenja slobode od 1 do 12 godina. Konstitutivni element krivičnog dela trgovine ljudima radi vršenja prostitucije je namera sticanja dobiti, odnosno zarade, što ovom delu daje lukrativni karakter. Osim toga,

13 *Krivični zakonik Republike Srpske*, Službeni glasnik Republike Srpske br. 22, Banja Luka, 2000.

explicite se navodi da ranije bavljenje prostitucijom od strane oštećene osobe (žrtve trgovine) ne isključuje postojanje ovog krivičnog dela.

Južna Evropa

Kipar

Na Kipru je Zakonom o borbi protiv trgovine ljudima i seksualne eksploatacije dece iz 2000. godine predviđeno kažnjavanje za trgovinu ljudskim bićima u cilju seksualne eksploatacije. U tom smislu pod trgovinom ljudskim bićima podrazumeva se svaka radnja kojom se omogućava ulazak u zemlju, tranzit, boravak ili izlazak iz države a u cilju seksualne eksploatacije, bez obzira na saglasnost ili znanje žrtve.

Pored toga, Zakonom je predviđeno kažnjavanje i lica koje namerno podstrekava, pomaže, dopušta, učestvuje ili na drugi način doprinosi izvršenju ovog krivičnog dela. Propisana kazna je zatvor u trajanju od 10 godina ili novčana kazna od 10000 funti, uz mogućnost izricanja obe kazne istovremeno.

Kao i u drugim zakonodavstvima i na Kipru se obezbeđuje posebna zaštita dece, pri čemu se pod detetom u smislu ovih inkriminacija podrazumevaju osobe mlađe od 18 godina. Tako, ako je žrtva trgovine dete, učinilac će se kazniti kaznom lišenja slobode u trajanju od 15 godina ili novčano, ili će mu se izreći obe kazne.

Karakteristike inkriminacije trgovine ljudskim bićima u nacionalnim zakonodavstvima

U najvećem broju prikazanih savremenih zakonodavstava, trgovina ljudskim bićima regulisana je krivičnopravnim normama. Jedino u Sjedinjenim Američkim Državama, Belgiji i na Kipru postoje posebni zakoni koji se bave ovom problematikom, dok je na Kosovu ona uređena posebnom Uredbom donetom od strane Misije Ujedinjenih Nacija.

Pored toga zapaža se da se, osim Slovačke u kojoj pasivni subjekat može biti samo osoba ženskog pola i Ruske Federacije gde je kažnjiva samo trgovina decom, u svim drugim zemljama inkriminiše trgovina ljudima (bez obzira na pol), dok se u pojedinim državama dodatno pruža posebna zaštita ženama i deci kao najčešćim žrtvama ovog vida kriminaliteta (Albanija, Češka, Nemačka).

U pogledu načina inkriminisanja trgovine ljudskim bićima i njene sadržine, moguće je uočiti izvesne sličnosti i razlike među savremenim nacionalnim rešenjima. Razlike se mahom

zapažaju u vezi sa propisivanjem radnje izvršenja, tj. njenih modaliteta, svrhom koja se ostvaruje i sredstavima koja se primenjuju, kao ključnim elementima ovog krivičnog dela, koje naročito apostrofiraju međunarodni dokumenti doneti krajem XX veka. Sa druge strane, sličnosti dolaze do izražaja u pogledu kvalifikatornih okolnosti, posebne zaštite dece, kažnjavanja pokušaja i saučesništva, kao i činjenice da pristanak žrtve na nameravanu eksploataciju nije od značaja za postojanje krivičnog dela (iako to nije u svim rešenjima *explicite* navedeno).

Mali broj rešenja sadrži jasno i precizno određenu radnju izvršenja sa svim, ili gotovo svim modalitetima, u formi vrbovanja, prevoza, držanja, obezbeđivanja, pribavljanja, namamljivanja i tome slično (SAD, Belgija, Slovačka, Mađarska, Republika Srpska, Kosovo). U ostalim zemljama se radnja izvršenja propisuje na jedan opštiji način, i to kao trgovina ljudima (Albanija, Poljska), ili regrutovanje (vrbovanje) u svim oblicima (Holandija), ili prodaja ili drugi transfer (Ukrajina), ili bilo koja radnja kojom se omogućava ulazak u zemlju, tranzit, boravak ili izlazak iz nje (Kipar). Na ovaj način daju se samo pravni okviri za postupanje organa gonjenja, pri čemu se dalje u svakom konkretnom slučaju određeno ponašanje podvodi ili ne podvodi pod ovo krivično delo. Ovo ipak nije dobro rešenje jer ostavlja prostora mogućim zloupotrebama i pravnoj nesigurnosti, pa bi se s toga trebalo opredeliti za što jasniju inkriminaciju, koja bi ujedno olakšala rad organa gonjenja.

S obzirom na sredstva koja se primenjuju pri likom izvršenja ovog krivičnog dela - silu, pretnju, prinudu, zloupotrebu moći i slično, moguće je razlikovati tri grupe zakonskih rešenja. Prvo, u pojedinim državama kažnjava se za trgovinu ljudskim bićima bez obzira da li je došlo do primene nekog od navedenih sredstava, koja se i ne navode u samoj inkriminaciji (Poljska, Češka, Slovačka, Mađarska); drugo, u nekim zemljama (Holandija, Kosovo) sila, pretnja, prinuda ili zloupotreba moći čine sastavni deo osnovnog oblika ovog krivičnog dela; dok, u jednom broju zakonodavstava imaju karakter kvalifikatornih okolnosti, dajući krivičnom delu teži oblik (Belgija, Nemačka, Moldavija, Republika Srpska).

Prema svrsi koja se ostvaruje preduzimanjem radnje izvršenja, izneta rešenja mogu se svrstati u dve grupe. Prvu bi činile zemlje koje inkriminišu trgovinu u cilju seksualne eksploatacije, odnosno bavljenja prostitucijom (Belgija, Holandija, Nemačka, Češka, Slovačka, Kipar, Rumunija, Albanija, Republika Srpska), pri čemu u nekim od njih uključivanje žrtve u prostituciju delu daje teži

oblik. U drugu grupu ulaze rešenja koja pored seksualne poznaju i druge vidove eksploatacije žrtve, kao što su prinudni rad, zasnivanje ropskog odnosa, vršenje krivičnih dela, učestvovanje u oružanim sukobima, zloupotreba u pornografske svrhe, usvojenje i slično (Ukrajina, Moldavija, SAD, Kosovo). Inkriminisanje trgovine ljudima koje se ne ograničava samo na seksualnu eksploataciju je u skladu sa savremenim (međunarodnim) kretanjima u pogledu regulisanja ovog oblika organizovanog kriminaliteta, pa se zapaža usklađenost rešenja predviđenih u SAD, na Kosovu ili u Ukrajini sa Protokolom o prevenciji, eliminisanju i kažnjavanju trgovine ljudskim bićima, posebno ženama i decom iz 2000. godine. Imajući to u vidu, svakako bi se trebalo opredeliti za širu koncepciju, koja bi bila u skladu sa navedenim Protokolom, čime se takođe proširuju okviri delovanja organa formalne socijalne kontrole u pogledu mogućnosti gonjenja učinilaca, ali i adekvatnije zaštite samih žrtava.

Pored toga, rešenja koja imaju za cilj presecanje lanaca trgovine ljudima i kažnjavanje učinilaca koja, od iznetih zakonskih rešenja, poznaju samo SAD i Kosovo odnose se na kažnjavanje za bilo koji vid protivpravnog ponašanja u vezi sa dokumentima druge osobe (oduzimanje, zadržavanje i slično) a u cilju vršenja ovog krivičnog dela. Sa druge strane, uočava se da nijedno nacionalno rešenje ne sadrži odredbu koja se odnosi na odgovornost pravnog lica u situaciji kada za njega neko fizičko lice, delujući samostalno ili kao organ pravnog lica, učini krivično delo trgovine ljudskim bićima.

Ono što je u skladu sa savremenim tendencijama u domenu međunarodnopravne regulative je da u gotovo svim iznetim rešenjima krivično delo dobija teži oblik u slučajevima kada je oštećeno lice maloletno (lice mlađe od 18 godina, ali se i tu, s obzirom na uzrast, prave razlike između kategorija dece i maloletnika u krivičnopravnom smislu, dok se na primer, u Republici Srpskoj posebna zaštita obezbeđuje i licima starijim od 18 a mlađim od 21 godine), potom ako je krivično delo izvršeno u okviru organizovane grupe, ili ako je došlo do teških telesnih povreda ili smrti oštećene osobe. Pored toga, predviđa se kažnjavanje za pokušaj i saučesništvo, što ukazuje na težinu ovog krivičnog dela i njegovu posebnu društvenu opasnost.

I na kraju, u vezi sa propisanim kaznama uočavaju se velike razlike među državama, u smislu velikih raspona zatvorske kazne, mogućnosti izricanja novčane kazne, bilo samostalno ili kao sporedne kazne i slično. Osim toga, neke države predviđaju obaveznu naknadu štete žrtvi (SAD), kao i konfiskaciju pokretne i/ili nepokretne imovine uz izrečenu kaznu učiniocu (SAD, Moldavija).

Imajući to u vidu, teško mogu da se donose neki opštiji zaključci, jer propisivanje kazni zavisi od kaznene politike svake pojedine države. U tom smislu, jedino bi trebalo imati na umu preporuke međunarodne zajednice o potrebi strožijeg kažnjavanja učinilaca i ujednačavanja kaznene politike, kako bi se delovalo kako u pravcu specijalne, tako i generalne prevencije, i onemogućilo prenošenje kriminalnih aktivnosti u zemlje sa blažom kaznenom politikom.

Trgovina ljudskim bićima u Krivičnom zakonu SRJ *de lege lata i de lege ferenda*

Raspoloživa saznanja o trgovini ljudskim bićima, kao i napred izloženi međunarodni dokumenti i rešenja sadržana u nacionalnim zakonodavstvima savremenih država, ukazuju da odredbe sadržane u važećem Krivičnom zakonu SRJ ne pružaju mogućnost za krivično gonjenje učinilaca svih oblika trgovine ljudskim bićima. Postojeće inkriminacije (posredovanje u vršenju prostitucije i zasnivanje ropskog odnosa i prevoz lica u ropskom odnosu) omogućavaju samo krivično gonjenje trgovine vezane za prostituciju, i to u sasvim rudimentarnom obliku, odnosno samo u pogledu pojedinih faza njegovog izvršenja i bez vođenja računa o svim posledicama i mogućim kvalifikatornim okolnostima. Samim tim, kao i imajući u vidu sasvim retku primenu ovih odredaba uopšte, a posebno u slučajevima trgovine ljudskim bićima¹⁴, jasno je da važeći Krivični zakon SRJ nije u skladu ni sa postojećim saznanjima o ovoj pojavi ni sa zahtevima međunarodnih dokumenata i opšteprihvaćenim standardima u većini savremenih nacionalnih zakonodavstava. Zapravo, KZ SRJ uopšte ne poznaje termin trgovina ljudskim bićima niti predviđa krivično delo pod tim nazivom. Upravo stoga, ekspertski tim¹⁵ Viktimološkog društva Srbije sačinio je predlog inkriminacije krivičnog dela trgovine ljudskim bićima.

Predlog Viktimološkog društva Srbije baziran je na rezultatima dosadašnjih istraživanja i napred izloženoj analizi međunarodnih dokumenata i savremenih nacionalnih zakonodavstava. Prilikom kon-

14 Videti o tome bliže u V. Nikolić-Ristanović (2002) "Trgovina ženama u Srbiji i okolnim zemljama: obim, karakteristike i uzroci", *Temida*, ovaj broj, str. 3-11

15 Ekspertski tim čine: dr Vesna Nikolić-Ristanović, dr Nataša Mrvić-Petrović i dr Milan Škulić, a rad na ovom predlogu je deo šireg projekta izrade Novog modela zakona o trgovini ljudskim bićima koji je finansijski podržan od ABA CEELI i USAID-a. Asistentkinja projekta je mr Sanja Čopić.

cipiranja predloga inkriminacije trgovine ljudskim bićima posebno je vođeno računa o njenoj usklađenosti sa međunarodnim dokumentima i to, pre svega, sa Međunarodnom konvencijom o transnacionalnom organizovanom kriminalitetu i Protokolom o prevenciji, eliminisanju i kažnjavanju trgovine ljudskim bićima, posebno ženama i decom. Takođe, prilikom koncipiranja inkriminacije krivičnog dela trgovine ljudskim bićima uzeli smo u obzir i iskustva iz jednogodišnje praktične primene odredbe o krivičnom delu trgovine ljudskim bićima u svrhu prostitucije iz KZ Republike Srpske. Prilikom redigovanja konačne verzije predloga uzeta su u obzir i mišljenja stručnjaka različitog profila koji se sa problemom trgovine ljudima sreću u praksi.¹⁶

Svi stručnjaci sa kojima su obavljani razgovori slažu se da je tamna brojka kod ovog krivičnog dela visoka i da sadašnje odredbe ne samo što se ne primenjuju, već i ne mogu da obezbede adekvatno reagovanje na trgovinu ljudima kao oblik organizovanog kriminala. U tom pogledu posebno ukazuemo na mišljenje Dragane Marković, advokatkinje iz Beograda:

"...Deo trgovine ljudima koji se otkrije ne ide kroz krivičnopravni sistem kao veoma teško delo, deo organizovanog kriminala, kao delo koje je opasnije i koje drastično ugrožava žrtve. Opasnije je što se ta dela ne sude kao takva, već kao neko drugo delo koje je minornije, blaže. Takođe, sva dela za koja se sudi su samo fragmentarna. Tek kada bi se sva ta dela skupila na gomilu dobili bismo mozaik koji zapravo znači organizovanu trgovinu ljudima. Osnovna stvar je da ljudi u praksi prepoznaju problem i karakteristike ovog dela, a tako bi i tamna brojka bila manja. Tako se i dešava da se žrtvama trgovine sudi, na primer za prostituciju, ili se prosto deportuju."

Na osnovu svega pomenutog sačinjen je sledeći predlog:

Trgovina ljudskim bićima

(1) Ko pretnjom silom, upotrebom sile ili drugih oblika prinude, prevarom, obmanom ili zloupotrebom ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti ili

¹⁶ Intervjuisano je ukupno 18 stručnjaka i to: dvoje sudija Okružnog suda u Beogradu, jedan zamenik opštinskog javnog tužioca (I opštinsko javno tužilaštvo Beograd), jedan zamenik okružnog javnog tužioca (Okružno javno tužilaštvo Beograd), dva advokata, šest predstavnika policije (iz Uprave policije SUP Beograd - Odeljenje za javni red i mir, Uprave za borbu protiv organizovanog kriminala - Odeljenje za borbu protiv opšteg organizovanog kriminala i Uprave za strance SUP Beograd), dvoje dežurnih sudija za prekršaje Gradskog sudijske za prekršaje, jedan inspektor rada, jedan matičar i dve aktivistkinje nevladinih organizacija.

teškog položaja, a radi sticanja materijalne dobiti, unutar države ili preko granice, vrbuje, prevozi, prebacuje, predaje, prodaje, kupuje, posreduje u prodaji ili predaji, skriva ili drži drugo lice, a u cilju seksualne eksploatacije, upotrebe u pornografske svrhe, vršenja kriminalne delatnosti, stavljanja u dužničko ili drugo ropstvo ili odnos sličan ropstvu, usvajanja, korišćenja u oružanim sukobima, prinudnog rada ili na drugi način podvrgavanju nezakonitoj kontroli (vlasti) od strane druge osobe, kazniće se zatvorom od tri do deset godina.

(2) Kaznom iz stava 1. kazniće se i lice koje delo izvrši bez primene prinude, prevare, obmane i drugih navedenih sredstava, ukoliko je delo izvršeno prema licu mlađem od 18 godina. Istom kaznom kazniće se i lice koje delo izvrši prema punoletnom licu koje je na njega pristalo, ukoliko je u bilo kojoj fazi izvršenja krivičnog dela bilo primenjeno neko od sredstava navedenih u stavu 1.

(3) Ko delo iz stava 1. izvrši prema maloletnom licu starijem od 14 godina, prema više lica, u okviru kriminalne organizacije, otmicom, prilikom vršenja službene dužnosti, na posebno surov način ili je usled njega došlo do teške telesne povrede ili teškog narušenja zdravlja oštećene osobe, kazniće se zatvorom od pet do petnaest godina.

(4) Ko krivična dela iz stava 1 izvrši prema maloletnom licu koje nije navršilo 14 godina ili njihovim izvršenjem prisili drugo lice da da organ ili tkivo u cilju prodaje, ili ukoliko usled izvršenja tih dela nastupi smrt oštećenog lica, kazniće se zatvorom od najmanje deset godina.

Predložena inkriminacija sadrži sve elemente krivičnog dela (način izvršenja, modaliteti radnje izvršenja, učinilac, lokalni i transnacionalni karakter, oštećeni, namera) na koje ukazuju postojeća saznanja¹⁷ i koje zahtevaju gore pomenuti međunarodni dokumenti. Takođe, primenom opštih odredbi KZ SRJ obezbeđuje se kažnjivost za pokušaj, s obzirom da je moguće izricanje kazne zatvora od 5 godina. Primenom opštih odredbi obezbeđena je kažnjivost saučesnika, odnosno podstrekača, pomagača i organizatora. U stavu 2, u skladu sa Protokolom o prevenciji, eliminisanju i kažnjavanju trgovine ljudskim bićima, posebno ženama i decom, u slučaju da je oštećeno lice maloletno, obezbeđuje se kažnjivost i kada je delo izvršeno bez primene sile i drugih sredstava predviđenih u stavu 1. U skladu sa Protokolom

¹⁷ Vidi o tome u Nikolić-Ristanović, V. op. cit. str. 3-11

obezbeđena je kažnjivost i onda kada je oštećeno lice u nekom momentu dalo pristanak ukoliko je u bilo kojem momentu bila primenjena pretnja, prevara ili neko drugo sredstvo iz stava 1.

Teži oblici koncipirani su tako što su uzete u obzir preporuke iz Konvencije, iz Predloga Okvirne odluke o borbi protiv trgovine ljudskim bićima Komisije Evropske unije od 22.1. 2001 (2001/0024). Uz to, kao modeli za koncipiranje odredbi iz stavova 3. i 4. korišćena su rešenja o trgovini ljudskim bićima usvojena u najnovijim zakonima SAD i Kosova.

Predložene kazne treba shvatiti orijentaciono, kao tendenciju ka strožijem kažnjavanju i vođenju računa o zahtevima iz Konvencije - kažnjavanje za pokušaj i saučesnike. Od ekspertske grupe Savezne vlade očekuje se da kazne za ovo krivično delo usaglasi sa kaznenom politikom koju usvoji za Krivični zakon u celini.

Svi stručnjaci koje smo konsultovali složili su se sa potrebom uvođenja predložene inkriminacije sa svim modalitetima radnje izvršenja i kvalifikatornim okolnostima. Najvažnija primedba koja je izneta od strane nekoliko stručnjaka odnosi se na nameru sticanja materijalne koristi koja prema njima nije bitna za postojanje krivičnog dela i nepotrebno otežava njegovo dokazivanje.¹⁸ Takođe, ukazano je i na neophodnost oduzimanja imovine licima osuđenim zbog trgovine ljudskim bićima, na način koji predviđaju neka od savremenih zakonodavstava (na primer SAD) a što bi ustvari značilo ponovno uvođenje kazne konfiskacije imovine. Ova ideja, s obzirom da je opšteg karaktera, nije bila predmet našeg rada na predlozima izmena zakona, ali smatramo da je treba ozbiljno razmotriti s obzirom na ukupni problem organizovanog kriminala kod nas i veliku ekonomsku moć koju on ima.

Literatura

Beijing Declaration and Platform of Action, u: *Regional Women Lawyer's Conference*, Struga, Macedonia, 1998.

Krijumčarenje ljudi – krijumčarenje žena i dece. Beograd, 2001.

Krivični zakonik Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske br. 22, Banja Luka, 2000.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima; Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, u: *Osnovni dokumenti o ljudskim pravima*, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 1998.

¹⁸ S obzirom da je u vreme pisanja ovog teksta naš predlog već bio dostavljen ekspertskom timu Savezne vlade, ovde smo ga iznale u njegovom originalnom obliku, s tim što ćemo ovu primedbu imati u vidu u daljim aktivnostima na zalaganju za inkriminisanje trgovine ljudskim bićima, pre svega tokom javne rasprave o Nacrtu KZ SRJ.

Mršević, Z. (1998) *Ženska prava u međunarodnom pravu*. Beograd: Jugoslovenski komitet pravnik za ljudska prava.

Nikolić-Ristanović, V. (2000) "Međunarodni dokumenti o zaštiti prava žrtava krivičnih dela", u: *Neka praktična pitanja kaznenog zakonodavstva Jugoslavije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Nikolić-Ristanović, V. (2002) "Trgovina ženama u Srbiji i okolnim zemljama: obim, karakteristike i uzroci", *Temida*, ovaj broj, str.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, u: *Osnovni dokumenti o ljudskim pravima*, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 1998.

Wijers, M.; Lap-Chew, L. (1997) *Trafficking in Women, Forced labour and Slavery-like Practice in Marriage, Domestic Labour and Prostitution*. Utrecht: Foundation Against Trafficking in Women (STV)

**Mr Sanja Čopić
Dr Vesna Nikolić-Ristanović**

Criminal offense of trafficking in human beings – international documents, contemporary solutions in national legislations and Criminal Code of Federal Republic of Yugoslavia

Due to its high social danger and far-reaching consequences, trafficking in human beings, as a form of transnational crime, needs an all-inclusive international approach in countries of origin, transit and destination. That means the use of effective measures concerning prevention, punishment of perpetrators and protection of victims. In connection with that, intensive efforts of the international community in stamping out this phenomenon marked the end of 20th century. They are incarnated in a numerous of international documents and other activities, which particular emphasize the need of criminalization of trafficking in human beings in national legislation. In the paper, authors are analyzing international documents that are both directly or indirectly dealing with this topic, as well as criminal law provisions of a number of countries (USA, Western Europe, Central and Eastern Europe, Southern Europe). The aim of such an approach is to perceive our legislation through the prism of the contemporary tendencies, as well as to point out certain shortages and the importance of harmonizing our legislature with the international standards and demands of the international community. The first step toward that should be inclusion of trafficking in human beings as a separate criminal offence in the Criminal Code of Federal Republic of Yugoslavia. Victimology Society of Serbia drafted such criminal law provision, which is presented in this paper.

BILJANA MILENKOVIĆ*

Žena general - san ili java?

U jednom od gradova, male zemlje na brdovitom Balkanu gde 52% stanovništva čine žene, živi devojčica koja sanja da jednog dana nosi uniformu kao njen tata. U istom gradu dve ulice dalje živi devojka koja sanja da bude pilot borbenog aviona. Da li su one muškarci zarobljeni u telu žene? Da li su žene sposobne da nose pušku i budu oficiri? Odgovor na ovo pitanje pružiće nam priča o Milunki Savić.

Te ratne 1912. godine čobanica iz sela Koprivnica odlučuje da se priključi srpskoj vojsci. Međutim dva puta biva odbijena zato što je žensko. Tek će treći put, prurušivši se u muškarca Milunka Savić postati ono što je želela- vojnik. Sa puškom u ruci i šajkačom na glavi ni po čemu se nije razlikovala od svojih saboraca koji su saznali da je žensko tek posle prvog ranjavanja. U periodu od 1912.g. do 1918.g. u kojem je branila svoju zemlju ostaće zapamćena po tome što je sama zarobila četu bugarskih vojnika na Kajmakčalanu, po tome što je postala nosilac dve Karađorđeve Zvezde, po tome što joj je uručena francuska Legija časti uz reči: "Francuska vas moli da primite ovaj orden", po tome što je šest puta ranjavana... Ono po čemu će je pamtiti i spominjati buduće žene vojnici je to da je Milunka Savić ušla u rat kao muškarac a izašla iz rata kao žena, po tome što je postala narednik i izdavala naređenja muškarcima, po tome što je prva žena koja je stekla poštovanje od onih koji rat smatraju " igrom jačeg pola ". Stopama Milunke Savić krenule su mnoge.

Mogu li se sni, s početka ove priče ostvariti? Iako " ratničkog" gena ima u lancu DNK-a žena s ovih prostora i dalje se zazire i izbegava njihovo

mešanje u tradicionalnu "mušku" stvar - vojsku, a posebno njenog dela koji se tiče komandovanja. Da li žene u Jugoslaviji mogu da upišu neku od vojnih škola, npr. Vojnu akademiju? Je li moguće da se iz naše sredine iznedri oficirka? Vojska, njeno uređenje i sastav, vojne škole, njihovo organizovanje i delatnost uređeni su saveznim zakonima: *Zakonom o Vojsci Jugoslavije* iz 1994. godine i *Zakonom o Vojnim školama i vojnim naučnoistraživačkim ustanovama* iz 1994. godine.

Na osnovu Zakona o Vojsci Jugoslavije vojnu obavezu čine regrutna obaveza, obaveza služenja vojnog roka i obaveza lica u rezervnom sastavu. Za razliku od muškaraca žene ne podležu prvim dvema obavezama pa tako "rasterećene" imaju pravo da se priključe rezervnom sastavu vojske. Ovo znači da bi žene mogle i da idu na odsluženje vojnog roka ukoliko bi to htele. Takav slučaj imali smo pre dve decenije. Sada već davne 1983. godine započelo je vojno osposobljavanje žena vojnika i rezervnih oficira zasnovano na dobrovoljnosti. Prijavilo se ukupno 5290 žena, a sledeće godine broj je opao na 1503, da bi 1985. g. kada je ova inicijativa okončana taj broj iznosio 372 žene. Razlozi zbog kojih je do okončanja došlo bili su: nagli pad interesovanja za vojnu obuku kod žena, komplikovana organizacija i nepripremljenost od strane nadležnih (čak je i obezbeđivanje uniformi bio veliki problem).

Od tada do danas žene u Vojsku Jugoslavije mogu stupiti na osnovu potpisanog ugovora na određeno vreme (vojnici po ugovoru). Žene kao profesionalna vojna lica mogu biti oficiri, podoficiri i vojnici po ugovoru. Činove u vojsci one mogu steći samo na osnovu svoje stručne spreme, za razliku od muških kolega koji činove stiču i na osnovu završene srednje vojne škole odnosno visoke vojne škole.

Opšti uslovi za prijem kandidata u vojne škole predviđeni su *Zakonom o vojnim školama i vojnim naučnoistraživačkim ustanovama*. Članom 37. određeno je da pravo učešća na konkursu za pri-

* Američko udruženje pravnika/Pravna inicijativa za Srednju i Istočnu Evropu (ABA/CEELI), kancelarija u Beogradu, organizovala je u leto 2001. godine takmičenje radova o primeni Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije prema ženama na trenutnu situaciju u Srbiji. Na takmičenju su učestvovali studenti prava, sudski i advokatski pripravnici i stručni saradnici. Na takmičenju je pobeodio esej Biljane Milenković iz Niša, koji ovom prilikom objavljujemo.

jem, koji raspisuje Generalštab, imaju državljani SRJ, koji su zdravstveno sposobni za vojnu službu i protiv kojih se ne vodi krivični postupak ili postupak zbog krivičnog dela za koje se goni po službenoj dužnosti, odnosno koji nisu osuđivani za takva dela kaznom zatvora duže od 6 meseci ili kaznom maloletničkog zatvora ili im nije izricana zavodska mera. Vojna služba podrazumeva vršenje vojnih i drugi dužnosti u stalnom i rezervnom sastavu vojske (član 8. ZVJ). Kako žene obveznici mogu pristupiti rezervnom sastavu čini se da nema razloga zbog kojeg one ne bi mogle upisati neku od vojnih škola s obzirom da ispunjavaju navedene uslove i kao i muške kolege danom završetka vojne škole steknu čin. Međutim u konkursu koji raspiše Generalštab Vojske Jugoslavije za prijem kandidata iz građanstva u Vojnu akademiju pod stavkom 1. koja glasi "opšti uslovi" piše: DA SU MUŠKOG POLA, da su državljani SRJ, da su zdravstveno sposobni za školovanje (utvrđuje nadležna vojno lekarska komisija), da se protiv njih ne vodi krivični postupak ili postupak zbog krivičnog dela za koje se goni po službenoj dužnosti, odnosno koji nisu osuđivani za takva dela kaznom zatvora duže od 6 meseci ili kaznom maloletničkog zatvora ili da im nije izricana zavodska mera (utvrđuje po službenoj dužnosti nadležni organ), da u svim razredima školovanja imaju najmanju ocenu dobar, da nisu oženjeni. Isto je i u konkursima za druge vojne škole. Na ovaj način Generalštab Vojske Jugoslavije svojom odlukom direktno krši član 10. Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena a posebno tačke a. i b. i indirektno član 11. u tačkama b. i c.

Članom 10 Konvencije države članice trebaju da preduzmu sve podesne mere radi otklanjanja diskriminacije žena da bi im obezbedile jednaka prava kao i muškarcima u pogledu obrazovanja a posebno da bi na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena obezbedile:

a) jednake uslove u pogledu karijere i profesionalnog usmeravanja, u pogledu mogućnosti za učenje i sticanje diploma u obrazovnim ustanovama svih kategorija, kako u seoskim tako i u gradskim sredinama; ova ravnopravnost se obezbeđuje u pogledu predškolskog, opšteg, tehničkog i stručnog obrazovanja, kao i višeg tehničkog obrazovanja i svih vrsta profesionalnog usmeravanja;

b) dostupnost jednakih nastavnih programa, jednakih ispita i nastavnog osoblja koje ima kvalifikacije istog nivoa, kao i školskih prostorija i opreme istog kvaliteta.

Članom 11. Konvencije države članice preduzimaju sve podesne mere radi eliminisanja diskriminacije žena u oblasti zapošljavanja kako bi se na

osnovi ravnopravnosti obezbedila jednaka prava, a posebno:

b) pravo na jednake mogućnosti zapošljavanja, uključujući primenu jednakih kriterijuma pri izboru kandidata za radno mesto;

c) pravo na slobodan izbor profesije i zaposlenja, pravo na unapređenje, sigurnost zaposlenja i sva prava i uslove koji proističu iz rada, kao i pravo na stručno osposobljavanje i prekvalifikaciju, uključujući učenje u privredi, više stručno osposobljavanje i povremeno dodatno osposobljavanje.

Vojne akademije jesu obrazovna ustanova po čijem završetku se dobija naziv npr diplomiranog inženjera saobraćajne struke što se priznaje na celoj teritoriji SRJ. Ženama pristup ovakvom fakultetu nije dozvoljen. Specifičnosti pojedinih smerova (npr. Oklopna jedinica) koji se izučavaju na vojnoj akademiji uslovljene potrebama Vojske Jugoslavije nisu dostupne pripadnicama ženskog pola.

Prilikom konkurisanja za radno mesto tzv formacijsko mesto u Vojsci Jugoslavije prednost nesumnjivo imaju studenti vojne akademije koji su i zakonom obavezni da po završenom školovanju nastave rad u vojnoj službi. Članom 69. *Zakona o Vojsci Jugoslavije* regulisana je ova obaveza te diplomirani oficir po završenom školovanju ostaje u službi dvostruko vreme trajanja školovanja. Ovo znači da mu je obezbeđeno radno mesto najmanje 8 godina. Da za isto radno mesto konkuriše žena sa istim kvalifikacijama ona ne bi zasnovala radni odnos zbog nejednakih kriterijuma. Ukoliko bi devojka želela da bude diplomirani stručnjak za atomsko biološko hemijsku odbranu ona ne bi mogla da stekne znanje iz ove oblasti jer se na ostalim fakultetima sem vojne akademije ono ne pruža. Ovim je ona onemogućena u slobodnom izboru profesije.

Unapređenje žena profesionalnih vojnika u Vojsci Jugoslavije je takođe interesantna tema. Po nepotvrđenim podacima trenutno u Vojsci Jugoslavije ima stotinak žena oficira i podoficira od čina vojnika do pukovnika. Činovi viši po rangu od čina pukovnika jesu general major, general potpukovnik, general pukovnik, general armije. Ni jedna žena do danas nije stekla neki od ovih činova. Da bi se na dužnost za koju je formacijom određen čin general majora postavio profesionalni oficir osim čina pukovnika zahtevaju se i dodatna dva uslova: prvi da je završio vojnu akademiju i drugi da je završio najvišu vojnu školu ili ima naučno zvanje doktora nauka u naučnoj oblasti koja odgovara rodu, odnosno službi kojoj pripada (član 55. *Zakona o Vojsci Jugoslavije*). Ovo znači da žena ne može steći čin general majora iako ima čin pukovnika, ispunjava opšte uslove predviđene

članom 41. *Zakona o Vojsci Jugoslavije* (1. da za poslednji period ocenjivanja pre unapređenja ima povoljnu ocenu, s tim da za poslednje dve godine pre unapređenja nije bio ocenjen nepovoljnom ocenom; 2. da za poslednje dve godine pre unapređenja nije bezuslovno kažnjen za krivično delo kaznom zatvora najmanje 6 meseci; 3. da u toku poslednje godine pre unapređenja nije bio kažnjen za disciplinski prestup na kaznu zatvora; 4. da se protiv njega ne vodi krivični postupak za krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti ni postupak pred vojnim disciplinskim sudom) i provela je zahtevano vreme na formacijskom mestu svog čina jer ona nije mogla završiti vojnu akademiju odnosno najvišu vojnu školu odnosno steći zvanje doktora nauka u naučnoj oblasti koja odgovara npr. rodu Oklopnih jedinica. Ovako regulisanim načinom unapređivanja žena, sem ako se zakon ne promeni, neće poneti oznake najvišeg ranga, neće biti u poziciji da bude u generalštabu, neće uticati na odluke vojnog vrha bitne za sudbinu čitave države.

Potpisivanjem Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena SRJ se obavezala da će obezbediti da javni organi i institucije postupaju tako da se princip ravnopravnosti muškaraca i žena sprovede te da preduzme sve podesne mere uključujući i zakonodavne radi izmene ili ukidanja postojećih zakona, propisa, običaja i prakse koji predstavljaju diskriminaciju žena (član 2. tačke d. i f.). SRJ jos uvek nije preduzela takve mere.

Pre nego dođemo do načina kojima bi se moglo uticati na promenu ove situacije neophodno je navesti razloge zbog kojih bi do nje trebalo doći (iako su oni očigledni).

Nesumnjivo je da je došlo do kršenja obaveza koje je SRJ preuzela 1998. g. potpisivanjem Konvencije koje se tiču nedostataka inicijative u preduzimanju odgovarajućih mera uz pomoć kojih bi se principima Konvencije prilagodili ne samo zakoni nego i postojeća praksa i politika (član. 2 Konvencije). Nedostatak ove inicijative ima dalekosežne posledice. Srbiju odnosno SRJ karakteriše jos uvek jako izražena patrijarhalna svest. Žena je pre svega majka, domaćica pa tek onda neko ko je sposoban da sam zarađuje i izdržava porodicu. Nema tog muškarca koji neće na rečenicu: "Da, mi smo te koje 9 meseci nose dete i rađaju ga, održavaju kuću i još stižemo da idemo na posao i budemo lepe", odgovoriti: "Ma šta se žalite, pa vi ne idete u vojsku.". Još uvek je dakle u našoj kulturi prisutan taj momenat da su žene nesposobnije od muškaraca jer ne idu u vojsku, ne mogu da budu aktivni oficiri, ne mogu da budu generali armije. Onog trenutka kad ova mogućnost

bude pružena i ženskoj populaciji doći će do brisanja ove barijere u shvatanjima.

Borbu, jer ovo će zaista biti borba, za omogućavanje upisa u vojnu akademiju devojkama, trebaju povesti ženske nevladine organizacije. Međutim ni iz jedne od njih nema nagoveštaja inicijative usmerene na rešavanje ovog problema. Većina ženskih organizacija skoncentrisana je na druga pitanja, podjednake važnosti za postizanje ravnopravnosti oba pola u Srbiji. Njihove trenutne aktivnosti usmerene su ka promeni pozitivno-pravnih propisa vezanih za nasilje u porodici, na politička ženska prava... Nekako se iz vida izgubilo to da su Srbi vojnički narod i da dok se ne postigne ravnopravnost i u tom pogledu, oni neće prihvatiti žene kao sebi ravne.

Prvi korak bio bi iniciranje sastanka predstavnička ženskih nevladinih organizacija na temu "Zašto žena ne može upisati vojnu akademiju i šta to za žene znači?". Ko bi bio pokretač ovog sastanka? To bi mogla biti neka od ženskih nevladinih organizacija ili neka od stranih nevladinih organizacija koja se svojim programom i aktivnostima zalaže za ravnopravnost muškaraca i žena i ima iskustvo u ovoj oblasti, ili pak Savezna vlada ukoliko bi se njenim predstavnicima od strane Komiteta Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama kroz "konstruktivan dijalog" skrenula pažnja na ovaj očigledan primer nejednakog tretiranja muškaraca i žena u SRJ, a na osnovu člana 7. i 8. Fakultativnog protokola uz Konvenciju koji je stupio na snagu 22. decembra 2000. godine.

Nakon, na neki od ovih načina, održanog seminara ženske nevladine organizacije bi trebalo da na osnovu usvojenih zaključaka krenu u ozbiljnu i dugotrajnu kampanju koja bi svoj konačni cilj ostvarila ne samo brisanjem prvog Opšteg uslova Konkursa za upis na vojnu akademiju (DA SU MUŠKOG POLA) nego i stvaranjem ženskog oficirskog kadra iz kojeg bi kroz desetak godina mogao da se izrodi npr. General armije. Ozbiljnost podrazumeva formiranje neke vrste koordinacionog tela u kome bi učešće uzeli predstavnici svake od ženskih nevladinih organizacija, članovi Savezne vlade i stručnjaci iz raznih oblasti. To koordinaciono telo imalo bi zadatak da formira Odbor koji bi bio zadužen za sprovođenje kampanje, a na osnovu zaključaka usvojenih na sastanku predstavnika ženskih nevladinih organizacija. U odboru bi se morali naći stručnjaci/kinje sledećih oblasti: prava, ekonomije, psihologije, te osobe koje imaju iskustva u vođenju kampanje.

Na osnovu ostvarenih kontakata sa Saveznom vladom, Ministarstvom za odbranu i Generalštabom Vojske Jugoslavije u prvoj godini Odboru bi

bio zadatak da utvrdi stanje koje se tiče uslova koji se nude budućim studentima vojnih akademija. Nakon izvršenih analiza trebalo bi podneti izveštaj ne samo Koordinacionom telu, Saveznoj vladi odnosno Ministarstvu za odbranu nego i Komitetu Konvencije. Izveštaj bi sadržao:

1. detaljnu analizu svih nastavnih programa vojne akademije;
2. mišljenje stručnjaka da li tu materiju može savladati punoletna osoba ženskog pola;
3. analizu fizičkih aktivnosti koje se zahtevaju od studenata vojne akademije;
4. mišljenje stručnjaka u vezi zahtevanih fizičkih naprezanja u smislu da li su oni preveliki za žensku konstituciju;
5. mišljenje stručnjaka kako će se zahtevana disciplina i način života studenata vojne akademije odraziti na pripadnice ženskog pola;
6. analizu finansijskih izdataka u smislu da li će se oni povećati, smanjiti i u kom obimu ili ostati na dotadašnjem nivou uvođenjem ženskih "odeljenja";
7. analizu smeštajnih kapaciteta vojne akademije;
8. mišljenje odgovornih lica iz Vojske Jugoslavije o otvaranju konkursa i osobama ženskog pola.

Za to vreme "pravni" deo Odbora bi podneo inicijativu Saveznom ustavnom sudu za ispitivanje zakonitosti konkursa za prijem kandidata iz građanstva u vojnu akademiju a zbog uslova "da su muškog pola" svrstanog u opšte uslove konkursa koji su određeni Zakonom o vojnim školama i naučnoistraživačkim ustanovama (član 37.) u kome se ova jezička konstrukcija ne pominje.

Istovremeno sa pripremanjem izveštaja i radom pravnog dela Odbora sprovodila bi se i kampanja usmerena na anketiranje devojčica po osnovnim školama i devojaka u srednjim školama Srbije. Cilj ovog anketiranja bio bi utvrđivanje zainteresovanosti žena ka vojničkom pozivu odnosno za sticanje oficirskog zvanja. Takođe bi se na osnovu rezultata tih anketa moglo utvrditi i zbog čega u koliko je interesovanje veće do 14 godine života ono kasnije opada. Rezultati ovog istraživanja bili bi priključeni izveštaju.

Drugu godinu rada obeležila bi aktivna medijska kampanja za prijem prve klase studentkinja u vojnu akademiju. Ovo sve ukoliko rezultati izveštaja budu pozitivni a odluka Saveznog ustavnog suda doneta u korist žena. Ukoliko do ovoga ne bi došlo onda bi se aktivna medijska kampanja usmerila na dobijanje prava na upis u vojnu akademiju. Kampanja bi obuhvatila teritoriju SRJ i sprovodila se kako putem

sredstava javnog informisanja tako i putem javnih tribina i koncerata. Reklama za upis u vojne akademije prisutna na ovim prostorima nekoliko godina unazad "Do pre godinu dana nisam znao šta ću sa sobom... A onda sam upisao vojnu akademiju i postao čovek" mogla bi se iskoristiti. Popularizacija ideje i njeno približavanje starim i mlađim generacijama mogla bi se sprovoditi organizovanjem koncerata na gradskim trgovima odnosno održavanjem tribina i predavanja u većim gradovima Srbije sa jasnom porukom da i devojke imaju pravo da upišu vojnu akademiju.

Korišćenjem iskustava ženskih nevladinih organizacija iz zemalja u kojima je ženama omogućeno da upisuju visoke vojne škole, kao i na osnovu samog izveštaja Odbor bi trebalo da izradi model na osnovu kojeg bi se na najbolji način ideja o ženama oficirima sprovela u život. Ovaj model bio bi podnet na razmatranje Saveznoj vladi odnosno na usvajanje Saveznoj skupštini u trećoj godini kampanje kako bi moglo doći do upisa prve klase studentkinja.

Rad Odbora se ne bi tu završio. Sledilo bi aktivno praćenje prve generacije na vojnoj akademiji. Na osnovu rezultata dobijenih istraživanjem koji bi se odnosili na uspeh na ispitima, ocene ponašanja, fizičku spremnost, mentalne sposobnosti i sve to u poređenju sa studentima iste generacije moglo bi se na licu mesta vršiti korekcija i unapređenje utvrđenog modela. Takođe bi se nastavilo sa kampanjom koja bi vršila popularizaciju ove profesije među srednjoškolskom populacijom a takođe uticalo na lakše prihvatanje ove novine od strane stanovništva.

Sredstva za finansiranje ovako glomaznog poduhvata mogla bi biti obezbeđena iz budžeta SRJ kao i na osnovu donacija domaćih i stranih organizacija.

To što je pokušaj iz 1983. godine da se žene uključe u vojsku na način kao što čine muškarci propao, ne znači da među ženama nema kvalitetnog "materijala" za generale. Činjenica da ih danas iako su u rezervnom sastavu ima oko stotinak a među njima i pukovnika deluje ohrabrujuće. Počelo je sa Milunkom Savić prvom ženom u srpskoj vojsci sa činom, nastavilo se preko mnogih žena vojnika a završilo sa Ljiljanom Zikić Karađordjević (1957), Slađanom Stanković (1964) i Božidarkom Marković (1944) poginulim na Kosovu i Metohiji 1999. godine. Ženama jeste mesto u vojsci i to ne samo u kuhinji, bolnici ili za kućaćom mašinom. One su sposobne i za komandovanje većim vojnim jedinicama, za izdavanje naređenja i donošenje odluka od kojih mogu zavisiti životi i sloboda države. Žena general u Srbiji nadam se ne više nedosanjani san! □